

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KUMUK TÜRKÇESİNDE KELİME TÜRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Gülay BAŞ

Danışman

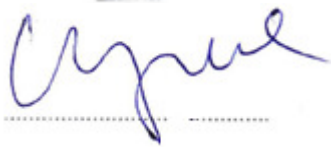

Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Gülay BAŞ'a ait "Kumuk Türkçesinde Kelime Türleri" adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oybirliğiyle / ~~oy çokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

16.01.2019

Akademik Unvan, Ad ve Soyad	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK	
Üye : Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ömer YAĞMUR	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**Kumuk Türkçesinde Kelime Türleri**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Gülay BAŞ

16.01.2019

ÖN SÖZ

Kumuk Türkçesi Kafkasya’da başta Dağıstan olmak üzere Osetya, İnguşetya, Karaçay-Çerkes, Kabardin- Balkar bölgelerinde yaşarlar. Türkiye ve İran’da yaşayan Kumuklar da vardır.

Kumuk Türkçesi Kıpçak koluna mensup bir şive olan Kumuk Türkçesi üzerine ilk gramer çalışmaları Klaproth’un *Kaukasische Sprachen* adlı eseri ve Macar Türkolog Nemeth’in *Kumukische Studien* adlı eserleridir. Dimitriyev, J. Benzing, Magametov, Çobanzâde ve Osmanov gibi araştırmacıların Kumuk Türkçesi üzerine yaptıkları gramer çalışmaları vardır.

Kumuk Türkçesi üzerine ülkemizde yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri vardır. Ancak Kumuk Türkçesinin kelime türlerini doğrudan ele alan bir araştırma henüz yoktur.

Kumuk Türkçesinde Kelime Türleri adlı tez, Türkiye’de Kumukça yayımlanmış eserler üzerinden yapılmış bir çalışmadır. Eserler taranarak tespit edilmiş, örnekler gruplandırılmış ve kelime türleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Dil bilgisi çalışmalarında Türkçenin kelimeleri anlam ve görevleri bakımından sınıflandırılmıştır. Kelime türleri kaynaklarda değişiklik gösterebilir çoklukla sekize ayrılmaktadır.

Çalışmamızda, XIV. Türk Dil Kurultayı, Dilbilgisi Kolu’nun “Sözcük Türleri” konulu bir eser hazırlanması için aldığı karar gereği Doğan Aksan’ın yönetiminde hazırlanan “Sözcük Türleri” adlı eserde izlenen yol ve kelime türlerinin sınıflandırılma

sırası benimsenmiştir. Buna göre kelime türleri 8 gruba ayrılmıştır; isim, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlaç, ünlem, fiil.

Lisans hayatımın ilk yıllarından bu zamana kadar olan süreçte her daim desteğini gördüğüm, rehberliği, anlayışı ve katkılarıyla ışık olup yol gösteren, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen ve eğitim hayatım boyunca ilminden faydalandığım, insani ve ahlaki değerleri ile de örnek edindiğim değerli hocam Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK'e teşekkür ederim. Tüm hayatım boyunca bana sevgi ve destek vererek, her zaman yanımda olan annem ve babama şükranlarımı sunarken; bu süreçte bana güvenip her daim yardımcı olan eşime sonsuz teşekkür ederim.

Gülay BAŞ

16.01.2019

ÖZET

KUMUK TÜRKÇESİNDE KELİME TÜRLERİ

Gülay BAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK

Ocak 2019, 106 + xii sayfa

Bu çalışmada, Kumuk Türkçesine ait beş eserden yola çıkılarak Kumuk Türkçesindeki kelime türleri ele alınmıştır. Eserlerde geçen kelimeler, türleri açısından incelenmiş, Türkiye Türkçesiyle benzer ya da farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada; Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak, Kumuk Şair Şeyit Hanum Alişeva'dan Seçme Şiirler, Sev Ağla Sevin, Ayıtlar ve Atalar Sözleri, Kumuk Halk Çeçegen Yomakları adlı eserlerdeki her sayfanın satırları birden başlanarak numaralandırılmıştır. Eserler taranarak kelime türleri tespit edilmiş ve bu kelimelerin geçtiği satır numaraları belirtilmiştir. Üç bölüme ayrılan çalışmanın birinci bölümünde Kumuklar ve Kumuk Türkçesi hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümünde taranan kelime türleri incelenmiştir. Son bölümde ise Kumuk Türkçesindeki kelime türlerinin Türkiye Türkçesiyle benzer ve farklı yönleri değerlendirilerek sonuç bölümünde verilmiştir.

İncelenen kelime türleri; isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil olarak sekiz grupta ele alınmış, anlamı bilinmeyen çoğu kelimelerin anlamları örneklerin yanında verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kumuklar, Kumuk Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Kelime Türleri.

ABSTRACT

TYPES OF WORDS IN KUMUK TURKISH LANGUAGE

Gülay BAŞ

Master's Thesis

Turkish Language Department

Supervisor: Professor Dr. Erol ÖZTÜRK

January 2019, 106 + xii Pages

On this study, the types of words which take place in Kumuk Turkish Language have been examined according to five literatures of Kumuk Turkish. The words that take place in these literatures have been examined in means of types, differences and similarities with Turkish Language of Turkey has been aimed to be detected.

On the study the lines on each page of the literatures named as Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak, Kumuk Şair Şeyit Hanum Alişeva'dan Seçme Şiirler, Sev Ağla Sevin, Aytıvlar va Atalar Sözleri, Kumuk Halk Çeçegen Yomakları have been numbered beginning from one. The literatures have been scanned, types of the words are determined and the numbers of the lines on which these words found have been determined. The study has been divided to three sections. On the first section information about Kumuks and Kumuk Turkish Language were mentioned, on the second section the scanned types of word were examined. On the last section the differences and similarities between Kumuk and Turkes Turkish languages have been evaluated and mentioned on the result section.

The examined types of words have been evaluated through eight groups as names, adjectives, pronouns, adverbs, prepositions, conjunctions, interjections and

verbs. The meanings of most of the words which were unknown have been given besides the samples.

Key words: Kumuks, Kumuk Turkish Language, Turkey Turkish Language, Types of Words.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii

I. BÖLÜM

1. KUMUKLAR VE KUMUK TÜRKÇESİ	1
1.1. Kumuklar	1
1.2. Kumuk Türkçesi	4

II. BÖLÜM

2. KUMUK TÜRKÇESİNDE KELİME TÜRLERİ	10
2.1. İsim	10
2.1.1. Basit İsim	12
2.1.2. Türemiş İsim	16
2.1.3. Birleşik İsim.....	20
2.2. Sıfat	21
2.2.1. Vasıflandırma Sıfatları.....	22
2.2.2. Belirtme Sıfatları.....	27
2.2.2.1. İşaret Sıfatı.....	27
2.2.2.2. Sayı Sıfatı.....	28
2.2.2.3. Soru Sıfatı	30
2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatı	30

2.3. Zamir	32
2.3.1. Şahıs Zamirleri.....	33
2.3.2. Dönüşlülük Zamiri	37
2.3.3. İşaret Zamirleri	38
2.3.4. Soru Zamirleri.....	39
2.3.5. Belirsizlik Zamirleri.....	40
2.3.6. Bağlama Zamiri	40
2.4. Zarf	41
2.4.1. Zaman Zarfları	44
2.4.2. Hâl Zarfları	46
2.4.3. Azlık Çokluk Zarfları (Miktar).....	49
2.4.4. Yer ve Yön Zarfları.....	50
2.4.5. Soru Zarfları.....	50
2.5. Edat.....	51
2.6. Bağlaç.....	60
2.7. Ünlem.....	62
2.8. Fiil	64
2.8.1. Yapı.....	64
2.8.1.1. Basit Filer.....	64
2.8.1.2. Türemiş Filer	66
2.8.2. Fiil Çekimi	71
2.8.2.1. Şahıs Ekleri.....	71
2.8.2.2. Fiilde Kip.....	72
2.8.2.3. Çekimsiz Fiiller	91

III. BÖLÜM

3. SONUÇ	98
----------------	----

KAYNAKLAR	103
-----------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	106
----------------	-----

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1: Kumuk Türkçesinde Şahıs Zamirleri ve Çekimleri.....	33
Tablo 2.2: Kumuk Türkçesinde Dönüşlülük Zamiri ve Çekimleri.....	37
Tablo 2.3: Kumuk Türkçesinde İşaret Zamirleri ve Çekimleri.....	38

KISALTMALAR

AA	: Aytıvlar va Atalar sözleri
AŞ	: Kumuk Şair Şeyit Hanum Alişeva'dan Seçme Şiirler
c.	: cilt
ÇY	: Kumuk Halk Çeçegen Yomakları
Kum.	: Kumuk
s.	: sayfa
SAS	: Sev Ağla Sevin
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb	: ve benzeri
yay.	: yayın
YK	: Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak

I. BÖLÜM

1. KUMUKLAR VE KUMUK TÜRKÇESİ

1.1. Kumuklar

Kumuk Türkleri, bugün çoğunluğu Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan bir Türk kavmidir. Kuzey Kafkasya'daki Kumuk ovasının yerli halklarından (Pekacar 1986). Kafkas Dağları'nın doğusunda Hazar Denizi kıyılarında yaşamakta olan Kumuk Türkleri, Dağıstan ve Kafkasya'nın siyasi ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip halklardan biridir. Kafkasya'da Azerbaycan Türklerinin dışında en kalabalık topluluğu teşkil ederler. Resmi istatistiklere göre (1989) sayıları 282.178 idi. Kumukların %82,1'i Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır (Türkler Ansiklopedisi 2002: 30). Kitleler hâlinde Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Buynak, Kayakent, Kaytak ve Mahaçkala şehirlerine yerleşmişlerdir (Sami 1991).

Kumuk adının geçtiği en eski kaynak, Kaşgarlı Mahmud'un Divân u Lugâti't-Türk adlı eseridir. Buradan anlaşılıyor ki Kumuk Türkleri daha XI. yüzyılda kendi adlarıyla tarih sahnesine çıkmışlardır. Kaşgarlı Mahmud Kumuk kelimesinin karşılığı olarak, "bir zaman yanında bulunduğum beylerden birinin adı" şeklinde söz etmektedir (DLT 1985: 383). Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türki adlı lügatinde "Dağıstan'da yaşayan bir Türk boyu ve bu boydan olan kimse" şeklinde açıklamaktadır (Kamus-ı Türki 1991).

Kumuk Türklerinin tarihi ve etnik kökenleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Kumuklar arasındaki yaygın inanış Kafkasya Hunlarının ve Hazarların

ahfadı ve mirasçısı olduklarıdır. Kumukların ülkesi VII. yüzyıldan itibaren Hazar Devleti'nin sınırları içine alınmıştır (Caferoğlu 1964: 9). Kumukların arasında yayılmış olan Ancinâme, Derbent-nâme, Karabudahkent-nâme adlı tarihî abideler Hazar Devleti devrinden bahseder. Dağıstanlı Kumuk âlimlerinden S.M. Aliyev, M.R. Mahammadov'dan Dağıstan'ı Arapların işgal etmesiyle Hazarların İdil boylarına çekilmelerinden sonra Hazar Denizi, kıyısında ve Kuzey Dağıstan'da liderlik rolünün Kumuklara geçtiğini naklediyor ve bu bilginin birinci kısmına katıldığını belirtiyor. Ancak onun Kumukları Hazarlardan ayrı göstermesine karşı çıkıyor.

Tarihleri ve etnik kökenleriyle ilgili pek çok farklı görüş öne sürülen, çoğu Sovyet antropologları tarafından olmak üzere bazı Kafkas kavimlerinin Türkleşmesi sonucu meydana geldikleri söylenen Kumukların yaşayış tarzı ve bugünkü aile yapısı, şive ya da ağız, kültür bakımından ele alındıklarında bir Türk kavmi oldukları görülür.

Hazarların yıkılmasından sonra Kumukların kurduğu ilk siyasî birlik 1578'de Sultan But'un kurduğu şamhallık adı verilen feodal bir beylik hüviyetindeydi ve sınırları güneyde Derbent'ten kuzeyde Kabartay'a kadar uzanıyordu. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bu beyliğin toprakları için Kumugistan ve Dağıstân-ı Kumuk şeklinde bahsetmiştir. Bu beyliğin Dağıstan'ın en kuzeyinde yer alması, Kozan ile Astrahan hanlıklarının yıkılmasından sonra daha güneye inme imkanı bulan Ruslarla Kumukların karşı karşıya gelmesine yol açtı (Bala 1988: 987). İran, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin çıkar mücadelelerine sahne olan Kumuk Şamhallığı bu mücadeleler sırasında sürekli toprak kaybetti ve Ruslar şamhalların bağımsız yönetimine son verdiler. XIX. yüzyıla kadar Rus ordularına karşı büyük direnç gösteren Kumuklar sonunda yorgun düştüler ve 1813 yılında diğer Dağıstan toprakları gibi Rusların esaretine girdiler. Bundan sonra Kumuklar çarlık rejimi tarafından Kuzey Kafkasya halkları içerisinde eritmeye çalışılmıştır. Ancak Rusların bu politikası tarihî Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Kumuklar üzerinde hiçbir netice vermemiş ve Kumuk Türkleri en ufak bir asimilasyona tabi olmamıştır (Pekacar 1986: 9). Kumuklar, Rus saldırı ve işgal hareketlerine karşı Kafkas kavimleri içinde en çok mücadele eden kavim olmuştur. Bu mücadelenin son kahramanı Şeyh Şamil'in 1859'da esir olması ile Dağıstan ve Kafkasların büyük bölümü Rusların eline geçmeye başladı. 1867 yılından

itibaren Ruslar bütün Kafkasya'yı istila ettiler. Rus Çarlığının 1917'de yıkılmasıyla meydana gelen karışıklıklar içinde istiklalleri için ayaklanan Kuzey Kafkasya Türk ve Müslüman halkları içinde Kumuklar ön safta yer alırlar. Osmanlı Devletinin desteğiyle Dağıstan, 11 Mayıs 1918'de *Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti* adı altında bağımsızlığını ilan etti. Kuzey Kafkasya kabilelerinin bu sırada yapılan milli kurultaylarında Kumuk Türkçesi yalnız Dağıstan için değil bütün Kuzey Kafkasya'nın ortak dili olarak kabul edilmiştir. Aynı yılın sonlarına doğru 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonucu Osmanlı ordusu Kafkasya'yı boşaltınca Dağıstan Kızılordu'nun istilasına uğradı. 20 Ocak 1921'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine bağlı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (İslâm Ansiklopedisi C.8: 405). 1936 Sovyet Anayasası, Kafkasya'nın etnik çeşitliliğini yansıtmayan bir siyasi ve idari bölümlenmeyi belirledi. Bu bölümlenme sonucunda Kumuk Türklerinin büyük kısmı Dağıstan Özerk Sovyet Cumhuriyetinde, bir kısmı da Çeçen ve Osetya bölgelerinde kalmış oldu. Sovyetler Birliği'nin 1992 yılında dağılmasından sonra Dağıstan, Rusya Federasyonuna bağlı bir özerk cumhuriyet haline geldi (Pekacar 1996: 16).

Kumukların “Tenglik” hareketi 1990 yılında kurulmuştur. Salav Aliyev tarafından yönlendirilmektedir. Tenglik hareketine göre Kumuklar idari yapıda tam manasıyla temsil edilmemekte ve ekonomik olarak geri bırakılmaktadırlar. Kasım 1990'da Dağıstan halk kongresi Dağıstan içinde özerk bir Kumuk devletinin kurulması için oylama yaptıysa da Kumuklar kendilerine tanınan özerklikleri yetersiz buldular. Kasım 1990'da Avarların ülkeye hakimiyetini protesto için Tenglik bütün Kumukları gösteri yapmaya davet etti. Dağıstan Hükümeti'nin bir Kumuk vatandaşını adalet bakanı yapmasıyla Tenglik'te bir yumuşama görüldü. Ondan sonra da Tenglik fazla bir faaliyette bulunmadı. 1994 yılında başka bir Kumuk organizasyonu olan “Kumuk Millî Kongresi” kuruldu. Kumuk Millî Kongresi Tenglik örgütüne nazaran daha az radikal yapıdaydı ve Dağıstan Hükümeti tarafından Tenglik örgütü içindeki radikalleri dengeleyici bir unsur olarak görülüyordu.

Dağıstan'daki komünist kökenli resmî iktidara muhalif olan Tenglik hareketi Dağıstan'da ve Kafkasya'da önemli bir siyasî hareket halini almıştır. Gerek Dağıstan

yönetimi, gerekse Moskova yönetimi Tenglik örgütünün faaliyetlerini engellemek için Kumukları bölücü hareketleri desteklemekte ve Kumuklar arasında farklı teşkilat ve partilerin güçlenmesini teşvik etmektedir.

Kafkasya tarihinde ve kültüründe mühim rol oynamış olan Kumuk Türkleri günümüzde de Dağıstan toplumları arasındaki önemli konumlarını korumaktadırlar.

1.2. Kumuk Türkçesi

Kumuk Türkçesi, Türk dilinin Kıpçak grubuna dâhil Türk lehçeleri içinde yer alır (Türkler Ansiklopedisi C.20: 785). Coğrafi tasnife göre Kuzey-Batı Türkçesi grubuna girer. Ancak coğrafi konumun yakınlığı ve sıkı münasebetlerin neticesi olarak Türkçenin Güney grubundaki Azerbaycan Türkçesinin tesiri altında kalmış, bazı benzer özelliklere sahip olmuştur (İslam Ansiklopedisi C.6: 988). Kumuk Türkçesi, Kafkasya kabilelerinin 1918 yılında yapılan Millî Kurultay'ın da yalnız Dağıstan için değil bütün Kuzey Kafkasya'nın ortak dili olarak kabul edilmiştir (Yeni Türkiye Türk Dünyası 1997: 16).

Kumuk Türkçesinin Türk dilinin hangi lehçe ve grubuna dahil olduğu konusunda çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Schönig, yapmış olduğu sınıflandırmada Kıpçakçayı; Batı-Merkez Kıpçakçası ve Kırgız Kıpçakçası olmak üzere ikiye ayırmıştır. Batı-Merkez Kıpçakçasını ise kendi arasında; Batı Kıpçakçası ve Orta Asya Kıpçakçası olarak ikiye ayırmış, Kumuk Türkçesini Batı-Merkez Kıpçakçasına dâhil etmiştir (Schönig 1999: 63-95). Talat Tekin, Türk dil ve diyalektlerini 12 gruba ayırırken Kumukçayı tavlı grubu içinde göstermiştir. Bu grubu ise Kıpçak grubuna giren diller içinde quş- alt grubu, qos- alt grubu ve qoş- alt grubu şeklinde üçe ayırmıştır. Kumukçayı qoş- alt grubu içinde yer vermiştir. Yani Kumukçayı tavlı grubunun qoş- alt grubu içinde göstermiştir (Tekin 1989: 164-165). J.Benzing, Fundamenta'nın I.cildinde yer alan makalesinde Türk lehçelerini tasnif ederken Kumuk Türkçesini Batı Türkçesinin (Kıpçak Kuman Dilleri) Pontus- Hazar grubuna dahil etmiştir. Arat ise Türk lehçe ve şivelerini hem tek zamanlı hem de çok zamanlı bir

tasnife tabi tutmuştur. Tek zamanlı tasnifinde ölçüt olarak ses denkliklerini kullanmış, lehçe ve şiveleri ayrı ayrı d grubu z grubu şeklinde ayırmıştır. Bu tasnife göre Kumuk Türkçesi tav - grubu içinde yer alır (Arat 1987).

Kumuk Türkçesi ağızları 1977’de Ölmesov tarafından beş gruba ayrılmış daha sonra Uyanık, yeni bir tasnif yaparak “Güney Ana Grubu” ve “Kuzey Ana Grubu” olmak üzere iki ağız tespit etmiştir (Öztürk – Uyanık 2006:7).

Kumuk dilinin XIX. yüzyıl öncesine ait edebî yayınları henüz ortaya çıkmadı. Ancak Kumuk diyalektleri ile ilgili en eski metinler Kloproth’un 1914 yılında yayımladığı kitabında “Kumukça Dil Örnekleri” başlığı altında verilen metinlerdir (Benzing 2012: 167).

XIX. yüzyılın ortalarında Kuzey Kafkasya’da yaşayan kavimler ilim adamlarının ilgisini çekmeye başlayınca birçok önemli eser ortaya çıkmıştır.

Kumuk Türkçesi’nin diyalektleri üç ana grupta toplanabilir: Hasavyurt, Buynaks ve Haydak:

1. Hasavyurt (kuzey) Diyalekti, Hasavyurt şehri ile Mahaçkala civarındaki Yahsay, Endirey ve Kostek köylerinin bulunduğu yerleşim yerlerinde konuşulur.
2. Buynak (orta) Diyalekti, Buynak şehrinde (Temirhan-Şura) ve bu şehrin etrafındaki Halimbek, Kafir-Kumuk, Kazanişçi, Buglen, Cungutey, Kapçugay köylerinde konuşulur.
3. Haydak (güney) Diyalekti ise Derbent bölgesinde konuşulmaktadır.

Kumuk yazı dili daha çok Buynaks ve Hasavyurt diyalektlerine dayanmaktadır. (Tavkul 2005: 29-39).

1917 yılında Arap harfleri temeli üzerine ses karşılıkları oluşturuldu. Kumuk Türkleri 1927 yılına kadar Arap alfabesini, 1927-1938 yılları arasında Latin alfabesini, 1938’den sonra Kiril Alfabeti kullanmaya başlamışlardır. Bu alfabede 31 harf vardır.

Bu harflerden 23'ü ünsüz 8'i ünlüdür. Ünlüler; a e ı i o ö u ü. Ünsüzler; b v g ğ h d ye yo c z y k q l m n ŋ p r s t f x ts ç ş çç yu ya.

Kumuk Türkçesinde ünlü uyumu vardır. Fakat sızmalı seslerin ve y'nin yol açmış olabileceği ünlü uyumu bozuklukları kelime köklerinde görülür. çaçıra- "sıçramak", bişlak "peynir", babiş "ördek", yimişaklık "yumuşaklık, zayıflık". Eklerdeki ünlüler kelimenin son hecesine uyarlar. belbav-lar 'kemerler' gibi (Magomedov 1966). Kumuk Türkçesinde bütün Türk dilleri gibi ünlü uyumu ve ünsüz uyumu görülür. Ünlü uyumu ikiye ayrılır: a) damak uyumu b) dudak uyumu. Damak uyumu, ön damakta oluşan ince ünlülerle biten kelime köklerinden sonra sadece i,e,ö,ü; arka damak ünlüleriyle biten kelime köklerinden sonra ise ı,a,o,u gelebilir. Damak uyumu kelime köküne sonradan gelen eklerdeki ünlülerin köklerdeki ünlülere uymasıdır. Alıntı kelimelerde bu uyumun bozulduğu görülür. Kumukça türemiş ve birleşik kelimelerde de alıntı kelimeler gibi damak uyumunu bozulduğu görülür; belbav gibi. udak uyumu, dar dudak ünlüleri (u,ü) veya geniş ünlülerin (a,e) bir arada kullanılmasıyla oluşurlar. Dudak uyumu ise kelime kökündeki dudak ünlüleri ile eklerdeki dudak ünlüleri arasındaki uyumdur. Ör. yolubuz, gözü, qoylar, gözler gibi (Benzing 1979).

Kumuk Türkçesindeki damak uyumu Türkiye Türkçesindeki büyük ses uyumunun, dudak uyumu ise küçük ses uyumunun karşılığıdır.

Kumuk Türkçesinde ünsüz uyumu da vardır. Ünsüz uyumu ilerleyici ve gerileyici benzeşme şeklinde görülür. İlerleyici benzeşme, bir sonraki ünsüzün bir önceki ünsüze benzemesidir; getti (getdi), bitti (bitdi), atam mulan (atam bulan). Gerileyici benzeşme kelime kökündeki ünsüzün sonraki ünsüze benzemesi şeklinde görülür. yassa (yazsa), qassa (qazsa) (Magomedov 1966: 198).

Kumuk Türkçesinde hece oluşması ünlülerin varlığına bağlıdır. Bir hece yalnız ünsüzlerden meydana gelmez. Hecenin oluşması için bir ünlüye ihtiyaç vardır. Kumukça kelime veya hece başında iki ünsüz bulunmaz. Fakat Rusça, Arapça gibi diğer

dillerden giren alıntı kelimelerde iki ünsüz olduğu görülmektedir (Magomedov 1966: 197).

Kumuk edebiyat tarihçileri, Kumuk edebiyatının XV. yüzyılda yaşamış olan şair Ummu Kamal (Ümmî Kemâl) ile başladığını, o devre kadar ise Kumukların edebiyatının Umumî Türk Edebiyatı ile birlikte mütalâa edilmesi gerektiğini söylerler (Aliyev 1980: 33-40). Oysa Osmanlı ülkesine de gelen Ummu Kamal, eserlerini Kumuk Türkçesiyle değil, Osmanlı Türkçesiyle yazmıştır. Osmanlı Türkçesi ünlü Kumuk Şair Yırçı Kazak'a kadar Kumukların yazı dili olmuştur (Aliyev 1980: 33).

Yırçı Kazak, Kumuk Türkçesinin edebi dil haline gelmesine tartışmasız öncü hüviyetinde olan ilk parlak Kumuk şairidir. Kazak'tan sonra Kumuk edebiyatına hizmet eden ikinci önemli kişi Mahammad Apandi Osmanov'dur. Osmanov, Nogay ve Kumuk Türkçesi üzerine çalışmalar yapmıştır.

Kumuk Türkleri 20.yy'da Rusya'da yaşayan Türkler arasında ortaya çıkan millî edebiyat akımından uzak kalmamıştır. Muhammet Mirza Magrayof Temirhanşura'da bir basım evi kurmuş, burada ilk olarak Abu Supyan adlı müellifin Kumuk Türkçesiyle yazdığı eserler basılmıştır. Abu Supyan 1912'de bir şiir dergisi çıkarır. Kumukların günlük hayatlarını hikâyeleştiren Nohay Batırmurzayef tarafından ilk Kumuk hikâyeleri yazılmaya başlanır. 1917 ihtilâlinde sonra Nohay Batırmurzayef ve oğlu Zeynelabit "Tan Çulpan" adıyla bir edebiyat derneği kurarlar. Bu dernek milli edebiyatın gelişmesini amaçlamaktadır. Daha sonra dernek aynı adla bir dergi de çıkarmaya başlamıştır.

Temir Bolat Biybalatov, Abdulla Muhammadov, Yusuf Gereyev, Alimpaşa Salatov, Atgay Hacamatov, Kamil Sultanov, Yırçı Kazak, İbrahim Kerimov devrin önemli edebi şahsiyetleridir (Pekacar 1998: 329-338). Burada adı zikredilen yazar ve şairler ile bahsedilmeyen nice önemli şahsiyetlerin yazmış olduğu eserler, Kumuk Türkçesi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Çalışmamızda da Kumuk Türkçesine ışık tutan beş eserden yararlanılmış; bu eserler taranarak Kumuk Türkçesindeki kelime türleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İncelenen beş eser hakkındaki bilgiler ise şöyledir:

Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak: 2008 yılında Prof. Dr. Erol Öztürk tarafından yayımlanmıştır. 1830'da Dağıstan'ın Buynaksk şehrinde doğan büyük şair Yırçı Kazak, Kumuk edebiyatının kurucusu kabul edilmektedir. Destanî mahiyetteki şiir olan yırların en tanınmış şairidir. Sürgünlerle dolu bir hayat geçirmiş, karşılaştığı zorlukları, düşmanlarıyla yiğitçe mücadelesini zengin ve canlı bir üslupla şiirlerine aktarmıştır. Bunun yanında yırlarında doğruluk, hak, yiğitlik, aşk gibi temalar işlemiş, halkı ezen şavhaller hicvedilmiştir.

Kumuk Şair Şeyit Hanum Alişeva'dan Seçme Şiirler: Prof. Dr. Erol Öztürk- Doç. Dr. Osman Uyanık tarafından 2006'da Türkiye'de yayımlanmıştır. Şairin yaratıcılığında asıl yeri lirizm tutmuş, şiirlerinde kullandığı sanatlarla kendine özgü bir çizgi oluşturmuştur. Senin Sıcaklığın, Yol Türküsü, Dans Ediyorum, Salıncak, Sev Ağla Sevin adlarında 5 adet şiir kitabı olan Şeyit Hanum Alişeva, Kumuk Halk Hareketi Tenglik Cemiyeti'nin kurucularındandır ve cemiyetin kadınlar kolu başkanıdır. Rusça ve İngilizceye çevrilerek yayımlanmış şiirlerinin yanı sıra birçok şiiri de; Kırgız, Tatar, Azeri, Türkmen, Karaçay-Balkar, Altay şivelerine aktarılmıştır.

Kumuk Halk Çeçegen Yomakları: Kumuk halk bilmeceleri ilk olarak 1982'de Mahaçkale'de U. Biybolatova tarafından yayımlanmıştır. Eserde halk arasından derlenmiş çeşitli konularda çok sayıda bilmece vardır. Kişinin hayatıyla ilgili bilmeceler, doğa olaylarıyla ilgili bilmeceler, çeşitli konulardaki bilmeceler olmak üzere bölümlere ayrılır. Eserin son kısmında ise Çeçegen Yomaklar hakkında bir değerlendirme bulunmaktadır.

Aytıvlar va Atalar Sözləri: İbrahim Abdurahmanov tarafından 1983'te yayımlanmıştır. Kumuk folklorü hakkında ilk çalışmalar Rus Goloviski ve Kumuk âlim Muhammet Efendi Osmanov'a aittir. Çobanzade'nin eserinde de 90 atasözüne yer

verilmiştir. E. Öztürk makalesinde Daibova tarafından Mahaçkale’de yayımlanan “Aytıvlar va Atalar Sözləri” adlı eseri neşretmiştir. Rıdvan Öztürk ve Çetin Pekacar da 2006’da Kumuk atasözleri ile ilgili eser yayımlamışlardır.

Sev Ağla Sevin: Şeyit Hanum Alişeva’nın 1995 yılında yazdığı şiir kitabıdır. Eserin içinde “Algış, Yalbarıv, Süy Yıla Süyün, Göngürevler, Altın Zamanın” başlığıyla 90 şiir bulunmaktadır. Şiirler vatan sevgisi, tabiat sevgisi, doğa, beşeri aşk vb. temalarda yazılmıştır.

II. BÖLÜM

2. KUMUK TÜRKÇESİNDE KELİME TÜRLERİ

2.1. İsim

İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir (Ergin 2011: 218). Kumuk Türkçesinde kullanılan isimlerden bazıları şöyledir: *qol* “el”, *qız*, *axşam*, *Yahiya*, *geçe*, *deñiz*, *sandıq*, *tülkü*, *qızıl*, *tavux*, *sekiz*, *Qacarlı Ahmat*, *minmara* “minare”, *bala* “bebek”, *honşu* “komşu”, *topuraq* “toprak”, *süyünç* “sevinç”, *halq*, *suv* “su”, *paşmanlıq* “pişmanlık”, *Kamal*, *yumurtqa* “yumurta”, *şamçıraq* “mum” vb.

İsimleri, niteliklerine, yapılarına, görevlerine ve taşıdıkları diğer özelliklere göre birbirlerinde farklı olarak sınıflandırmak mümkündür. İsimler başlıca özellikleri bakımından şöyle gruplandırılabilir:

- I. Somut ve Soyut İsimler,
- II. Özel İsimler ve Cins İsimler,
- III. Basit, Türemiş ve Birleşik İsimler.

I. Somut ve Soyut İsimler

Somut İsimler

Duyu organlarımızla algılayabildiğimiz, kavrayabildiğimiz nesne ve varlıkların isimleridir. İncelenen eserlerde karşımıza çıkan bazı somut isimler şöyledir: *topuraq*

“toprak”, *temir* “demir”, *tav* “dağ”, *üy* “ev”, *gül*, *tülkü* “tilki”, *tübek* “tüfek”, *süt*, *tölek* “duvar”, *quş*, *xarbut* “karpuz”, *terek* “ağaç”, *panar* “pınar” vb.

Soyut İsimler

Duyu organlarımızla algılayamadığımız, ancak zihnimizle kavradığımız veya var olduğuna inandığımız kavram ve niteliklere karşılık olan isimlerdir. Kumuk Türkçesindeki soyut isimler şöyledir: *damah* “öfke”, *çuv* “ün, şöhret”, *çomart* “cömert”, *gerti* “hakikat”, *hakıl* “akıl”, *hökünç* “dert, keder”, *es* “akıl, zihin”, *iyerçe* “sıkıntı”, *maqtav* “övgü”, *qartıq* “hırs”, *sağınç* “özlem”, *sağış* “düşünce” vb.

II. Özel ve Cins İsimler

Özel İsimler

Özel isimler, diğer varlıklar içinde tam bir benzeri bulunmayan varlıkları karşılayan kelimelerdir. Bunlarda diğer isimlerde olduğu gibi kelime ile karşıladığı nesne arasında herkes tarafından daha önceleri bilinen, toplumun ortak kabul ettiği bir bağlantı yoktur. Özel isimlerin karşıladığı varlıklar tek olduğu için belirli kimseler tarafından bilinirler. Bundan dolayı da özel isimler, kelime olarak anlamı olmayan isimlerdir.

Özel isimlerin başlıca türleri ve incelenen eserlerde bulunan örnekleri şunlardır:

Kişi isimleri; *Şeyit Hanum*, *Asev*, *Ebu Müslim*, *Yahya Cemalov*, *Qazanıçlı Qazıbek*, *İmam Ali*, *Abdullağ*, *Abdulhalim*, *Alisultan*, *Murtazali*, *Hasbolat*, *Hasam Bammat*, *Abdul-Umar*, *Mahammat*, *Hasaybek*, *Zaynap* vb.

Kıta, ülke, yer, şehir, ırmak vb. isimleri; *Dağıstan*, *Ashar Dağ*, *Mahaçkala*, *Petersburg*, *Çin*, *Bağçasaray*, *Temirhanşura*

Dil, din, mezhep, millet isimleri; *Busurman* “Müslüman”, *İslam*, *Rus*, *Qazaq*, *Qumuq*, *Tatar*

Kurum, kuruluş, okul, makam vb. isimleri; *B.İ. Leninni Üniversitesi, Filolojiya Fakültesi, Dağıstan Paçalıq Üniversitesi*

Kitap, gazete, dergi, eser isimleri; *Quran, “Şkolada Folklorunu Üyrenegen Küyler”, Lenin, “Bürtüklep Saylanğanları”*

Cins İsimler

Aynı cinsten birçok varlığın ortak olan ismine cins isim denir. Cins isimlerde kelime ile nesne arasında herkes tarafından bilinen gerçek bir bağlantı vardır. Nitekim kalp, göz, beyin sözleri söylendiğinde bunların bir organ ismi olduğu herkes tarafından bilinir.

Kumuk Türkçesinde cins isimlere bir çok örnek verilebilir; *süyüv* “sevgi”, *qızıl*, *yastıq*, *düşman*, *ana* “anne”, *söz*, *saq* “uyanık”, *kök* “gök”, *gözel* “güzel”, *bayraq*, *gül*, *küsmençi* “kürekçi”, *yapıraq* “yaprak”, *göz*, *yüzüm* “üzüm”, *yıbav* “eğlence”, *teri* “deri”, *ögüz* “öküz”, *örmekçe* “yüzük”, *küyün* “huzur”, *inbaş* “omuz”, *zaman*, *çıraq* “ışık”, *çağı* “çakı”, *aş* “yiyecek”, *badam* “badem”, *biçe* “kadın”, *algış* “dua”, *aççı* “acı”, *ağuv* “ağu, zehir”, *arek* “ıрак, uzak”, *börk* “şapka”, *hökünç* “dert, keder”, *şancal* “sandelye, tabure”, *yalın* “alev, ateş”, *yavlu* “ıslak”, *geme* “gemi”, *quvanç* “kıvanç”, *üy* “ev”, *geçe* “gece”, *gündüz*.

III. Basit, Türemiş ve Birleşik İsim

2.1.1. Basit İsim

Herhangi bir yapım eki almamış, ya da başka sözcükle birleşerek yeni bir birleşik sözcük oluşturmamış adlardır. Türemiş ve birleşik isimlerin dışında kalan bütün isimler basit isim grubuna girer.

Türkiye Türkçesinde görüldüğü gibi Kumuk Türkçesinde de basit isimlerin bir bölümü başka dillerden alınmış isimlerden oluşmuştur. Örneklerden bazıları şöyledir;

hisab (Ar. hisab: hesap), *salam* (Ar. salam: selam), *kep* (Ar. keyf: canlılık), *payda* (Ar. fayda: yarar), *surat* (Ar. suret: resim), *zarar* (Ar. zarar: ziyan, kayıp), *xasiyat* (Ar. haysiyet: şeref, onur), *varak* (Ar. varaq: kağıt, kitap yaprağı). Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere alıntı kelimelerin çoğu Arapçadan Kumuk diline girmiş sözcüklerdir. Bunların dışında eserlerde görülen diğer basit isimler şöyledir;

Bir *yol* “bir yol” A.Ş. 8/3

Anaını *posagasından* artlanıp “ananın eşiğine dayanıp” A.Ş. 8/4

Bir *ıqlıq* “bir kuytu köşe” A.Ş.10/13

Süt yimik “süt gibi” A.Ş. 12/3

Eki gözsüz *dav* “kör savaş”A.Ş. 12/10

Yüregimni har *uruvun* “yüreğimin her vuruşunu” A.Ş. 10/6

Süyünç boyasın “sevinç boyasın” A.S 20/14

Bir *tereze* taşı “bir pencere taşı” A.Ş. 22/7

Al *sırların* “al sırlarını” A.Ş. 28/16

Gögürçün çüye havaga “güvercin uçar havaya” A.Ş. 56/3

Neçe *ana* “nice ana” A.Ş. 60/7

Kolundağı *şötk*e “elindeki fırça” A.Ş. 92/3

Hamur başarmın “hamur yoğururum” A.Ş. 138/1

Şıplıq A.Ş. “sessizlik” 142/16

Barbız *Qumuqlar* “varız Kumuklar” A.Ş. 150/1

Aygazi’sin, Ullubiy’in esgerip “Aygazi’sini, Ulubey’ini hatırlayıp” A.Ş. 150/23

Yolda *yır* “yol türküsü” A.Ş. 156/1

Kaygı cannı *qatdırar* “üzüntü canı sertleştirir” A.Ş. 162/1

Neçe *san* bar “nice vücut var” A.Ş. 170/2

Adam! Yoluı tüz bolsun “Adam! Yolun düz olsun” A.Ş. 174/23

Qacarlı Ahmat, muna Qazak “Kacarlı Ahmet, işte Kazak” Y.K. 34/2

Ekki *sahat* tüz busa “iki şahit düz olsa” Y.K. 38/7

Qızıl maçiy Asevden “Kızıl şapkalı Asev’den” Y.K. 40/2

Tülkü, hoş geldin “Tilki hoş geldin” Y.K. 40/14

Qaburlar da bar esinde “Kabirler de var aklında” Y.K. 47/12

Bulut üyüm buzulup “Bulut evim bozulup” Y.K. 48/9

- Tiplisde* buğavluman “Tiflis’te bağlıyım” Y.K. 49/22
- Yallasaq da *payda* yoq “yansak da fayda yok” Y.K. 49/28
- At* arqanladım bavda “at urganladım bağda” Y.K. 51/7
- Avliya* deli misen “Evliya, deli misin?” Y.K. 51/23
- Barmağında örmekçe* “parmağında yüzük” Y.K. 52/3
- Dosğa* baqğan *tereze* “dosta bakan pencere” Y.K. 52/6
- Qızğa* yazğan *şi’ru* “kıza yazdığı şiiri” Y.K. 56/5
- Aqsaray* suvdan “Aksaray suyundan” Y.K. 56/9
- Yerge çeri* süydürüp “yere asker sürdürüp” Y.K. 63/10
- Cennetni göbeleği* “cennetin kelebeği” Y.K. 65/6
- Alma* bavda *almalar* “elma bağında elmalar” Y.K. 66/5
- Qarşında qala* yimik “karşında kale gibi” Y.K.70/19
- Qudratlı güçlü Allah* “kudretli, güçlü Allah” Y.K. 82/7
- Arğumaq* ariv bolsa nege oşay “Argümak güzel olsa neye benzer” Y.K. 87/6
- Özdenler* yaman söz qatmas “asiller kötü söz katmaz” Y.K. 88/20
- Batır* bulan *qurdaş* bol “yiğit ile yoldaş ol” Y.K. 96/1
- Sabur* tübü sarı altın “sabır küpü sarı altın” Y.K. 96/6
- Günü* gelse *eşek* yimik toqtarlar “günü gelse eşek gibi yatarlar” Y.K. 108/7
- Qarşı* turup *Azreil* qatılsa “karşı durup Azrail görünse” Y.K. 116/12
- Qubanlar* otun taşır sal etip “Kubanlar odun taşır sal yapıp” Y.K. 144/3
- Atoluğa altın, inci* şol muken? “yiğide altın, inci şart mı ki?” Y.K. 146/9
- Busurman* din xarap “Müslüman din harap” Y.K. 162/3
- Salam kağız* “selam mektubu” Y.K. 170/1
- Kökreklerde çeçilmesdey tüyün* “yüreklerde çözülemez düğüm” Y.K. 188/21
- Generallar* bulan tenleşip “generalller ile denkleşip” Y.K. 192/25
- Teñirinden* savluq tilep yaşağan “Tanrısından sağlık dileyip yaşayan” Y.K. 196/3
- Eki biçe* beş qıral “iki kadın beş kral” Y.K. 202/16
- Kimlege* men eteyim *vasiyat* “ben kimlere edeyim vasiyet?” Y.K. 223/2
- Hatabız yipge* saplanğan “ziyanımız ipe saplanmış” Y.K.250/14
- Süt* üfürüp qazağıma nar bergen “süt üfleyip Kazak’ıma ateş vermiş” Y.K. 252/6
- Haqıl* degen bulay tarıq insanğa “akıl denen böyle gerek insana” Y.K. 254/6
- Nasip* “huzur” Y.K. 256/1

Tübek birni, til yüzünü öltürür “tüfek birini, dil yüzünü öldürür” A.A. 9/22
 At miñen *qılıç* tağar “at binen kılıç takar” A.A. 15/16
Qatın aytar, *er* qaytar “kadın söyler, kocası uyar” A.A. 33/25
Yurt yuvuğun tanır “köy yakınını tanır” A.A. 36/32
 Beş barmaq da teñ *tügül* “beş parmaq da bir değil” A.A. 69/16
 Biçgen *derzi* *tügül*, tikgen *derzi* “biçgen derzi *tügül*, tikgen derzi” A.A. 70/3
Ölüm inbaşda, *umut* tav başda “ölüm ensede, umut dağ başında” A.A. 76/13
 Yaşav süyünç *tügül* busa “yaşav süyünç *tügül* busa” A.A. 82/34
Navruz bayram yazbaşda “nevruz bayramı ilkbaharda” A.A. 86/9
Et bişgende eziler “et pişince ezilir” A.A. 126/1
 Beşisi de *yapıraq* “beşi de yaprak” Ç.Y. 16/4
 Onu túbünde yarğan *ağaç* “onun dibinde yaran ağaç” Ç.Y. 19/7
 Bir *kömür* bar yerni yapğan “bir kömür var yeri yapan” Ç.Y. 31/2
 Kökden uça quş *tügül* “gökden uçuyor kuş değil” Ç.Y. 48/7
 Yalın *tügül* bişire “ateş değil pişiriyor” Ç.Y. 62/4
 Suvnu içinde *yılan* “suyun içinde yılan” Ç.Y. 34/3
Şişa, şişanı içinde suv “şişe, şişenin içinde su” Ç.Y. 34/17
 Yaşıl *atlas*, suvda batmas “yeşil atlas, suda batmaz” Ç.Y. 35/15
 Üç ayaqlı *acdaha* “üç ayaklı ejderha” Ç.Y. 36/6
 Burnu *temir*, quyuğu yip “burnu demir, kuyruğu ip” Ç.Y. 42/2
 Kökde yartı *ekmek* “gökde yarım ekmek” Ç.Y. 54/17
 Uya sayın *yumurtqa* “yuva her yumurta” Ç.Y. 60/19
 Ullu atası *Ali Hoca* “büyük atası Ali Hoca” Ç.Y. 66/10
Allah bergen top yimik “Allah vermiş top gibi” Ç.Y. 67/14
 İçi kızıl *topuraq* “içi kızıl toprak” Ç.Y. 68/16
 Qara da qara *qarğa* da *tügül* “kara da kara karga da değil” Ç.Y. 88/16
 Dört mişikde *quyruq* üstünde “dört kedi de kuyruk üstünde” Ç.Y. 114/4
Hasan ayta birazdan “Hasan söylüyor birazdan” Ç.Y. 116/3
 İmanlı *devlet* bolğan “imanlı devlet olmuş” Ç.Y. 141/4
 Zalim *harbuz* alıp gel “kocaman karpuz alıp gel” Ç.Y. 143/25
 Men bu gece bir *tüş* gördüm “ben bu gece bir rüya gördüm” Ç.Y. 160/17
Haraqı içsem esirmen “rakı içsem sarhoş olurum” Ç.Y. 169/1

Suv bolup çığa “su olup çıkıyor” Ç.Y. 174/2

Analıq iman başı bolup “analık iman başı olup” S.A.S. 4/15

Sen *mahrüm* etme “sen mahrum etme” S.A.S. 11/4

Uçup gelgen bir *quş* “uçup gelen bir kuş” S.A.S. 25/19

Yulduz tolğan kökge qarayman “yıldız dolan göğe bakıyorum” S.A.S. 32/6

Yumuruq çaqı yüreğim “yumruk gibi yüreğim” S.A.S. 69/11

Otluğa *arpa* tök “otluğa arpa dök” S.A.S. 75/13

Poездler gele, gete “trenler geliyor, gidiyor” S.A.S. 110/2

2.1.2. Türemiş İsim

İsim kök ve gövdelerine türetme ekleri getirilerek oluşturulan yeni isimlerdir.

İsim yapım ekleriyle oluşturulan türemiş isimler, yepyeni bir anlam kazanmış olsalar bile aralarında kök-ek ilişkisine dayanan bir anlam bağı vardır. Mesela türemiş bir söz olan *gözlük* isminde, *göz* ismi ile “gözleri dış etkenlerden koruyan araç” anlamındaki *gözlük* arasında -lük ekinin sağladığı bir anlam ilişkisi söz konusudur.

Kumuk Türkçesindeki isim yapım ekleri Türkiye Türkçesindeki isim yapım ekleriyle benzerlik gösterse de farklı olan ekler vardır. Bu eklerden işlek olanları ve eserlerde kullanılanları şöyledir:

İsimden İsim Yapma Ekleri

+Aw+; Türkiye Türkçesinden farklı olarak kullanılan bir ektir. Sayı isimlerinden topluluk sayı isimleri yapar. *Birew* “biri”, *ekew* “ikisi” vb.

+çI+; ekin tonlu biçim yoktur. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de sıklıkla kullanılan bir ektir. İşlek olan eklerdendir. *Küsmençi* “kürekçi”, *zulumçu* “zulümcü” vb.

+çIk+; genellikle küçültme bildiren isimler yapar. Bu ek, Türkiye Türkçesinde tonlu olarak kullanılırken Kumuk Türkçesinde sadece tonsuz biçimi görülür. *Dögerçik* “tekerçik” vb.

+dAş+; beraberlik, ortaklık bildiren isimler yapar. *Sırdaş* “sırdaş”, *yoldaş* “yoldaş” vb.

+gA+; çok işlek bir ek değildir, ek ünsüzü daima tonludur. Şu kelimelerde görülür; *özge* “başka”, *başğa* “başka”, *birge* “birlikte, beraber”.

+gilt+; Türkiye Türkçesinde görülmeyen bir ektir. Belli bir renge benzeyen renk adı yapar. *Sargilt* “sarımtırak, sarımsı”, *qızgilt* “kızılımsı” vb.

+II+; en işlek isimden isim yapma eklerindedir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hemen hemen her türlü isme gelir. *Tumanlı*, *belgili* “tanıdık”, *quvvatlı*, *burunlu* “büyük burunlu” vb.

+IIq+; en işlek isimden isim yapma eklerinden biridir. Yer, alet, meslek, müessese isimleri yapar. *Taşlıq* “taşlık”, *ağaçlıq*, *elçilik*, *öktemlik* “cesurluk” vb.

+(x)nçI+; genellikle sayı isimlerinden sıra sayı sıfatları yapar. *Birinçi*, *ekinçi*, *üçüncü*, *dörtüncü* vb.

+sIz+; işlek isimden isim yapma ekidir. *-II* ekinin olumsuzudur. *Şavhalsız* “beysiz”, *savutsuz* “silahsız”, *olcasız* “kadınsız”, *tüksüz* “tüysüz” vb.

Fiilden İsim Yapma Ekleri

-Aq+; işlek bir ektir. *Gesek* “parça”, *kuşak* “çizgi”, *qonaq* “konuk” vb.

-AnAq+; işlek olmayan bir ektir. Sınırlı sayıda kullanılmıştır. *Sığanak* “çisenti” vb.

-ç+; tek şekilli, işlek bir ektir. Aşırılık ifadesi taşır. *Qızğaç* “açgöz”, *qorquuç* “tehlike”, *bezenç* “süs” vb.

-gI+; işlek bir ektir. Genellikle alet ve nesne isimleri yapar. *Sürgü* “rende”, *çalğı* “tırpan” vb.

-gIç+; işlek bir ektir. Genellikle alet isimleri, nesne ve hayvan isimleri yapar. *Açğıç* “anahtar”, *yırtğıç* “yırtıcı”, *süzgüç* “süzgeç” vb.

-gIn+; vasıf ismi yapar. *Qızgın* “kızgın”, *gesgin* “keskin”, *sürgün* vb.

-(x)k+; işlek bir ektir. Ünsüzü *q* veya *k* olabilir. *Açıq* “açık”, *çirik* “çürük”, *şişik* “şiş”.

-mA+; işlek eklerdendir. Türkiye Türkçesinde de sık kullanılır. *Yazma* “yazma, el yazması”, *sürme*, *dolma*, *yarma* vb.

-mAk+; asıl işlevi fiilden hareket ismi yapmaktır, dolayısıyla bütün fiilere getirilebilir. *Qaramaq* “bakmak”, *süymek* “sevmek”, *demek*, *yapmak*, *açıqmak* “acıkmak” vb.

-(x)ş+; fiil ismi yapan işlek eklerdendir. *Yürüş* “yürüyüş”, *geliş*, *yazılış*, *çığış* “çıkış” vb.

-(x)w+; işlek bir ektir. Türkiye Türkçesindeki *-mA* ekinin işlevindedir. *Boyaw* “boyama”, *açıw* “açma”, *yılaw* “ağlama”, *saylaw* “seçme” vb.

İncelenen eserlerde isimden isim ve fiilden isim yapan ekler örnekler şöyledir:

Gözlerinde seni *paşmanlıq* “senin gözlerinde pişmanlık” A.Ş. 12/2

Küsmençi, *küsmençi* “kürekçi, kürekçi” A.Ş. 30/1

Hali *özge* getegende “şimdi başka yere giderken” A.Ş. 118/17

Ziger ete zar *sığanaq* “sızlanır acı çisenti” A.Ş. 126/7

- Meni *azatlığım* “benim hürriyetim” A.Ş. 140/1
- Özleni *yaşav* sınavuna baylavlu aytğanları “yaşam” A.A. 11/6
- Namusun *birinçi* küt “birinci” A.A. 21/30
- Birev* birevge darman da dür, ağu da “biri” A.A. 32/20
- Zulumçu* cazasız qalmaz A.A. 47/19
- Birevge *ekew* asger çaqı “ikisi” A.A. 69/35
- Görünüş* gönül tartar “görünüş gönül çeker” A.A. 70/32
- Yırtık*, teşik qaptalda qazılğan quyu yağış “Yırtık, delik kaptaldan, kazılan kuyu iyi” A.A. 73/6
- Qızğanç* adam yalğançı da bolur “Açgöz adam yalancı da olur” A.A. 74/36
- Pitneci qıldı *ekinçi* yılda “fitneci yaptığında ikinci yılda” A.A. 99/31
- Sabançı* yılasa, saban gazaplanır “çiftçi ağlarsa, saban gazaplanır” A.A. 118/16
- Güyrücnü için alır *xomuzçu* “gürgenin içini alır kopuzcu” Y.K. 58/25
- Tatvsuzluq* taymasa “geçimsizlik gitmese” Y.K. 78/27
- İnsanğa *borçlu* bolma “insana borçlu olma” Y.K. 86/2
- Öktemlik* bulan erler er bolmas! “cesaretle erler baş almaz” Y.K. 92/3
- Ellerde huya *quvun* degende “memlekette felaket olduğunda” Y.K. 116/4
- Xudaynı *buyruq* haqın tölegen “Allah’ın emir hakkını ödeyen” Y.K. 118/26
- Devür nedir *savlay* tutup gömegen “devir nedir sağken gömen” Y.K. 132/12
- Gün *tumanlı*, ay *şavhalsız* “gün dumanlı, ay ışksız” Y.K. 148/25
- Alıslarda bizin *dinsiz* öltürme “uzaklarda bizi dinsiz öldürme” Y.K. 154/17
- Qonaq* gelip tüşgen soñ “konak gelip düştükten sonra” Y.K. 154/11
- Savutsuz* sağalaşsañ işiñ boq “silahsız yürüsen işin bok” Y.K. 156/31
- Üç yıllığa men *olcasız* yatayım “üç yıllara ben kadınsız yatarım” Y.K. 160/5
- Can ağalar canday *tilev* can uçun “can ağalar size de dua emanet” Y.K. 162/18
- Qol panarın *gesek* devür sürmese “el pınarını parça devir sürmese” Y.K. 184/9
- Tavlağa dört *dögerçik* miñenli “dağlara dört tekercik binilen” Y.K. 190/9
- Gözyaş salsın güzel *eñliler* “gözyaşı döksün güzel elbiseliler” Y.K. 186/24
- Seni çi bugün eşiğın *açıq* “sen ki bugün eşiğın açık” Y.K. 214/3
- Atolunu *yaxşılığı* ne bolsun “yiğidin büyüklüğü ne olsun” Y.K. 224/13
- Qayratlılıq* qaynatsın qanın “mertlik kaynatsın kanın” S.A.S. 56/10
- Cavapsız* kaldım “cevapsız kaldım” S.A.S. 161/9

Gök *gölekli* qatın “mavi gömlekli kadın” Ç.Y. 37/11

Tüksüz eki qanatı “tüysüz iki kanadı” Ç.Y. 48/17

Epsiz *quvvatlı* özü “çaresiz kuvvetli kendisi” Ç.Y. 74/14

Uzun *burunlu*, ince *tavuşlu* “uzun burunlu, ince sesli” Ç.Y. 89/12

Tüye yimik *turuşum* “deve gibi duruşum” Ç.Y. 119/7

Bu söz *renkli* tügül “bu söz renkli değil” S.A.S. 30/10

Sağa *qatınlıq* etgen “sana kadınlık etmiş” S.A.S. 84/14

Yap-yaşıl, *sarğılt* “yemyeşil, sarımtırak, sarımsı” S.A.S. 134/4

Ömürün *devletli* devürge açar “ömrün zengin devire açar” S.A.S. 174/5

2.1.3. Birleşik İsim

Birleşik isimler, kuruluşu en az iki kelimenin bir araya gelerek yeni bir isim oluşturması şeklindedir. Taranan eserlerde “katingişi”, “kızyaş”, gibi Türkiye Türkçesinden farklı örnekler vardır.

Birleşik isimleri oluşumları bakımından üç gruba ayrabiliriz: 1.isim+ isim yapısındaki birleşik isimler, 2. İsim tamlaması kalıbındaki birleşik isimler, 3. Sıfat tamlaması kalıbındaki birleşik isimler.

1. İsim+İsim Yapısındaki Birleşik İsimler

Bu tür birleşik isimler özel isimleri oluşturur. Şahıslara verilen iki veya daha çok isimden meydana gelir: Abdurrahim Abdurrahimanov, Abdurrahman Qaziev, Abusupiyan Akaev vb.

Zaynalabid Batırmurzaev göz alğa gele “Zaynalabid Batırmurzayev göz önüne geliyor” A.A. 7/11

Mahammat Apendi Osmanov 1883-nçü yıl “Muhammet Efendi Osmanov 1883. yıl” A.A. 13/4

Yırçı Qazaq, Abumuslim Şavhal ölgenni eşitgende “Yırçı Kazak, Ebumuslim Şavhal’ın öldüğünü duyduğunda” Y.K. 44/2

2. İsim Tamlaması Kalıbındaki Birleşik İsimler

İsim tamlaması, birleşik isim oluşturmaya elverişli yapılardır. Bir çok cins isim ve yer adları bu şekilde oluşmuştur. Taranan eserlerdeki örnekler şöyledir;

Anamnı *Baxçasaray* üyünden “annemin Bahçesaray evinden” Y.K. 124/31

Gözyaşımday birden yoq yerden “gözyaşı gibi birden, yok yere” S.A.S. 83/1

Qızyaş tuvdu “kız çocuğu doğdu” A.Ş. 58/3

Navruz bayram *yazbaşda* “Nevruz bayramı baharda” Ç.Y. 86/9

3. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik İsimler

Türkçesindeki birçok birleşik isim sıfat tamlaması kalıbındadır. Kumuk Türkçesinde de bu yapıda oluşmuş birleşik isimler vardır;

Dazularda eki *katingişi* var “sınırlarda iki kadın var” A.Ş. 8/11

Qarağaylar batar sel gelse “karaçamlar batıran sel gelse” Y.K. 105/1

Ay qanatlı *qarakuş* “ay kanatlı karakuş” Y.K. 252/7

Qızardaşına gelip “kız arkadaşına gelip” Ç.Y. 154/16

2.2. Sıfat

Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelere çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir (Ergin 2011: 244).

Sıfatlar diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de önemli bir yer tutar.

Sıfatları yapı bakımından incelediğimizde üç gruba ayırmaktayız; 1.basit sıfat, 2. türemiş sıfat, 3.birleşik sıfat.

1. *Basit sıfat*: Herhangi bir yapım eki almamış ve başka bir kelimeyle birleşmemiş sıfatlardır. İncelediğimiz eserlerde çoğunluğu basit sıfat oluşturmaktadır. Kullanılan basit sıfatlardan bazıları şunlardır; *qızıl* tañ çartlap “kızıl şafak çatlayıp”, *çars* günlerim “kederli günlerim”, *paşman* yürekni “pişman yüreği”, *ariv* günler görmeğe “güzel günler görmeye”, *yaman* qatından çabıp “kötü kadından kaçıp”, *deñizni geñ* köpürü “denizin geniş köprüsü”.

2. *Türemiş sıfat*: İsim ya da fiil köklerine ve gövdelerine getirilen isim yapım ekleriyle oluşturulmuş sıfatlardır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi daha çok “-lı” eki kullanılarak türetilen sıfatlar karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra “-sız, -çı, -lık, (İ)ncil” ekleri de yaygın olarak kullanılan eklerdendir. Basit sıfattan sonra en çok kullanılan sıfattır; *allı güllü* yaşavnu “allı güllü hayatı”, *tatıvlu* dolma yimik “şekerli dolma gibi”, *qanatlı* qaraquşday “kanatlı karakuş gibi”, *süyünçlü* qanatlar açılıp “sevinçli kanatlar açılıp”, *bolcallı* günden ömür uzalmas “sayılı günden ömür uzamaz”, *yahınlı* gün çığa “ateşli gün çıkıyor”.

3. *Birleşik sıfat*: Yapısında birden fazla kelime barındıran sıfatlardır. Basit ve türemiş sıfatlar kadar olmasa da birleşik sıfatlarda eserlerde kullanılan sıfatlardır; söz söylep *samarkavun* “söz söyleyip başıboş”.

Bunların dışında bir de sıfat fiil ekiyle oluşturulan sıfatlar vardır ki bunların sayısı oldukça fazladır. Bu konu sıfat çeşitlerinin bitiminde ele alınmıştır.

2.2.1.Vasıflandırma Sıfatları

Vasıflandırma sıfatları nesnelere vasıflarını bildiren sıfatlardır.

Kumuk Türkçesinde ve incelenen metinlerde sık kullanılan vasıflandırma sıfatları şunlardır: *aq* “ak, beyaz”, *ariw* “güzel”, *birinçi* “ilk”, *qızıl* “kırmızı”, *ullu*

“büyük”, *giççi* “küçük”, *qolay* “kolay”, *teren* “derin”, *tüz* “düz”, *yaxşı* “iyi”, *yaşıl* “yeşil”, *yaman* “kötü”, *uzun* “uzun”, *yeşil* “hafif”, *yumuşaq* “yumuşak”, *biyik* “yüksek”, *geş* “geniş”, *tar* “dar”, *az* “az”, *tuwra* “doğru”.

Ullu va *giççi* neçese yol “büyük ve küçük nice yol” A.Ş. 12/16

Neçese yol “nice yol” A.Ş. 12/17

Toktav belgilerin *yayğan* qaravlarıbiz “duruş emareleri yayan bakışlarımız”
A.Ş. 14/8

Kızıl taş çartlap “kızıl tan atıp” A.Ş. 18/3

Al zarbabın üstümnü yapma ata “al simli giysisini üstüme örtmeye atar”
A.Ş. 18/8

Yallav günler “sıcak günler” A.Ş. 20/5

Turacak şavla berip “duracak şule verip” A.Ş. 20/12

Tartmacak bir mizan “çekmeyecek bir terazi” A.Ş. 22/6

Bolup *giççi* tereze “olup küçük pencere” A.Ş. 24/7

Perdeler *aq, aq, aq* “perdeler ak, ak, ak” A.Ş. 26/2

Aq ana hislerde çayılğan “ak ana hislerde yıkanmış” A.Ş. 26/8

Ap aq şarşav “apak perde” A.Ş. 26/10

Allı güllü yaşavnu “allı güllü hayatın” A.Ş. 28/15

quvzaq kollarına “çevik ellerine” A.Ş. 30/7

Yap yaşıl yapıraqday “yemyeşil yaprak gibi” A.Ş. 30/22

Köp geçeler, *köp* günler “çok geceler, çok günler” A.Ş. 36/7,8

Paşman yürekni “pişman yüreği” A.Ş. 46/10

Yüregime *batqan* oqdur “yüregime batan oktur” A.Ş. 54/6

Qara saçlı kız “kara saçlı kız” A.Ş. 76/3

Köğü *gömmek* “göğü masmavi” A.Ş. 78/19

Qıynalğan kıyınlarım “can sıkkan zorluklarım” A.Ş. 86/11

Ramlı keteñge bir uruna “yağlı ketene bir vurulur” A.Ş. 92/4

İş hayran zatları “en güzel şeyleri” A.Ş. 94/13

Aytsın *biyik* kök “söylesin büyük gök” A.Ş. 110/14

Çars günlerim “kederli günlerim” A.Ş. 124/9

Qışnı *ullu* çillesinde “kışın büyük zemheresinde” A.Ş. 126/8

- Kanatlanğan* umutumnu uçgunu “kanatlananan umudumun kıvılcımı” A.Ş. 128/11
- Gümüş* minça “gümüş tepsi” A.Ş. 136/6
- Karavları güncülü, *zek* gözlerden “bakışları iftiracı, keskin gözlerden”
A.Ş. 138/6
- Qaharlı* gönjül “kahırlı gönül” A.Ş. 150/7
- Ölçevsüz* oyda özden er başlar “ölçüzüsüz düşüncede hür erbaşlar” A.Ş. 150/24
- Götergen* yer “yücelten yer” A.Ş. 162/5
- Ariv* günler görmeğe “güzel günler görmeye” Y.K. 32/5
- Gündüzler *çaçğan* urluqnu “gündüzlerde saçılan tohumu” Y.K. 34/13
- Aq* sülüklerdey qanıbnı içe “ak sülükler gibi kanımızı içe” Y.K. 44/11
- Xalq* yürekden yazaman “temiz kalpten yazarım” Y.K. 47/2
- Bolur bolmas* işleğe “olur olmaz işlere” Y.K. 75/27
- Tüşsem *ullu* ziyanğa “düşsem büyük ziyana” Y.K. 74/16
- Köknü *biyik* batğıcı “göğün büyük merdiveni” Y.K. 63/15
- Yerni *yaşıl* ot alsın “yeri yeşil ot alsın” Y.K. 60/3
- Geçeler *ayaz ayaz* “geceler ayaz ayaz” Y.K. 67/5
- Bolup bolmas* cennetden “olur olmaz cennetden” Y.K. 65/18
- Bolup bolmas* işleğe “olur olmaz işlere” Y.K. 51/25
- Tağım tağım* sözlerim “bağlı bağlı sözlerim” Y.K. 70/8
- At çapdırdım *aq* taşdan at koşturdum ak taştan” Y.K. 63/4
- Deñiziniñ *geñ* köpürü “denizin geniş köprüsü” Y.K.63/14
- Tativlu* dolma yimik “şekerli dolma gibi” Y.K. 75/20
- Sınıqğan *yaş* yürekler “kırılmış genç yürekler” Y.K. 72/4
- Burma burma* temirni burup “burma burma demiri burup” Y.K. 58/27
- Sensiz *görgen* günleni “sensiz gördüğüm günleri” Y.K. 64/9
- Sönmeygen* otdur süyüv “sönmeyen ateş sevgi” Y.K. 64/15
- Qanathı* qaraquşday “kanatlı karakuş gibi” Y.K. 73/29
- Tar* tığırıq, *tar* soqmaq “dar cadde, dar sokak” Y.K. 50/9
- Daray* qabalaylağa “ipek elbiselere” Y.K. 52/8
- Deñizde *teren* qollar “denizde derin eller” Y.K. 54/25
- Tavlanı *alaşaraq* tumanı “dağların engin dumanı” Y.K. 57/1
- Süygen* qızın almağa “sevdiği kızı almaya” Y.K. 62/9

Oyum *teren* denizdey “fikrim derin deniz gibi” Y.K. 70/27
 Suvsuz, *qurğaq* yaz bolduñ “susuz kuru yaz oldun” Y.K. 71/6
Sürayıl boylu *gül* soylu “selvi boylu, gül soylu” Y.K. 72/18
 Söz söylep *samarkavun* “söz söyleyip başıboş” Y.K. 75/5
Süyeksiz til *ilgek* söz “kemiksiz dil, boş söz” Y.K. 77/11
Yep yepil erenleni “hafifçe erkekleri” Y.K. 78/16
Hayasız gavur busa “hayasız gavur ise” Y.K. 79/16
Yaman qatından çabıp “kötü kadından kaçır” Y.K. 79/23
Çapğan gün “geçmiş gün” Y.K. 80/1
Qudratlı güçlü Allah “kudretli, güçlü Allah” Y.K. 82/7
Batır erge yaman olca tarısa “yiğit ere kötü kadın düşerse” Y.K. 88/1
 Avzunda azav *bolat* tişi bar “ağzında azı keskin dişi var” Y.K. 88/9
Tegenek otdan betim burğan dep “yakan ateşten yüzümü çevirmem deyip”

Y.K. 92/13

Erenlege *emsiz* günler köp bolur “erenlere kötü günler çok olur” Y.K. 94/3
 Mangalayğa başda *yazğan* yazıvnu “alına baştan yazılmış yazıyı” Y.K. 94/12
 Tülküleyin *yassı* avlaqda sınılır “tilki gibi düz meydanda sınılır” Y.K. 95/6
 Sabur tübüsarı *sarı* altın “sabır küpü sarı altın” Y.K. 96/6
Avur namus güç gelse “ağır namus güç gelse” Y.K. 96/19
Qavğalı günler qarşı gelende “kavgalı günler qarşı geldiğinde” Y.K. 98/4
Qamalışğan günlerde qazağım “sıkıntılı günlerde Kazağım” Y.K. 100/3
 Yaş iğitge yaman olca tarısa “genç yiğide kötü kadın düşerse” Y.K. 106/15
 Sıpatıma *aççı* göbük sebeley “sıfatıma acı köpük serpiyor” Y.K. 130/29
Balalı terek yessiz yer suvarılıp “çiçekli ağaç sahipsiz yerde uzarsa” Y.K. 177/10
Gözel gün getsin “güzel gün gitsin” Y.K. 186/3
 Suvsāğanlanı *suvuq* bulağı “susayanların soğuk pınarı” Y.K. 192/5
Qara qarğa qanat yarım qaçsa da “kara karga yarım kanat çırpısa da” Y.K. 198/8
 Çiñ *giççi* iniñ şol edi “en küçük kardeşin bu idi” Y.K. 198/29
 Qarağay bulan *teñ* ösgen “şahin ile denk boyda” Y.K. 202/3
 Salqınıñ *sap* giçige tar bolmas “gölgen doğru kişiye dar olmaz” Y.K. 206/12
Ağarğan saqallar qaralmas “ağaran sakallar kararmaz” Y.K. 212/4
Başın *teñli* biylerden “başına buyruk beylerden” Y.K. 216/19

- Ülgü töre görsetmey “doğru töre göstermez” Y.K. 219/8
- Mesepni *altın* varaq bayrağı “mezhebin altın yaprak bayrağı” Y.K. 220/12
- Quvançlı* tepsilerin cıyılmas “kivançlı sofraların dağılmas” Y.K. 220/16
- Ay gavur, *cinci* Zaynap “ay gavur, cinci Zeynep” Y.K. 222/3
- Tuzaqlanğan* börülerdey “tuzaklanmış kurtlar gibi çırpınıp” Y.K. 223/12
- Bizge *bulay* yaşav tariqsız “bize böyle hayatlar gereksiz” Y.K. 223/15
- Bir toylarda *ariv* qızlar muñaysa “bir toylarda güzel kızlar küsse” Y.K. 225/6
- Qapullanı qayrathı etgen *kür* terek “gafilleri gayretli eden gür ağaç” Y.K. 246/9
- Yalğan* tiller paralğan yüreğim “yalan diller paralayan yüreğim” Y.K. 246/23
- Bolcallı* gündən ömür uzalmas “sayılı gündən ömür uzamaz” Y.K. 250/11
- Taılavlağa bitgen alay *qızıl* til “tarlalara bitmiş öyle kız dil” Y.K. 252/23
- Osal* sözün oylaşp “korkak sözünü düşünüp” Y.K. 254/10
- İş tizivde *örden* yürek tutmağız “iyi günde yüksek emel tutmayın” Y.K. 254/16
- Onlu tersli* vasiyatım şol bolsun “doğru yanlış vasiyetim şu olsun” Y.K. 256/16
- Quru* qaşp avuz yırtar “kuru kaşık ağız yırtar” A.A. 18/14
- Sabır tübü *sari* altın “sabır küpü sarı altın” A.A. 57/4
- Qardaşdan *hakıllı* hönşu yağışı “kardeşten akıllı komşu iyi” A.A. 67/2
- Tatlı til, *gözel* yüz “tatlı dil, güzel yüz” A.A. 78/3
- Yanı* elek çüvide bolur “yeni elek çivide olur” A.A. 82/7
- Hünersiz* adam gişige küler “hünersiz adam başkasına güler” A.A. 98/4
- Yaman* erkek buzar “yaman erkek yıkar” A.A. 102/2
- Qanatsız* quş, *ayıpsız* er bolmas “kanatsız kuş, ayıpsız er olmaz” A.A. 105/11
- Açp* avuz aç qalmas “açık ağız aç kalmaz” A.A. 121/8.
- Balalı* tavuq toyunmas “civcivli tavuk doymaz” A.A. 121/19
- Onu tübünde *yarğan* ağaç “onun dibinde yaran ağaç” Ç.Y. 19/7
- Tepsi tolğan *qızıl* nar “tepsi dolmuş kızıl nar” Ç.Y. 35/13
- Yaşıl* atlas, suvda batmas “yeşil atlas suda batmaz” Ç.Y. 35/15
- Qap qara* ögüz “kapkara öküz” Ç.Y. 66/4
- Qart qart* tonlu “yaşlı yaşlı manto” Ç.Y. 70/1
- Pos* mıyıqlı, biz tırnaq “pos bıyıklı, biz tırnak” Ç.Y. 77/10
- Atası *ap aq* tonlu “atası bembeyaz mantolu” Ç.Y. 95/5
- Dört degeniñ *qıyın* günler “dört denen zor günler” Ç.Y. 124/8

- İmanlı* devlet bolğan “imanlı devlet olmuş” Ç.Y. 141/4
- Qıp qızıl* alma getirip bere “kıpkızıl elma getirip veriyor” Ç.Y. 161/6
- Deñizni *geñ* köpürü “denizin geniş köprüsü” Ç.Y. 163/13
- Bırnğılıqını belgileygen *türlü türlü* zağmat “önceliği teşhis edilen türlü türlü zahmet” S.A.S. 4/5
- Şulay* alğış duam eşitemen “şöyle hayır duamı işitiyorum” S.A.S. 5/2
- Bişgen* buday başlar avur “pişen buğday başlar ağır” S.A.S. 12/9
- Süyünçlü* qanatlar açılıp “sevinçli kanatlar açılıp” S.A.S. 27/13
- Yalınlı* gün çığa “ateşli gün çıkıyor” S.A.S. 33/4
- Aq öñlü *nazık* barmaqları “ak derili nazık parmakları” S.A.S. 54/10
- Nasıpli* günlege muñlu mühletler “huzurlu günlere sıkıntılı mühletler” S.A.S. 61/10
- Yap yaşıl* terek “yepyemiş ağaç” S.A.S. 72/14
- Aq bulutlar özleni “ak bulutlar kendileri” S.A.S. 92/9
- Qanatlı* qayıqda küsmeñçi “kanatlı kayıkta kürekçi” S.A.S. 104/20
- Suvsadı, söndü *nazlı* güllerim “susadı, soldu nazlı güllerim” S.A.S. 108/5
- Yañırıp *yarıq* hisler “dinçleşip aydınlık hisler” S.A.S. 116/8
- Sap sari* tülkülerdey “sapsarı tilki gibi” S.A.S. 123/1

2.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, niteleme sıfatlarından farklı olarak *niteleme* değil *belirtme* işlevi yüklenmiş olan sıfatlardır. Bu işlev ya adları işaret etme, gösterme; ya sayısını, miktarını bildirme ya sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşılır. (Korkmaz, 2014: 375). Dörde ayrılır; işaret sıfatı, sayı sıfatları, soru sıfatları, belirsizlik sıfatları.

2.2.2.1. İşaret Sıfatı

İşaret sıfatları nesnelere yerlerine işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bu sıfatlarda dikkatimizi çeken unsur, Türkiye Türkçesinde görülmeyen “şo” işaret sıfatıdır. Dilimizde “şu” olarak kullanılan bu sıfat, incelediğimiz eserlerde sıklıkla

karşımıza çıkmıştır. Hem “*şu*” hem de “*o*” işlevlerinde kullanılmıştır; Şo günden berli “O günden beri”. Yine “*o*” işaret sıfatının yanında “*ol*” şeklinde kullanılması, bu sıfatı Türkiye Türkçesinden ayıran önemli bir özelliktir.

Şo eki inbaşımday “*şu* iki omuzum gibi” A.Ş. 22/8

Şo aq kagızını güllep “*şu* ak kağıdı kiskanıp” A.Ş. 36/10

Şo gün, *bugün* “*o* gün, *bugün*” A.Ş. 54/7,8

Şo yerde “*o* yerde” A.Ş. 102/22

Bu dünyadan görmegendey “*bu* dünyadan görülmesin” Y.K. 34/27

Bu yır qolyazıvda saqlanğan “*bu* yır el yazması olarak mevcuttur” Y.K. 40/10

Şo yırları saylı “*bu* yırları yüzünden” Y.K. 44/4

Şu qazanğa salmağa “*şu* kazana koymaya” Y.K. 46/7

O gölekden kızlar çığa “*o* gömlekten kızlar çıkar” Y.K. 56/24

Şol biyi oram etgen “*o* beyi buyur etmiş” Y.K. 81/21

Çiñ giççi iniñ *şol* edi “en küçük kardeşin *bu* idi” Y.K. 198/29

Bu dünyalar dünya deme dünya mı “*bu* dünyalar dünya denecek dünya mı?”
Y.K. 225/16

Ol hayvan quvnu artından “*o* hayvan kuğunun ardından” Y.K. 228/23

Teñlilerim yeler *bu* geñ qırlanı “dostlarım gezer *bu* geñ kırları” Y.K. 258/6

O zamanğa ya eşek, ya eşekni yesi öler “*o* zaman ya eşek, ya eşeğin sahibi ölür”

A.A. 41/16

Şu günüme mükürmen “*şu* günüme kabul ettim” Ç.Y. 21/2

Cıyılğanlanı arasında *şu* zatlanı “toplanmışların arasında *şu* şeyleri” Ç.Y. 121/11

O hızdan ari “*o* hızdan daha uzak” S.A.S. 102/17

Şu köpürnü men salğanman “*şu* köprüyü ben koymuştum” S.A.S. 141/7

2.2.2.2. Sayı Sıfatı

Sayı sıfatları nesnelere sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir. Türkiye Türkçesindeki sayı sıfatlarından farksızdır. Yalnızca ses bilgisi bakımından bir takım değişiklikler gösterir; *eki* “iki”, *miñ* “bin”, *qırq* gibi. Metinlerde sık kullanılan sıfatlardandır.

Sandık başda *altı* alma “sandık başında altı elma” Y.K. 54/5

Endireyli *yüz* yıllar “Endireyli yüz yıllar” Y.K. 69/3

Üç qulağın bar yimik üç kulağın var gibi” Y.K. 74/24

Uç butu bar, yürümey “üç ayağı var, yürümez” Y.K. 58/11

Yoluñ bir, *miñ* yüregiñ “yolun bir, bin yüregiñ” Y.K. 74/9

Yüz elli miñ yıl yaşa “yüz elli bin yıl yaşa” Y.K. 80/13

Üç baylam tamaküğe satayıq “üç deste tütüne satalım” Y.K. 105/19

Yamanlağa Allah’*nı min* nalatı “kötülere Allah’ın bin lâneti” Y.K. 109/13

Analanı *qırq* tamuru *qırq* canı “anaların kırk damarı, kırk canı” Y.K. 122/15

Seksen segiz san sökmey “seksen sekiz yaş sayılmaz” Y.K. 200/9

İğitge *yetmiş* türlü hüner az “yiğide yetmiş türlü hüner az” A.A. 7/10

Bu kitap aradan *yüz* yıl ötüp çığa “bu kitap aradan yüz yıl geçip çıkıyor”

A.A. 13/5

Ot otnu otlap, *otuz* üynü qutlap “ot otu otlayıp, otuz evi kutlayıp” A.A. 34/31

Uruçunu *dört* qulağı bolur “hırsızın dört kulağı olur” A.A.51/18

Bir qolğa *eki* ħarbut sıymas “bir ele iki karpuz sığmaz” A.A. 69/27

Erten *tört* ayaq bulan “sabah dört ayak ile” Ç.Y. 13/1

Beşisi de yapıraq “beşi de yaprak” Ç.Y. 16/4

Üç ayaqlı acdaha “üç ayaklı ejderha” Ç.Y. 36/6

Qırq qıravlu, qızlağa yaravlu “kırk donlu, kızlara yararlı” Ç.Y. 41/7

Yüz yapıraq, yüzüm çeçek “yüz yaprak, yüzüm çiçek” Ç.Y. 46/11

Eki baş, *bir* quyruq, *dört* qol “iki baş, bir kuyruk, dört el” Ç.Y. 104/1,2,3,4

Üç yüz altmış yımırtqası “üç yüz altmış yumurtası” Ç.Y. 106/8

Ekinçi üyden ötüp *üçünçü* üyge de bara “ikinci evden geçip üçüncü eve de gidiyor” Ç.Y. 157/3

Bir yol “bir yol” A.Ş. 8/3

Eki de başı dazular! “iki başında da sınırlar” A.Ş. 8/10

Bir iqlıq A.Ş. “bir kuytu köşe” 10/13

Tutuşup *eki* qol “tutuşup iki el” A.Ş. 12/15

Birinçi kışçıırq kuvdu “birinci haykırış kovdu” A.Ş. 58/18

Üçüncü kızyaşıma “üçüncü kız çocuğuma” A.Ş. 60/12

2.2.2.3. Soru Sıfatı

Soru sıfatları nesnelere soru halinde belirten sıfatlardır. İncelenen eserlerde, Türkiye Türkçesinde de kullanılan “*ne*” soru sıfatı dışında farklı sıfatlar görülmüştür. Bunlardan *qayda*, *qaysı* gibi soru sıfatları Kıpçak grubu özellikleri gösterir.

Neçe yıl “kaç yıl” A.Ş. 32/7

Yaylalarım da *nege* kısqa “yazlarım da niye kısa” A.Ş. 40/5

Çetimlikge *neçe* tabuşganlar “zorluklarla çok karşılaşmışlar” A.Ş. 78/1

Qaysı yaqlısan, ulan “hangi yerlisin, oğlan” Y.K. 70/2

Nasipler bolmağan soñ *ne* paydam “huzurlar olmadıktan sonra ne fayda”
Y.K. 214/14

Qayda, *qaysı* tavğa mineyim enni “nerede, hangi dağa bineyim şimdi” S.A.S.
79/15

2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatı

Belirsizlik sıfatları nesnelere belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Metinlerde yaygın olarak kullanılan belirsizlik sıfatları şunlardır: *bir* “bir”, *har* “her”, *xıylı* “pek çok”, *barı* “bütün”, *neçe* “nice”.

Türkiye Türkçesinden farklı olarak karşımıza “*haray*” ve “*barı*” sıfatları çıkmaktadır. *Bütün* anlamına gelen bu sıfatlar da nesneyi miktar veya sayı bakımından bir belirsizlikle gösteren sıfatlardır.

Yureğimni *har* uruvun “yüreğimin her vuruşunu” A.Ş. 10/6

Barı sözleni başında “bütün sözlerin başında” A.Ş. 22/17

Har yıl sayın “her yıl” A.Ş. 40/2

Başka qatın “başka kadın” A.Ş. 52/24

Har batgıçnı taşların tutaştırğan “her merdivenin taşlarını bitişirmiş” A.Ş. 62/4

Hıylı yıllar “pek çok yıllar” A.Ş. 100/1

- Döner *barı* topuraqqa “döner hepsi toprağa” A.Ş. 112/9
 Çıkgan bugün *barı* qumuqlar “çıkmiş bugün bütün Kumuklar” A.Ş. 152/19
 Men görgenmen *xıylı xıylı* yerleni ben görmüşüm hayli hayli yerleri” Y.K. 32/12
Har dertim töger yimik “her derdim döker gibi” Y.K. 73/8
 Gerzelide *neçe* ökte er de bar “Gerzelide nice cesur er de var” Y.K. 126/7
 Bizden *neçe* qazaq da bar “bizden nice yiğit de var” Y.K. 152/12
 Kitapların *har* yağına tozulsun “kitapların her yana tozulsun” Y.K. 212/26
Har gişige bir butaqlı mol terek “her kişiye bir budağı bol ağaç” Y.K. 246/4
 Bu dünyada *neçe* türlü er tayğan “bu dünyada nice türlü er doğmuş” Y.K. 248/18
 Kökler bulan *haray* yerler “yeşil olan bütün yerler” Y.K. 228/24
 Haygeve *har* gün bayram “deliye her gün bayram” A.A. 54/26
Har yurtda bir üy tik “her köyde bir ev kur” A.A. 98/1
Barı hıalq şonda oltura “bütün halk şurada oturuyor” Ç.Y. 23/4
Bir bir zamanda tapmağa “bir bir zamanda bulmaya” Ç.Y. 59/19
 Olar ekişi de *hıylı* zaman erişgen “onlar ikisi de pek çok zaman tartışmış”
 Ç.Y. 114/10
 Bugündey, *neçe* yıl ötdü aradan “bugün gibi, nice yıl geçti aradan” S.A.S. 128/3
 Yulkup yulkup *barı* günlerin “yolup yolup bütün günlerin” S.A.S. 145/7

Sıfat Fiil Ekiyle Oluşturulan Sıfatlar

Kumuk Türkçesinde geniş zaman sıfat fiil ekleri ; **-Ar, -(I)r ve -mAs**, şimdiki zaman sıfat fiil ekleri; **-AGAn -yGAn**, geçmiş zaman eki; **-gAn**, gelecek zaman sıfat fiil eki ise **-(A)cAK**'tır. En çok kullanılanları ise **-AGAn -yGAn, -(A)cAK ve -gAn**'dır: özü teyip *yürüygen* adam “kendisi tepip yürüyen adam” (A.A. 56/28), aşama *yarayğan* zat getir (Ç.Y. 120/3), *ağarğan* betler gelmey iç buşlu “ağaran yüzler gelmez iç dertli” (Y.K. 146/35), öküz *bolacaq* tana tanavundan belgili “öküz olacak dana burun deliğinden belli olur” (A.A. 26/12) gibi. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve örnekler çekimsiz fiiller bölümünde ele alınmıştır.

2.3. Zamir

Zamirler nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir. Nesnelere ilk ve gerçek isimlerinin yerini geçici olarak tuttukları için tek başlarına bir şey ifade etmezler. İsimlerden farkı kelime yapımına onlar kadar elverişli bulunmamalarıdır. Zamirler çok az sayıda yapım eki kabul etmektedirler. Mesela *ben*'den *ben-lik* yapılır, fakat aynı eki *bu*'ya ekleyemeyiz (Ergin 2011: 262).

Yapı bakımından zamirleri dörde ayırırız; basit zamirler, birleşik zamirler, öbekleşmiş zamirler ve ek halindeki zamirler.

Basit zamir kök hâlindeki zamirlerdir; *men*, *sen*, *o*, *bunlar*, *şunlar* gibi.

Birleşik zamir birden fazla kelimedenden oluşan zamirlerdir; *heç birew* “hiç biri”, *heç kimse* “hiç kimse”.

Öbekleşmiş zamirler birden fazla kelimenin değişik yollarla öbekleşerek oluşturdukları zamirlerdir; *palan tügen* “falan filan”, *har qaysı* “herhangi biri”, *kimese birew* “birisi, herhangi biri”.

Ek halindeki zamirler Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ilgi ve iyelik eklerini alırlar; *yastıq etgen barımken?* Atasınıki başlıqda “*yastıq yaptığın var mı ki? Atasınıki başlıqta*”, *ağşamgı çaq kızarsa*, “*akşamki gibi kızarsa*”. Örnekte görüldüğü gibi ilgi zamiri yapan *ki* Türkiye Türkçesinden farklı olarak sadece “*ki*” şeklinde değil “*gı*, *gi*” şeklinde kullanılmıştır. İncelenen eserlerde iyelik ekine örnek olarak daha çok “öz” dönüşlülük zamiriyle kullanılanlara rastlanılmıştır; *köpür salğan özü geçer*, *qoyu qazğan özü tüşer*”.

Zamirlerin çeşitleri şunlardır: Şahıs zamirleri, işaret zamirleri, belirsizlik zamirleri, soru zamirleri, dönüşlülük zamiri ve bağlama zamiri.

2.3.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir.

Kumuk Türkçesindeki şahıs zamirleri ve çekimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.1: Kumuk Türkçesinde şahıs zamirleri ve çekimleri

yalın	ilgi	yükleme	yönelme	bulunma	ayrılma	eşitlik
men	meni	meni	mağa	mende	menden	mendey
sen	seni	seni	sağa	sende	senden	sendey
o (ol)	onu	onu	oğar	onda	ondan	-
biz	bizin	bizin	bizge	bizde	bizden	bizdey
siz	sizin	sizin	sizge	sizde	sizden	sizdey
olar	olanı	olanı	olağa	olarda	olardan	olarday

Çekimle ilgili notlar

Bu çekimde o (ol) zamirinin eşitlik çekimi görülmemektedir. Bunun yerine şolay “öyle”, şulay “şöyle” kelimeleri veya o, ol zamirinin yimik “gibi” edatıyla çekimli şekli olan onu yimik “onun gibi” kullanılır.

İncelenen metinlerden hareketle “ol” zamirinin sadece insanlar için, “o” zamirinin ise hem insanlar hem de diğer varlıklar için kullanıldığı tespit edilmiştir;

Ol bilgen, ol bilgen: “o bilir, o bilir” YK 110/6

Onu çu sabanların tot basar: “onun ki sabaları pas tutar” YK 134/9

Çekimde dikkati çeken bir diğer husus eşitlik hâlinde kişi zamirlerine “-day -dey” unsurunun eklenmesidir. Türkiye Türkçesinde bu çekim “-ce, -ca” ekiyle sağlanmaktadır. Kumuk Türkçesinde görülen -day, -dey; Eski Türkçede teg olarak kullanılan bir edattır. Ancak günümüz lehçelerinde yalın halden sonra eklenerek -day/-dey şeklinde kalıplaşmıştır. A.von Gabain bu konuyla ilgili "gibi" anlamına gelen *teg* kelimesinin Eski Türkçede eşitlik, gibilik bildirme fonksiyonuna sahip olduğunu ve bir son çekim edatı olarak görüldüğünü söyler. (Gabain 1988: 105). Bu bağlamda -day, -

dey unsurunun Eski Türkçede olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de hem eşitlik, bildirme fonksiyonunun olduğu, hemde edat olarak kullanıldığı söylenebilir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan “*ben*” kişi zamiri Kıpçak lehçelerinde “*men*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Oğuzlar *ben* zamirini *men* yapmamışlardır. Ercilasun’a göre “Oğuzlar *b*’yi *m*’ye çevirmiş olsalardı; *m*, *v*’ye dönemeyeceği için bugünkü 1. Şahıs ekleri ortaya çıkmayacak, diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi *m*’li biçimler devam edecekti. Ana Oğuz Türkçesinde *b* korunduğu için önce *v*’ye dönmüş, sonrada erimiştir.” (Ercilasun 2011: 456). Türkiye Türkçesinde de “*b*” sesi korunmuş, Kıpçak lehçelerinde *m*’ye çevrilmiştir. Bu yönüyle Kumuk Türkçesi, Kıpçak grubu olduğunu gösteren örneklerden biridir.

Kumuk Türkçesinde ilgi ve yükleme hâli çekimleri aynıdır. Bunların ilgi hâlinde mi yoksa yükleme hâlinde mi oldukları bağlandıkları unsurun türünden anlaşılır. İsme bağlanırlarsa ilgi, fiile bağlanırlarsa yükleme hâlinedirler:

Seni kitabın “*senin kitabın*” *ilgi hâli*

Seni göremen “*seni görüyorum*” *yükleme hâli*

Zamirlerin yönelme çekiminde *mağa*, *sağa* şahıs zamirlerinin kökünde bir kalınlaşma meydana gelmiştir. Bu özelliğin Eski Türkçeden kalma bir unsur olduğunu görmekteyiz. Orada da *men* ve *sen* zamirleri yönelme eki aldığında *maņa*, *saņa* şeklinde köklerinde kalınlaşma ortaya çıkmıştır.

Ol zamiri çokluk eki aldığında *olar* şeklinde görülürken ilgi, yükleme ve yönelme hâli ekleri aldığında *r* ünsüzü düşmüştür. İlgi ve yükleme hâlinde; *olanı*, yönelme hâlinde *olağa* şekline dönmüştür.

Hâl ekleri alan zamirlere diğer örnekler ise şöyledir; atın *seni* “*senin adın*” A.Ş. 54/2, Şeyit Hanım *meni* atım “*Şeyit Hanım benim adım*” A.Ş. 70/4, *mağa* berilgen zamannı “*bana verilen zamanın*” A.Ş. 86/15, get! Degen söznü *sağa* “*git! denen sözü sana*” A.Ş. 104/27, senden saga “*senden sana*” A.Ş. 156/15, *olar* daimge *bizde* “*onlar daima bizde*” A.Ş. 170/15, *bizin* olay yamanlağan qızbaylar “*bizi böyle kötileyen*

korkakların” Y.K. 124/24, alıslardan *bizge* qayta yol yok mu? “uzaklardan bize dönen yol mu yok? Y.K. 148/16, yaratğanım, sen bolsun şabahat “yaratamım *senden* olsun inayet” Y.K. 150/9, talihsiz *mendeylerden* ayrılğan “benim gibi talihsiz yalnız” Y.K. 246/3

Yoluñ *seni* bir “senin yolun bir” A.Ş. 8/2

Başlanğan *ol* “başlamış o” A.Ş. 8/5

Olar – dazuçular “onlar, sınırçılar” A.Ş. 8/12

Sen şıplık “sen sessizlik” A.Ş. 10/11

*Mağa*¹ gözler qaytdı “bana gözler döndü” A.Ş. 12/13

Seni yüzünñü sıypap “senin yüzünü okşayıp” A.Ş. 12/12

Oğar berilegen “ona verilmiş” A.Ş. 12/20

Sen *meni* gözlerime kara “sen benim gözlerime bak” A.Ş. 14/2

Seni qoyup getemen “seni koyup gidiyorum” A.Ş. 20/3

Sağa gölentkim tut terektir “sana gölgem dut ağacıdır” A.Ş. 20/6

Biz batılagan batmak “bizim saplandığımız bataklık” A.Ş. 24/9

Silk üzerinden *onu* layın “silk üzerinden onun çamurunu” A.Ş. 24/13

Korkma *sen* “korkma sen” A.Ş. 26/3

Al gönjülün *sağa* açıp “al gönlümü sana açıp” A.Ş. 28/19

Bugün *sağa* göstermege “bugün sana göstermeye” A.Ş. 48/2

Sizin tik biyiklikge “sizin dik yüksekliğinize” A.Ş. 62/2

Meni kanım “benim kanım” A.Ş. 88/16

Eşitildi *mağa* “duydum” A.Ş. 94/7

Ol bilgen, *ol* bilgen “o bilir, o bilir” A.Ş. 110/6

Biz kuşlarbiz harzili “biz kuşlarınız işaretili” A.Ş. 130/13

Halkım, *sen* yolavçusan “halkım, sen yolcusun” A.Ş. 156/2

Biz çıqğanbiz Saparali qotañğa “biz çıkmışız Saparali Çiftliğı’ne” Y.K. 32/2

Canbiz qaldı *bizin* hasiret “canımız kaldı bizim hasret” Y.K. 32/3

Men görgeñmen “ben görmüşüm” Y.K. 32/12

Ol xanına ças berdi “o hanına selam verdi” Y.K. 36/24

Seni Allah verdi mağa “seni Allah verdi bana” Y.K. 40/11

¹ Tekil kişi zamirlerine yönelme eki geldiğinde /n/ ünsüzü düşer.

Onu yaşirtğınlanıp mışğıllaygan “onu gizleyip yaptıklarını alaya alan” Y.K. 44/2
Sülük meni qoysana “sülük beni bıraksana” Y.K. 44/19
Qazaq mağa qant ete “Kazak bana kızgın diye” Y.K. 47/4
Sen aysan, men yulduzman “sen aysan, ben yıldızım” Y.K. 53/11
Adamlar bizin söyley “adamlar bizi söyler” Y.K. 54/29
Ol da elivaş “o da köle, hizmetçi” Y.K. 57/3
Meni yimik zarlağa “benim gibi darlara” Y.K. 62/18
Gözlerin gökdür seni “gözlerin göktür senin” Y.K. 64/3
Sen mağa gerek ediñ “sen bana gerek idin” Y.K. 65/17
Sen görmediñ tük yimik “sen görmedin tük gibi” Y.K. 74/28
Men men degen arslanlar “ben diyen arslanlar” Y.K. 80/5
*Olağa*² pitne salağan “onlara fitne salan” Y.K. 80/20
Anı ornuna *ol* gelgen “onun yerine o gelmiş” Y.K. 83/6
Qardaşların qıynala *sağa* “kardeşlerin üzülür sana” Y.K. 84/16
Teñlilerim, sizden canım qurban “akranlarım, sizden canım kurban” Y.K. 92/12
Ol osallar *sağa* gelip yan bolmas “o zayıflar sana gelip yar olmaz” Y.K. 96/17
Görgenlerim sağa biyim, men aytsam “gördüklerimi sana beyim, ben söylesem”
 Y.K. 126/4

Onu çu sabanların tot basar “onun ki sabanları pas tutar” Y.K. 134/9
İt ulutup *şoğar* qarap dert yutup “it ulutup, ona bakıp, kin tutup” Y.K. 137/6
Sen olardan avurmalar ala ediñ “sen onlardan ağır mallar alırdın” Y.K. 208/22
Mağa suv tögecek gişim yoq “bana su dökecek kişim yok” Y.K. 234/25
Sen sav men salamat “sen sağ ben selamet” A.A. 35/7
Tavuqnu semizin *sen* bilesen “tavuğun semizini sen biliyorsun” A.A. 77/25
Bilemisiz, siz anı? “biliyor musunuz onu?” Ç.Y. 24/2
Sağa ne boldu? “sana ne oldu?” Ç.Y. 160/14
Yetti atalardan *bizge* atalğan “yedi atalardan bize ayrılmış” S.A.S. 10/16
Güldey mağa uzalğan “gül gibi bana uzamış” S.A.S. 37/17
Abatlanıp men çıqğan posağa “atlayıp ben çıkmışım eşiğe” S.A.S. 52/17
Bayraqğa çançıp *meni* “bayraqa saplayıp beni” S.A.S. 87/4
Süyenim, surat et *bizin* tamlağa “sevgilim, resmet bizim duvara” S.A.S. 97/2

² Çokluk 3. kişi zamirine yönelme eki geldiğinde /r/ ünsüzü düşer.

Qaçalar *menden* ürküp “kaçıyorlar benden ürküp” S.A.S. 123/2

2.3.2. Dönüştülük Zamirleri

Şahısları pekiştirerek bildiren ve yapılan işin, özne tarafından bizzat yapıldığını ya da yapana dönüşünü bildiren zamirdir.

Kumuk Türkçesinde dönüştülük zamiri öz'dür. Eski Türkçeden beri kullanılan fakat şu anda Türkiye Türkçesinde dönüştülük zamiri olarak tercih edilmeyen, Kıpçak lehçelerine has bir zamirdir.

Eski Anadolu Türkçesinde kendi'ye koşut olarak kullanılan ve öz adından kurulmuş bulunan *özüm, özün, özi, özümüz, özünüz, özleri* türü ile kendi ve öz adlarının kaynaşmasından oluşan *kendüz, gendüz, kendüzüm, kendüzün* gibi dönüştülük zamirler Türkiye Türkçesine kadar gelememiştir.

Tablo 2.2: Kumuk Türkçesinde dönüştülük zamiri ve çekimleri

	1. şahıs		2. şahıs		3. şahıs	
	teklik	çokluk	teklik	çokluk	teklik	çokluk
Yahn	özüm	özübüz	özün	özügüz	özü	özleri
İlgi	özümnü	özübüzün	özünnü	özügüzünü	özünü	özleni
Yükleme	özümnü	özübüzünü	özünnü	özügüzünü	özünü	özleni
Bulunma	özümde	özübüzde	özünde	özügüzde	özünde	özlerinde
Ayrılma	özümden	özübüzden	özünden	özügüzden	özünden	özlerinden
Yönelme	özüme	özübüze	özünge	özügüze	özüne	özlerine
Eşitlik	özümçe	özübüzçe	özünçe	özügüzçe	özünçe	özlerinçe

Özleri “kendileri” zamirinin, ilgi ve yükleme hallerinde r ünsüzü düşmüş ve *özleni* şeklini almıştır.

Aşağıda verilen örneklerden birinde *öz özüme* ifadesi yer almaktadır. Burada *öz* zamiri arka arkaya kullanılmış ve ikinci *öz* zamirine yönelme hâli getirilmiştir. Bu durumda “kendi kendime” anlamını taşıyan, pekiştirilmiş dönüştülük gösteren zarf oluşturulmuştur.

İncelenen eserlerde karşımıza çıkan dönüştülük zamirine örnekler şöyledir:

Tartdı başım *özüne* “çekdi başımı kendine” A.Ş. 18/11

- Özümnü atımnı özüm aytıp “kendi adımı kendim söyleyip” A.Ş. 46/2
 Özler yeley salqınını “kendileri ele geçirir gölgeliği” A.Ş. 78/30
 Sezemen öz özümnü “seziyorum kendi kendimi” A.Ş. 90/5
 Qazak özüm de “Kazak özüm de” Y.K. 34/2
 Özü bulan bitmegen haq hesabım “kendisi ile bitmemiş hak hesabım” Y.K. 47/6
 Yahiya Cammalov özleni yurtunda “Yahya Cemalov kendi köyünde” Y.K. 69/5
 Özüñ munda bolsañ da “kendin burda olsan da” Y.K. 74/11
 Özüñü tili özüne düşman “kendisinin dili kendisine düşman” A.A. 64/7
 Özü kızıl, qanı qara “kendi kızıl, kanı kara” Ç.Y. 62/2
 Özü epsiz oyunçaq “kendisi çaresiz oyuncak” Ç.Y. 77/11
 Öz özüme küstünme, deymen “kendi kendime oturma, diyorum” S.A.S. 87/5

2.3.3. İşaret Zamirleri

Ergin’e göre bunlar işaret etmek, göstermek suretiyle nesnelere karşılayan kelimelerdir. Kumuk Türkçesindeki işaret zamirleri ve çekimleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.3: Kumuk Türkçesinde işaret zamirleri ve çekimleri

yalın	ilgi	yükleme	yönelme	bulunma	ayrılma	eşitlik
bu	munu	munu	buğar	munda	mundan	munça(qı)
şu	şunu	şunu	şuğar	şunda	şundan	şunça(qı)
şo	şonu	şonu	şoğar	şonda	şondan	şonça(qı)
o	onu	onu	oğar	onda	ondan	onça(qı)
bular	bulanı	bulanı	bulağa	bularda	bulardan	—
şular	şulanı	şulanı	şulağa	şularda	şulardan	—
şolar	şolanı	şolanı	şolağa	şolarda	şolardan	—
olar	olanı	olanı	olağa	olarda	olardan	olarday

Çekimle ilgili notlar

İşaret zamirlerinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak *şo* zamiri ile karşılaşmaktayız. Bu zamir, Eski Anadolu Türkçesinde *şol* şeklindedir.

Çokluk şahıslarında ilgi, yükleme ve yönelme hâli çekiminde, zamirlerdeki “r” ünsüzü düşmüş; bulanı, bulağa, şulanı, şolağa, olağa gibi şekiller ortaya çıkmıştır.

Eşitlik çekiminde -ça ekinin yanı sıra “gibi” anlamına gelen *çaqı* edatından da faydalanılmıştır.

İlgi ve yükleme hâli çekimleri aynıdır. Bunlar bağlandıkları unsur ile ayrılırlar. Bağlandıkları unsur isimse ilgi halinde, fiilse yükleme halindedirler.

İncelenen eserlerde işaret zamirine örnekler şöyledir:

Ol seni anañni sütünde “o senin ananın sütünde” A.Ş. 26/6

O seni özegiñni “o senin özün” A.Ş. 48/4

Şolağa günüm nege çola etdiñ “şunlara günümü niye dar ettin” Y.K. 212/17

Ondan çağılar, *mundan* yağılar “ondan ateş eder, bundan yakılır” Ç.Y. 33/10

Onu da bir can aşay “onu da bir can yiyor” Ç.Y. 35/5

Munça tamaşa bu ne “bu kadar gariplik bu ne” Ç.Y. 53/9

2.3.4. Soru Zamirleri

İncelenen metinlerde en çok kullanılan soru zamiri “kim?” dir. Bunun dışında ne?, qaysı?, ne yer? gibi zamirler yaygın olarak kullanılan soru zamirleridir.

Kim bile “kim bilir?” A.Ş. 40/6

Kanzileni *kim* tikgen? “merdivenleri kim dikmiş?” A.Ş. 62/3

Süygen *kim*, süydürgen *kim* “seven him, sevdiren kim?” Y.K. 49/25

Kimni tarlan quşusan? “kimin tarla kuşusun?” Y.K. 62/6

Negetine *kim* yetir “muradına kim erer?” Y.K. 95/1

Kim yaşar? “kim yaşar” Y.K. 231/8

Gemesi onda *kimni* batmağan “gemisi kimin onda batmamış?” Y.K. 250/22

Sayaq itge *kim* de urar “serseri ite kim de vurur” A.A. 77/5

Kim bilecek yapusun? “kim bilecek soyunu?” Ç.Y. 69/12

Kim eken, nege eken “kimmiş, niyeymiş” S.A.S. 123/8

2.3.5. Belirsizlik Zamirleri

İsimlerin yerini belirli belirsiz bir şekilde tutan zamirlerdir.

Biri anañ “biri annen” A.Ş. 8/13

Birev gele şöşgelerin suvurup “birisi gelir kılıçlarını savurarak” Y.K. 36/21

Biri sama qoymasa “her biri de koymasa” Y.K. 78/24

Harisine haqdan türlü iş gelse “hepsine haktan türlü iş gelse” Y.K. 194/17

Sudda olturğan ağalanı *birisi* “mahkemede oturmuş ağaların birisi” Y.K. 194/32

Birevleni sözü uçun “birilerin sözü için” Y.K. 204/8

Birev bilmey qalar miken “kimse bilmeden kalır mı ki” Y.K. 223/6

Ölsün değan *heyley* “ölsün diyen kimseler” Y.K. 252/29

İş buzuqta artın berir *barı* da “kötü günde sırtını döner herpsi de” Y.K. 254/21

Birevler qadini, *birevler* qatının süyer “birileri kadıyı, birileri kadınını sever”

A.A. 32/20

Heç kim ayranğa aççı demes “hiç kimse ayrana acı demez” A.A. 104/23

Burnun *har zatğa* suğa “burnunu her şeye sokuyor” A.A. 117/7

Biri söyley, ekisi qaray “biri söylüyor, ikisi bakıyor” Ç.Y. 17/3

Bizin üyde *bir zat* bar “bizim evde bir şey var” Ç.Y. 31/7

Özü *har kimge* gerek “kendisi her kime gerek” Ç.Y. 98/4

2.3.6. Bağlama Zamiri

Ergin’e göre Türkiye Türkçesinde bağlama zamiri; bir kelimeyi, kelime grubunu, cümleyi bir kelime ve cümleye temsil ifadesi içinde bağlayan kelimedir. Türkçede bir bağlama zamiri vardır; kim. Tek başına soru zamiri olan bu kelime birbiri ile ilgili iki dil birliği arasında bağlama zamiri olarak köprü vazifesi görür. Kim bağlama zamiri olarak eskiden beri kullanılmış, ancak son zamanlarda yerini *ki* bağlama edatına bırakmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde bu işlev, yalnız başına bir soru zamiri olan, ancak söz içinde iki ögeyi birbirine bağlama görevi de yüklenmiş olan *kim* zamiri ile karşılanırdı. Eski Anadolu ve Osmanlı metinlerinde Türkçe kökenli *kim* bağlama zamiri ile Farsça

kökenli *ki* zamiri yan yana kullanılmıştır. Ne var ki, Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan gelişme sürecinde *kim* zamiri, yerini bütünüyle *ki*'ye bırakmıştır (Korkmaz, 2014: 426).

Kumuk Türkçesinde ise incelenen eserler dâhilinde böyle bir zamire rastlanılmamıştır.

2.4. Zarf

Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir³ (Korkmaz 2014: 427). Kumuk Türkçesinde zarflar Türkiye Türkçesine benzer olup bazı farkları da ihtiva eder.

Yapı bakımından zarfları ele aldığımızda dört gruba ayırabiliriz:

Basit zarflar

Kök halinde ek almamış zarflardır; *enni* “şimdi”, *birden* “ansızın”, *tez* “çabuk”, *geç gündüz* “gece gündüz”, *açıcı* “acı”, *bek* “sert”...

Türemiş zarflar

Yapım ekiyle yapılmış zarflardır; *yalınlı* “alevli”, *sessiz* “sessiz”, *tatlı* “tatlı”, *sırlı* “gizli”...

Birleşik zarflar

Birden fazla kelimenin bir araya gelip, kaynaşarak oluşturdukları zarflardır; *bugün*, *biraz*, *neçacı* “ne kadar”...”

³ Zarf terimi için bazı gramerlerde *katmaç* (Deny, Türk Dili Grameri) ve *belirteç* gibi karşılıklar kullanılmış ise de, biz öteden beri yerleşmiş ve yaygınlaşmış olan zarfı benimsedik.

Öbekleşmiş zarflar

Birden fazla kelimenin ikileme, edat grubu, zarf-fiil grubu gibi yollarla bir araya gelerek oluşturdukları zarflardır; “*artsız alsız, aşap içip, türlü türlü, geçe gündüz, oynay oynay, barır barmas, çaçırap çartlap, aşap içip...*”

Bir kısım zarflar da yapıca kelime gruplarına dayanır;

Tekrar Grubu Biçimindeki Zarflar

Ses veya anlam bakımından aralarında ilişki bulunan iki sözcüğün bir anlamı karşılamak üzere yan yana kullanılmasıyla oluşan kelime grubudur. Örnekleri çok fazladır; Söylene *qaytıp qaytıp* “söyleniyor dönüp” A.Ş. 90/26, *Çaçırap çartlap* yabuşğanlar “sıçrayıp patlayıp savaşmışlar” A.Ş. 78/5, *Yılı yılı* söylese, yılan da kebin *çeçe* “tatlı tatlı söylese, yılan da derisini değiştirir” A.A. 9/24, Barın yoğun *aşap içip* gete bolğan “varını yoğunu yiyip içip gitmiş” Y.K. 40/7, *oynay küley* yüregimni quvnatdım “güle oynaya yüreğimi eğlendirdim” Y.K. 178/24, Alıslardan *asta asta* göçerbiz “uzaklardan yavaş yavaş geçimiz” Y.K. 152/16, çink artında *çırma güremen* yiberdiñ “vagon ardında darmadağın gönderdin” Y.K. 138/19.

Edat Grubu Biçimindeki Zarflar

Edatın kendisinden önceki sözcükle çeşitli anlam ilgileri kurarak oluşturduğu kelime grubudur; *terenlege tüşdük, çıqmasday* batdıq “derinlere düştük, çıkmaz gibi batdık” Y.K. 163/24, *gözeldirik salğan bulan* göz görmey “gözlük takmak ile göz görmez” Y.K. 182/2, *ertinji havalarday bay* sıylım “erken havalar gibi yüksek seçilmişim” Y.K. 188/5, *yatdır, ħasa qurdaşınday* qıyalmas “eldir, sana yoldaşın gibi üzülmeyiz” Y.K. 84/13, *yamanlağa göre* söyleme “kötülere göre söyleme” Y.K. 100/21, *biykem tutup itiv bulan* yandırdı “sultanım tutup çekmek ile yandırdı” Y.K. 132/11, *tavuşundan taymas yimik yas da bar* “sözünden dönmez gibi yas da var” Y.K. 142/22, üstünde *çatırday* qalqına “üstünde çadır gibi serilir” A.Ş.26/11.

İsim Fiil Grubu Biçimindeki Zarflar

İsim fiil ekleri almış ve ona bağlı ögelerin oluşturduğu zarflardır, örnekleri azdır; *maqtavlu er demekten* tör gerek “itibarlı er demekten ar gerek” Y.K. 98/14.

Sıfat Fiil Grubu Biçimindeki Zarflar

Fiillere sıfat fiil eklerinden birinin getirilmesiyle yapılır. Sıfat fiillerin bir isim unsuruyla öbekleşerek oluşturdukları kelime gruplarıdır; *qara laçin çuvğan gün* qara halqıñ qayğırdı “kara laçin uçtuğu gün bak halkın kaygılandı” Y.K. 217/21, *men seni süygen edim*, *canıma yarağanğa* “ben seni sevmiş idim, canıma yakıştığında” Y.K. 50/14.

Zarf Fiil Grubu Biçimindeki Zarflar

Fiillere zarf fiil eklerinden birinin getirilmesiyle yapılır. Zarf fiillerin bir isim unsuruyla öbekleşerek oluşturdukları kelime gruplarıdır; *erten turğanda* eki ayrı yolğa çığa “erken kaldırıncı iki ayrı yola çıkıyor” Ç.Y. 20/21, *gün batğınça* çıqmadı “gün batınca çıkmadı” Ç.Y. 54/14, *mart çıqmaylı* dert çıqmas “mart çıkmadan dert çıkmaz” A.A. 131/21, *yuldur yürek toqtaşdırıp* tutayıq “çarpan yürüğü durdurup tutalım” Y.K. 105/35, *bikem gelip*, *taşalatıp*, *töbeley* “sultan gelip, taşa tutup, dövüyor Y.K. 130/29.

İsim Tamlaması Biçimindeki Zarflar

Örnekleri şöyledir; *geçeler sağı* gözet etmen “geceler boyu gözlemem” Y.K. 112/18, *qıl qadarı sağışına almağan* “kıl kadarı düşünceye almayan” Y.K. 198/5, *yallav günler salkınında* oynama “sıcak günler serinliğinde oynama” A.Ş. 20/5, *qarşılayğan seni şat*, *oylu*, *yıllar boyu* karşılayan seni neşeli, düşünceli, yıllar boyu S.A.S. 84/12-13, *yaz erteni yaşlıq etip*, *yañılıp* “yaz sonrası çocukluk edip, yanılıp” Y.K. 138/32.

Sıfat Tamlaması Biçimindeki Zarflar

Bu zarflar ya eksiz durumdadırlar ya da bulunma, yönelme, ayrılma gibi bazı isim çekim ekleriyle genişletilmiştir. Örnekleri şöyledir; *bollahı sen tabarsan çer*, *gişi bu*

ennigi zamanda “belayı sen bulursun kötü kişi bu, şimdiki zamanda” Y.K. 92/21, imanından ayrılığır, menden ayrılğan gece “imanından ayrıl, benden ayrıldığın gece” Y.K. 50/27, çubuşğan gün sır bermes men *men degen arslanlar* “kalabalık günlerde sır vermez ben diyen arslanlar” Y.K. 80/5-6.

Kumuk Türkçesinde zarflar çeşitlerine göre 5 gruba ayrılır:

2.4.1. Zaman Zarfları

Zaman zarfları bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren, daha açık bir anlatımla fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren sözlere (Korkmaz, 2014: 460).

Zaman zarfı olarak kullanılan sözcüklerin çeşitliliği Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de oldukça fazladır. Aşağıda verilen örneklerin birkaçında fiil köküne -gInçA, -gAndA vb. zarf-fiil ekleri getirilerek oluşturulmuş zarflar vardır. Bu zarflarda zaman zarfı görevini taşımaktadırlar. Bunların dışında zaman zarfları genellikle ya yalın biçimde kullanılmış ya da kelime grubu şeklinde oluşturulmuş zaman zarflarıdır.

Taradığımız eserlerde görülen zaman zarfları şöyledir:

Göz aldına *birden* geldi mi atañ “göz önüne birden geldi mi atan” A.Ş. 12/9

Birdenden kaydadı, bişdi “birdenbire kaydadı, pişti” A.Ş. 12/4

Qorquvunda *enni* “korkunda şimdi” A.Ş. 26/25

Yırlayman, küleymen *bugün* “türkü söylüyorum, gülüyorum bugün” A.Ş. 46/1

Görünse *birden* güneş “görünse birden güneş” A.Ş. 144/14

Sorğusuz *birden* eter “sorgusuz birden eder” Y.K. 78/10

Qapuldan balah sala “aniden bela salar” Y.K. 83/18

Uçğanda bir qaysı yarğa qonmağan “uçtuğunda herhangi bir uçuruma konmamış” Y.K. 88/3

Qalgı yağalardır *enni* qonuşum “kıyı kenarlardır şimdi kampım” Y.K. 90/22

Yaxşılar bulan yürü *hamanda* “iyiler ile yürü her zaman” Y.K. 92/24

Qayğılar *birden* qopğan Qazaq'ğa “kayğılar birden kopmuş Kazak'a Y.K. 154/3

Gece gündüz qoyar mı “gece gündüz koyar mı” Y.K. 156/5

Üçuzlağa *barır barmas* yol bolsun ucuzlara varır varmaz yol olsun” Y.K. 160/10

Enni getmey turman dep “şimdi gitmeden durmam deyip” Y.K. 203/30

Yaşamağa qıyın zaman *hali* bar! “yaşamaya zor zaman şimdi var” Y.K. 225/23

Axşam geç qayıp üyelerinde yata “akşam geç dönüp evlerinde yatarlar”

Y.K. 244/3

Tünegün bar er ulanlar bugün yoq “her zaman olan er oğlanlar bugün yok”

Y.K. 252/20

Heyler *enni*, özü ölsün “kimseler şimdi, kendisi ölsün” Y.K. 252/29

Her daim de tersi de oñdur “her daim tersi de düzdür” Y.K. 256/8

Hali men yazağan yırlarını “şimdi benim yazdığım yırları” Y.K.258/7

Bugün mağa suv tögecek gişim yoq “bugün bana su dökecek kişim yok”

Y.K. 234/25

Qışda qırda busağ *yazbaşda* üyde ol “kışta kırdan isen baharda evde ol” A.A. 8/3

Baynı kebi *gelginçe*, yarlını canı çığar “zengin keyfi gelince, fakirin canı çıkar” A.A. 15/35

Ayavlu kızına *tez* göz tiye “değerli kızına çabuk göz değer” A.A. 31/14

Gelini betin *gelgende* görerbiz “gelinin yüzünü geldiğinde görürüz” A.A. 32/30

Yaşlığı tüzelen gişi *daimge* tüzeler “çocukluğu düzelen kişi daima düzeldir”

A.A. 43/5

Gündüz yulduz görünmes “gündüz yıldız görünmez” A.A. 130/14

Bugün, qumuqlar, barbız “bugün Kumuklar, varız” S.A.S. 6/17

Men seni *bugün* anlayman “ben seni bugün anlıyorum” S.A.S. 12/1

Yazda saban salmadım “baharda saban salmadım” S.A.S. 25/4

Qayda, qaysı tavğa mineyim *enni* “nerede, hangi dağda bineyim şimdi”

S.A.S. 79/15

Metinlerden aldığımız örneklerde Türkiye Türkçesiyle benzer zaman zarflarıyla karşılaştığımızda dikkatimizi çeken unsurlar vardır. Bunlarda biri *daimge* zarfıdır. Arapça kökenli *daim* kelimesine -ge yönelme eki getirilerek zaman zarfı şeklinde kullanılmıştır.

Dilimizden farklı kullanılan bir diğzer zarf *enni* zarfıdır. “Şimdi” anlamına gelen bu zarf, Kumuk Türkçesinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Mevsimlerden bahar ismi Kumuk Türkçesinde *yazbaş* şeklinde geçmekte ve zaman zarfı olarak kullanılmaktadır. Bunların dışındaki zarflar genellikle ya yalın biçimde kullanılmış ya da zarf fiil ekleriyle oluşturulmuş zaman zarflarıdır.

2.4.2. Hâl Zarfları

Ergin’e göre bunlar hâl ve tavır ifade eden zarflardır. Bir durum ifade eden her isim, hâl zarfı olarak kullanılabilirdiği için bu zarflar sayıca çok fazladır (Ergin 2011: 261).

Yapı bakımında ele aldığımızda verilen örneklerden yola çıkarak hâl zarflarının daha çok tekrar grubundan oluştuğu görülmüştür; *çaçırıp çartlap* “sıçrayıp patlayıp”, *sırlı sırlı* “gizli gizli”, *qayıp qayıp* “dönüp dönüp”, *avux avux, türlü türlü* “türlü türlü”, *lap lap* “türlü türlü”, *oynay küley* “oynaya güle”, *burma burma* “kıvrık kıvrık” gibi.

Bunun yanında genellikle -p zarf-fiil ekiyle ve yalın biçimde kullanılan zarflara da rastlanılmıştır; *yeligip* “esip”, *taşgınlap* “taşıp”, *ilip* “dügümleyip”, gibi.

Hâl zarfı denildiğinde ilk akla gelen *böyle, şöyle, öyle* kelimeleridir. Bu zarflar *bu, şu, o* ve *ile*’nin birleşmesinden doğmuşlardır. Eskiden öyle yerine *eyle* şekli kullanılmıştır (Ergin 2011: 261). Kumuk Türkçesinde de *böyle* için “bulay”, *şöyle* için “şulay”, *öyle* için “olay” zarfları kullanılmıştır.

İncelenen eserlerde görülen hâl zarfları şöyledir:

Birdenden kaynadı, bişdi “birden bire kaynadı, pişti” A.Ş. 12/4

Göpürdü *yeligip* “köpürdü kabarıp” A.Ş. 12/5

Akti *taşgınlap* “aktı taşarak” A.Ş. 12/6

Yolları ötdüğüz *birce* “yolları geçtiniz birlikte” A.Ş. 12/17

Artsiz-alsız sorav “başsız-sonsuz soruş” A.Ş. 14/4

- Serpip çaça bara* “serpip saçıp gidiyor” A.Ş. 16/10
- Ot-yalınlu sanlarımı kuçaklap* “alevli vücudumu kucaklayıp” A.Ş. 18/4
- Saq bol* “uyanık ol” A.Ş. 24/11
- Süygeniñ çırmalıp gelecek* “sevdiğin sarılıp gelecek” A.Ş. 26/17
- Gögürçünler çer çer bölüp* “güvercinler çift çift olup” A.Ş. 56/8
- Şarşarlar çertile* aga “çağlayanlar gürleyip akar” A.Ş. 70/7
- Çaçırıp çartlap yabuşğanlar* “sıçrayıp, patlayıp savaşımlar” A.Ş. 78/5
- Qulaçlarım geñ geremen* “kulaçlarımı genişçe açarım” A.Ş. 80/16
- Teñ görsün gözüm* “denk görsün gözüm” A.Ş. 82/22
- Sülçe uçlu kanatların gerip qagıp* “süngü uçlu kanatlarını gerip çırpıp” A.Ş. 84/3
- Habıp, çaynap aşaylar* “ısırıp, çiğneyip yiyorlar” A.Ş. 90/16
- Söylene qayıp qayıp* “söyleniyor dönüp” A.Ş. 90/26
- Sırlı sırlı saylana* “boyalı boyalı seçilir” A.Ş. 92/12
- Ayap ayap uvaman* “nazik nazik ovarım” A.Ş. 114/6
- Yava lopa lopa qar* “lapa lapa kar yağar” A.Ş. 126/26
- Özeninđey oynay oynay* अगरman “ırmağın gibi oynar oynar akarım” A.Ş. 138/10
- Sessiz layla ete* “sessiz zikir eder” A.Ş. 142/11
- Başalmanlar biçip biçimsiz* qoyğan “anarşizmler biçip biçimsiz koymuş” A.Ş. 150/11
- Genenip* bir iş etmege koymadı “azmedip bir iş yapmaya koymadı” Y.K 32/7
- Bu yazda *türlü türlü* oy tartıp “bu baharda türlü türlü düşünüp” Y.K 34/7
- Barın yoğun *aşap içip* gete bolğan “varını yoğunu yiyip içip gitmiş” Y.K 40/7
- Tülkü, gele avux avux* “tilki geliyor avuh avuh” Y.K 40/15
- Hucura üyde bulay* degen “hücre evinde şöyle demiş” Y.K. 46/4
- Azıp ölüp* baraman “azıp, ölüp giderim” Y.K. 51/11
- Batman batman* bal içip “batman batman bal içip” Y.K. 53/1
- Biz *şulay* tügül edik “biz böyle değil idik” Y.K. 55/4
- Gesek gesek* bulut gele “parça parça bulut geliyor” Y.K. 56/1
- Çırmalıp* yatar yılan “kıvrılıp yatar yılan” Y.K. 62/12
- Aylanıp* gel şancalğa “dolaşıp gel sandalyeye” Y.K. 65/5
- Çum* terekge *ilip* qoy “çam ağaca asıp koy” Y.K. 66/10
- Uvalsın para para* “ufalsın parça parça” Y.K. 68/3

Onça tögül allavkuq “öyle değil alevlik” Y.K. 73/12

Dögerek etken çar yimik “yuvarlak olup yumak gibi” Y.K. 74/22

Lap lap etip uçğan alay yabalaq “lap lap edip uçan güzel baykuş” Y.K. 88/2

Qonaq üyde *ullu* söyler osallar “kanak evde büyük konuşur kötüler” Y.K. 104/1

Gögerip bir gök axşamlar batğanda “gögerip gök akşamlar battığında”
Y.K. 110/6

Analardan *şulay* tuvğan ariyaqman “analardan böyle doğmuş garibim” Y.K.
112/1

Çayqalır, tüz yürümes yolundan “sallanır düz yürümez yolundan” Y.K. 120/11

Yaşğarıp, yaynap ösge baş edim “yeşerip, gelişen güçlü baş idim” Y.K. 124/4

Oynay küley yüreğimni quvzatdım “oynaya güle yüreğimi neşelendirdim”
Y.K. 124/15

Qat qat bolğan töşüme “kat kat olmuş döşüme” Y.K. 128/29

çırma-gürmen yiberdiñ “darmadağın gönderdin” Y.K. 138/19

Buldur buldur yaş sala “bulgur bulgur yaş döker” Y.K. 140/27

Alıslardan *asta asta* göçerbiz “uzaklardan yavaş yavaş göçeriz” Y.K. 152/16

Ömrübüz *şulay* getse qıyın bar “ömrümüz çöyle gitse zorluk var” Y.K. 166/10

Butlarımız *burma burma* buvnağan “butlarımız burma burma burulmuş”
Y.K. 168/6

Belgili *şolay* edi “böyle bilinmiş idi” Y.K. 203/6

Şo sözler *açuv* tiydi “bu sözler acı değdi” Y.K. 204/13

Dünyalar sen getgen soñ *geñ* boldu “dünyalar sen gittikten sonra geniş oldu”
Y.K. 220/30

Sav salamat türabız “sağ selamet dururuz” Y.K. 240/13

Aytğanı eşitmey, tınlamay sıra “söyleneni işitmez, dinlemedikçe” Y.K. 242/5

Dosuñ da haram, qarasañ *asta asta* dostunda haram baksan yavaş yavaş”
Y.K. 244/33

Aytdı quytdu söylemek bu tabunnu işi “şöyle böyle söylemek bu halkın işi”
Y.K. 244/26

Yılı yılı söylese, yılan da kebin çeçe “tatlı tatlı söylese, yılanda derisini
değiştirir” A.A. 9/24

Halqını gözü *bek* görer “halkın gözü iyice görür” A.A. 20/33

Süygenine kıyışık da *tüz* görünür “sevdiğine eğri de düz görünür” A.A. 29/14

Haq söz *aççı* bolur “doğru söz acı olur” A.A. 62/28

Külep oynap olturur “gülüp oynayıp oturur” A.A. 85/22

At minmegen at minse, *çapdıra çapdıra* öltürer “at binmeyen at binse, koştura koştura öldürür” A.A. 97/2

Davçu *quru* qalmas “savaşçı kuru kalmaz” A.A. 98/8

Qara üzüm *tatli* bolur “kara üzüm tatlı olur” A.A. 105/13

Gök gölekli qatın *burula burula* bara “mavi gömlekli kadın kıvrıla kıvrıla gidiyor” Ç.Y. 37/11

Kumuk Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı bazı hâl zarfları vardır. Bunlardan ilk olarak *birlikte* anlamındaki *birce* zarfını ele alalım. Türkiye Türkçesinde böyle bir zarf görülmezken Kumuk Türkçesinde *bir* isminin eşitlik hâl eki olarak zarflaştığı görülmüştür.

Türkiye Türkçesinden farklı görülen diğer bir zarf, *birdenden* zarfıdır. *Birden bire* anlamında kullanılmıştır. Taradığımız eserde görülen bu zarfta sondaki *-den* ekinin tekrarlandığını görmekteyiz. Bu durum bize Türkiye Türkçesinde birden sonra kullanılan, bire anlamının Kumuk Türkçesinde *-den* ekiyle sağlandığını göstermektedir.

Farklı olarak ele aldığımız bu örneklerin yanı sıra birçok örnek, fiilere *-p* zarf-fiil eki getirilerek hâl zarfı şeklinde kullanılmıştır. Bu örneklerde kullanılan fiillerde yine Türkiye Türkçesinden farklı olan fiilerdir; *taşgınlap, çırmalıp, çaçırap çartlap, gerip kagıp, kaytıp, yaşğarıp, yaynap, külep oynap* gibi.

2.4.3. Azlık Çokluk Zarfları (Miktar)

Bunlar sayıca çok olmayan azlık çokluk bildiren zarflardır. Kumuk Türkçesinde de sınırlı sayıda kullanılanlar; *az* “az”, *köp* “çok”, *miñ* “bin” gibi zarflardır.

Atalardan sendey ulan *az* tuvar “atalardan senin gibi oğlan az doğar” Y.K. 206/23

Aytılağan gezikler *köp* bola “söylenmiş sıralar çok oluyor” A.A. 10/19

Az söyle, *köp* tıñla uyalmassan “az söyle, çok dinle utanmazsan” A.A. 61/9

Akşam tuvar *bek* otlar “akşam hayvanlar iyice otlar” A.A. 108/14

İlıqmasaŋ *miŋ* yaşa “yüzün kızarmazsa bin yaşa” A.A. 117/14

Etecek *neçe, neçe* “edecek nice nice” A.Ş. 160/16

Taradığımız eserlerde miktar zarflarının büyük bir bölümü *az* ve *köp* zarflarıyla sağlanmıştır. Bunlardan *az* zarfı Türkiye Türkçesinde de kullanılırken *köp* “çok” zarfı dilimizden farklı olarak kullanılan bir miktar zarfıdır.

2.4.4. Yer ve Yön Zarfları

Yer ve yön ifade eden zarflardır. Sayıları çok değildir. İncelenen metinlerde “öte” anlamındaki “arı” ile “beri” anlamındaki “beri” zarflarına rastlanılmıştır.

Gel *beri* qart zamanda gel “gel beri eski zamanda gel” A.A. 82/33

Ari beri qaramay “öteberi bakmıyor” Ç.Y. 141/8

2.4.5. Soru Zarfları

Eylemin anlamını soru yoluyla belirten zarflardır. Türkiye Türkçesinde kullanılan; nasıl, ne zaman, niçin gibi soru zarfları Kumuk Türkçesinde; *neçik, qaçan, nege* gibi soru zarflarıyla karşılık bulmuştur. Metinlerde bunların dışında da çok sayıda soru zarfı kullanılmıştır. En çok kullanılanları; *neçik, qaçan, nege, neçe, ne, neçaqtı* zarflarıdır.

Tıŋlap turğanın *ne zaman?* “dinleyip durduğun ne zaman” A.Ş. 10/5

Ne tüşdü “ne düştü?” A.Ş. 12/34

Neçiksen? dep soraysan menden “nasılsın? Deyip soruyorsun benden” A.Ş. 102/11

Dünya *neçik* kirine al şavlaga “dünya nasıl dönüşür al şuleye” A.Ş. 108/3

Men hali *neçik* yırlayman “ben şimdi nasıl türkü söylerim?” A.Ş. 150/2

Süyüv *neçe* yırlanır “sevinç nasıl çığrılır?” A.Ş. 158/15

Çüyge *nege* ilmeysen? “çiviye niye asmazsın?” Y.K. 49/10

Ne qaldı men görmegen “ne kaldı ben görmeyen?” Y.K. 51/6

Nedir quymurlanmağañ “nedir gururlanmağın?” Y.K. 51/22

- Qaçan* tarqalıp eken “ne zaman dağılmış ki?” Y.K. 74/3
- Qaçan* bir gün çıdatıp “nasıl bir gün sabredip?” Y.K. 79/15
- Tığırılıqda sağa *ne* demes “yolda sana ne demez?” Y.K. 96/24
- Töşeksiz hali *neçik* yatayıq “döşeksiz şimdi nasıl yatalım?” Y.K. 105/12
- Hali busa *neçik* boldu işlerim “şimdi ise nasıl oldu işlerim?” Y.K. 124/6
- Qazabın *nege* tüşdü moluna “Kazabın niye düştü aklıma?” Y.K. 138/12
- Orus paçağa *ne* etdi “Rus paşaya ne etti?” Y.K. 202/12
- Nege* öldü? Dep sağa aytmayman “niye öldü diyip sana söyleyemem” Y.K. 212/7
- Şolağa günüm *nege* çola etdiñ “şunlara günümü niye dar ettin?” Y.K. 212/18
- Hali enni *neçik* boldu ölmegiñ “oysa şimdi nasıl oldu ölümün?” Y.K. 220/23
- Yağa *qaçan* çığarbiz dep “kenara ne zaman çıkarız?” Y.K. 230/16
- Neçaqı* da haq yüregi tüz bolsun “ne kadar da hak yüreği düz olsun” Y.K. 256/28
- Dünyanı başlap *neçik* tutsañ “dünyayı ilk önce nasıl tutsan?” A.A. 41/3
- Baş avrusa *ne* tıñlar “baş ağrısa ne dinler?” A.A. 94/12
- Neçe* bolur çırağı “ne kadar olur mumu?” Ç.Y. 107/9
- Halq el yatğınça *neçik* çıqsın “halk yatınca nasıl çıqsın?” Ç.Y. 155/10
- Neçe* qaldım atsız “ne kadar kaldım atsız?” S.A.S. 12/15

2.5. Edat

Edat sözcüğünün tanımı üzerine çeşitli görüşler mevcuttur. hangi sözcüklerin edat sayıldığı hangi sözcüklerin edat sayılmadığı konusunda tartışmalar vardır. Gramer terimleri sözlüğünde edat sözcüğü için “yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelime ile cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran gramer görevli müstakil kelime.” Denilmektedir. Hacıeminoğlu da edatı şöyle tanımlamıştır: “edatlar tek başlarına manaları olmayıp ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan alet sözlerdir, vasıtalar, daha müşahhas bir ifade ile anlatmak gerekirse denilebilir ki edatlar dilin mantıki kuruluşunu teşkil eden cümle yapısının harcıdır. Bu bakımdan vazife itibariyle isim çekim eklerine benzerler”.

Alkaya edatları, Türk dilinin lehçelerindeki görünümleri, ses ve şekil yapıları, köken, anlam ve kullanımları bakımından ele alarak incelemiştir. Kuzey grubu Türk lehçelerinde kullanılan toplam 221 edattan 48 tanesinin Kumuk Türkçesine ait olduğunu tespit etmiş ve incelemiştir. Buna göre edatların kökenleriyle kullanımı arasında bir ilişkisinin olduğu görülmüş ve isim kökenlilerin yalın halden, fiil kökenlilerin ise yönelme ve çıkma halinden sonra daha çok kullanıldığı görülmüştür. Edatlar en çok zaman, sınırlama, benzerlik, karşılaştırma, sebep ve vasıta görevleriyle kullanılmıştır (Alkaya 2007).

Osmanlı gramer geleneğine uyarak Arap grameri temelinde sınıflandırma yapanlar kelimeleri; isim, fiil, edat olmak üzere üç gruba ayırmışlardır. Bu değerlendirme içinde de edatlar alt gruplara ayrılarak sınıflandırılmıştır. Necmettin Hacıeminoğlu edat başlığı altında görevli kelimeleri: 1. Çekim edatları 2. Bağlama edatları 3. Kuvvetlendirme edatları 4. Karşılaştırma denkleştirme edatları 5. Soru edatları 6. Çağırma hitap edatları 7. Cevap edatları 8. Ünlem edatları 9. Gösterme edatları 10. Tekerrür edatları olmak üzere on bölüme ayırmıştır. Batı gramerini ölçü olarak kullanan sınıflandırmalarda ise edatlar, ünlemler ve bağlaçlardan ayrı olarak değerlendirilmiştir. Yapı, kullanım ve fonksiyon göz önünde tutulmuştur. Bu bakımdan Hacıeminoğlu edatları beş gruba ayırmıştır: 1. Fiilden türeyenler 2. İsimden türeyenler 3. Yapısı ve menşei bilinmeyenler 4. Taklidi söz mahiyetinde olanlar 5. Yabancı asıllı olanlar.

Gramerimizde edat konusuyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış, farklı görüşler ele alınmıştır. Bu farklı görüşler de birtakım ayrılıklara yol açmış ve *Türk Dilinin Gramer Sorunları Toplantısı*'nda ayrıntılı olarak işlenmiştir. Korkmaz, yapmış olduğu açılış konuşmasında Batı grameri temelindeki sınıflandırmalar ile Arap geleneği gramerine uygun sınıflandırmanın birbirine karıştığını söylemiş ve bu konuda yapılması gerekenlerin tespitini istemiştir. Bunu tespit ettikten sonra edatların sınıflandırılması, kavram ve tanımının söz konusu olacağını belirtmiştir. Birsal Oruç bu konuda tanım ve sınıflandırma yapmış, Recep Toparlı ise Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olan “son çekim edatları”nı maddeler halinde sıralamıştır.

Oruç, sunmuş olduğu bildirisinde edatlar için *çekim edatları* terimini kullanmıştır. “Ön çekim edatları” olmadığı için “son çekim edatları” terimini kullanan M.N. Hacıeminoğlu’nun önerdiği “çekim edatları” terimini kabul etmek gerektiğini bildirmiş, konuyla ilgili yapılan tasnif çalışmalarını da çeşitli başlıklar altında toplamıştır (Oruç 1993:421).

Toparlı, edatların ünlemlerden ve bağlaçlardan ayrılmasının uygun olacağını söylemiş; ancak edatları “ünlem edatları”, “bağlama edatları”, “son çekim edatları” şeklinde üçe ayırmıştır. Bildirinin devamında ise edatları, örnekler vererek maddeler halinde sıralamıştır (Toparlı 1993:430).

Korkmaz, bu iki bildirinin sonunda edatları, üç ayrı kelime sınıfı için birlikte kullanılıp, bunları kendi içinde sınıflandırarak mı yoksa edat ya da ilgeç dediğimiz hususu ayrı bir gramer konusu olarak mı değerlendirileceğinin üzerinde durmuştur.

Neticede Korkmaz, dilimizdeki kelime türlerini ortak özelliklerine veya ayırıcı niteliklerine bakarak sınıflandırırken üçe ayırmıştır: I.Anlamli kelimeler (asıl kelimeler), II. Görevli kelimeler (yardımcı kelimeler), III. Anlamli-Görevli kelimeler. Buna göre isimler ve fiiller birinci gruba, edat ve bağlaç ikinci gruba, ünlemler ise üçüncü gruba dahil olmaktadır. Bizde buradan yola çıkarak ve dilimizdeki kelime türlerinin şekil ve işlevlerini göz önünde tutarak edatı, bağlaç ve ünlemler ayrı olarak ele aldık ve taşıdıkları özelliklere göre kendi içinde üç gruba ayırdık:

- I. Kökenleri bakımından edatlar
- II. Kullanış biçimleri bakımından edatlar
- III. Görevleri bakımından edatlar.

I. Kökenleri Bakımından Edatlar

Kökenleri bakımından edatları, Türkçe kökenli ve yabancı kökenli edatlar olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Türkçede edatların bir bölümü kendi bünyesinden çıkarken, bir bölümü de yabancı dillerden alınmıştır. Uzun tarih boyunca çeşitli dillerin, özellikle Arapça ve Farsçanın tesiri altında kalan Türkçe, bu dillerin edat, bağlaç ve ünlemlerinden yararlanmıştır. Bu dillerden yapılan çevirilerle yabancı dillerdeki bazı

kelimeler Türkçede edat olarak karşımıza çıkmıştır. Mesela, incelediğimiz eserde karşımıza çıkan *qayrı* “-den başka” edatı bu yolla meydana gelmiştir. Arapça "gayr" kelimesinin teklik 3. şahıs iyelik ekiyle oluşmuş (< gayr+ı) şeklindedir (Ergin 2011: 371).

Türkçe kökenli edatların az sayıdaki bir bölümü isim kökenlidir. Bunlar bazı eklerin zamanla eklendiği kelime ile kalıplaşıp kaynaşmasından oluşmuştur. Bu oluşma Eski Türkçe döneminde de görülmektedir. Örnek olarak *uçun* “için” edatını gösterebiliriz. Zeynep Korkmaz bu edatın kökünün *uç* olduğunu; ancak Gabain'in dediği gibi "uç, nihayet" değil, "sebep" anlamına geldiğini ve *uçı-* fiiline gitmeksizin bu edatın uç "sebep" + ı iyelik eki + +n vasıta hâli eki (> uçın) şeklinde izah edilmesini gerektiğini söyler (Korkmaz 1988: 35). Bunun yanı sıra Türkçe kökenli edatlara örnek olarak *özge*, *yimik*, *göre*, *-day/-dey*, *başğa* gibi edatları verebiliriz.

II. Kullanış Biçimleri Bakımından Edatlar

Edatların özelliklerinden biri de hâl ekinden sonra gelerek kullanılmalarıdır. İstedikleri hâl ekleri açısından edatları dört gruba ayırabiliriz:

1. yalın hâl isteyen edatlar,
2. zamirlerden sonra ilgi hâli isteyen edatlar,
3. yönelme hâli isteyen edatlar,
4. ayrılma hâli isteyen edatlar.

Yalın hâlden sonra kullanılan edatlar daha çok miktar, nitelik bakımından karşılaştırma yapar ve çeşitli anlam ilgileri kurar. (Banguoğlu 2011: 387)

Yalın hâlden sonra kullanılan edatlar, işaret ve kişi zamirlerinden sonra kullanıldıklarında çoğu zaman ilgi hâli eki alırlar.

Yönelme hâlinden sonra kullanılan edatlar işin, hareketin yerini, yönünü bazen de zaman kavramının devamlılığını bildirir.

Ayrılma hâlinden sonra kullanılan edatlar ise daha çok zaman ve yer-yön ilişkileri kurarak, sebep, sonuç, ayrılık gösterirler (Banguoğlu 2011: 387). Ayrılma hâli

ekiyle kullanılan edatların çoğu anlamlı kelimeler olup, isim, sıfat, zarf olarakta kullanılmaktadır.

III. Görevleri Bakımından Edatlar

Edatlar eklendikleri kelimelerle cümle içindeki diğer sözler arasında kurdukları anlam ilişkilerinin niteliği ve gördükleri işlev bakımından sınıflandırılırlar. Kumuk Türkçesindeki edatlar da görevleri bakımından şu alt gruplara ayrılabilir:

Benzerlik bildiren edatlar: *yimik* “gibi”, *çaqı* “kadar”

Vasita ve beraberlik bildiren edatlar: *bulan* “ile”

Başkalık bildiren edatlar: *başğa* “-den başka”, *qayrı* “-den başka”

Görelilik bildiren edatlar: *göre* “-e göre”

Sona gelen edatlar: *çı/çı/çu/çü*, *dağı*, *busa* “ise”, *sama* “bari, hiç değilse”

Zaman bildiren edatlar: *berli* “-den beri”, *soñ* “-den sonra”

Cümle başı edatları: *amma* “ama”, *eger* “eğer”, *yoğese* “yoksa, aksi halde, *sayki* “sanki”

Sebeup bildiren edatlar: *uçun* “için”, *sayalı* “yüzünden, sebebiyle”.

İncelenen eserlerdeki edat örnekleri şöyledir:

Süt *yimik* “süt gibi” A.Ş. 12/3

Muña, mağa gözler qaytdı “işte, bana gözler döndü” A.Ş. 12/13

Beregendey sağa “vermiş gibi sana” A.Ş. 12/26

Bir *dağı* bir kert “bir daha, bir kertik” A.Ş. 14/14

Yoluguvlardan *soñ* “karşılaşmalardan sonra” A.Ş. 14/25

Qollarımni uzataman yollarday “ellerimi uzatıyorum yollar gibi” A.Ş. 20/8

Şo eki inbaşım *day* “şu iki omuzum gibi” A.Ş. 22/8

Men *busa* anaman “ben ise anayım” A.Ş. 22/18

Üstünde çadır *day* qalqına “üstünde çadır gibi gerilir” A.Ş. 26/11

Dürdür, *baliki*, ap aq aqlığına “evet, belki ap ak aqlığına” A.Ş. 26/26,27

Bir ay *bulan* teñ ete “bir ay ile denk eder” A.Ş. 40/8

Külkünñü kür otu söñen *soñ* “gülüşünün cüretkâr ateşi söndükten sonra”
A.Ş. 50/2

Sağa qaytmaq yok *yimik* “sana dönmek yok gibi” A.Ş. 54/10

Şo *aldını* maga da “o önceki bana da” A.Ş. 54/12

Ayt *çı*, ana neçik bağar “söyle, ana nasıl bakar” A.Ş. 60/23

Bizim *uçun* yarık bere “bizi için ışık verir” A.Ş. 64/11

Dür, yarıq köpge “evet, parıltı çokça” A.Ş. 66/15

Çaçırağan *uçgun day* “sıçrayan kıvılcım gibi” A.Ş. 72/9

Amma, bugün de köplege “ama, bugün de çoklarına” A.Ş. 78/21

Hona, yel turnalamı artından yetdi “işte, yel turnaların ardından yetişti”

A.Ş. 84/11

Süygenim *bulan* meni “sevdiğim ile benim” A.Ş. 86/14

Halmacçı *day* “falcı gibi” A.Ş. 92/17

Süyegenim *qara çı* “sevgilim bak ki” A.Ş. 108/1

Tüşler yuhum bölmesin *uçun* düşlerin uykumu bölmemesi için” A.Ş. 124/12

Ördek *çaqı* sen çıkmayğan “ördek kadar senin çıkmadığın” A.Ş. 138/9

Süyüv süyüv süyüv *dağı* da süyüv “sevgi, sevgi, sevgi, yine de sevgi” A.Ş.

140/19,20

Gökbörü *dey* çillede “bozkurt gibi zemheride” A.Ş. 146/1

Yaşav *uçun* iñ gerek “yaşam için en gerekli” A.Ş. 164/10

Pastan xarbut *uçun* “kavun karpuz için” Y.K. 32/3

Görmegenmen *bizdey* yazık erleni “görmemişim bizim gibi erleri” Y.K. 32/13

Yazbaşımız *bulan* yayıdık “ilkbahar ile serdik” Y.K. 34/6

Bir canıvar can *uçun* “bir canavar can için” Y.K. 34/33

Bu aydan *soñ* miravayda suddama “bu aydan sonra dünyada hapisteyim”

Y.K. 38/5

Qaşıq *çaqı* qanım yoq “kaşık kadar kanım yok” Y.K. 44/22

Aylanıp etmes *yimik* belin bar “dolanıp yetmeyecek gibi belin var” Y.K. 44/24

Sibirtki *çaqı* sazan yoq “süpürge kadar sazan yok” Y.K. 46/1

Appasıday *tırnağın* “sedef gibi tırnağın” Y.K. 51/19

Almalı bavğa *yimik* “elmalı bağmış gibi” Y.K. 53/24

Yürüygeniñ yok *busa* “yürüdüğün yol ise” Y.K. 54/9

Qaşın *bulan* gözünñü “kaşın ile gözünün” Y.K. 54/19

Giççiqız özü *sama* bar miken “küçük kız kendi bari var mı ki?” Y.K. 57/7

Çolpu *sama* tügül mü “acaba kepçe değil mi?” Y.K. 58/5

Emen *bulan* güyrücnü için alır xomuzçu “meşe ile gürgenin içini alır kopuzcu”
Y.K. 58/23

Meni *yimik* zarlağa “benim gibi darlara” Y.K. 62/18

Usta *busan* göreyim “usta isen göreyim” Y.K. 63/6

Ton tıslap ber *çi* taşdan “elbise yapıp ver ki taştan” Y.K. 63/7

Daraymı eni *bulan* “elbisenin eni ile” Y.K. 64/23

Heç amalım bar *busa* “nasıl emelin varsa” Y.K. 65/25

Güldey çarxım puç boldu “gül gibi vücudum bozuldu” Y.K. 66/23

Tuyaqların oyarday “tırnaklarımı düşünür gibi” Y.K. 71/12

Yañurday yavmasañ da “yağmur gibi yağmasan da” Y.K. 74/25

Tüşden *soñ* zaqum berdiñ “öğleden sonra zehir verdin” Y.K. 76/7

Biri *sama* qoymasa “her biri de koymasa” Y.K. 78/24

Görgen *busa* tamaşa “görmüş ise temâşa” Y.K. 80/16

Qurdaşı *uçun* can berir “yoldaşı için can verir” Y.K. 87/15

Menden *qayrı* neme de yoq “benden başka bir şey de yok” Y.K. 90/11

Alışğan arslanlaym zor gerek “alışmış arslan gibi güç gerek” Y.K. 98/18

Kirişleyin gözden taymayğan “kiriş gibi gözden çıkmayan” Y.K. 98/21

Qaqlığıp qazarxıday iyelme! “bükülüp yay gibi eğilme” Y.K. 100/8

Yamanlağa *göre* söyleme! “kötülere göre söyleme” Y.K. 100/21

Görgenleğe barıp *sama* sorayıq “görenlere varıp bari soralım” Y.K. 114/8

Eninden *soñ* işin qoysun ör bulan “şimdiden sonra işini daha iyi yapsın”

Y.K. 138/31

Buğalaym boyunlum “boğa gibi boyunlum” Y.K. 202/10

Seni *çi* ayrı bugün eşiğın açıq “sen ki bugün eşiğın açık” Y.K. 214/3

Miñlerden *dağı* artıq ölse de “binlerde de fazla olsa da” Y.K. 226/3

Emmegim köp meni *busa* ebim yoq “acım çok, benim ise çarem yok” Y.K. 230/6

Aldın *çı* bar edi yırğa hünerim “evvelden var idi yıra hünerim” Y.K. 238/4

Yipler *bulan* yörmeleseñ çıdar mı “ipler ile sıkıştırırsan durur mu?” Y.K. 246/24

Uçğan *soñ* bir uyasına qonarmı? “uçtuktan sonra yuvasına konar mı?” Y.K. 252/9

Qarçığanı çüye *busañ*, qazğa çüy “doğanı salacaksan, kaza sal” Y.K. 252/12

Er ulanlar tügül *busa* tabar mı? “er oğlanlar olmazsa bulur mu?” Y.K. 252/15

Bırın zamanlardan *berli* de bolğan “önceki zamanlardan beri olan” A.A. 9/26

Yoğese, olar bizge yetişmes edi “yoksa onlar bize yetişmezdi” A.A. 9/27

Olanı haqında kitap çıqğan *soñ* “onların hakkında kitap çıktıktan sonra”

A.A. 10/32

Şolay kitapnı çıqarmaq *uçun* “şöyle kitabını çıkarmak için” A.A. 11/15

Getgen yaşav ölü *yimik* “giden hayat ölü gibi” A.A. 40/18

Yaşğa *göre* yaş bolma “çocuğa göre çocuk olma” A.A. 43/2

Baş sav *çaqı* quyruq terbener “baş, sıhhati kadar kuyruk kımıldatır” A.A. 45/20

Ayaqlarını yuvurğanğa *göre* uzat “ayaklarını yorganına göre uzat” A.A. 69/5

Biçaq *bulan* oynanğan biçaqdan öler “bıçak ile oynayan bıçaktan ölür” A.A. 70/2

On *keren* ölçe, bir *keren* ges “on kere ölç, bir kere kes” A.A. 75/31

Tüye qozlay *honşusu sama* eşitmey “deve doğuruyor komşusu bari işitmiyor

A.A. 79/2

Eziv *çaqı* tikmesen, etek *çaqı* tigersen “yırtmaç kadar dikmesen, etek kdar dikersen” A.A. 80/16

Yaman yoldaş gölentki *yimikdir* “kötü yoldaş gölge gibidir” A.A. 81/36

Qayğılığa qırq günden *soñ* “kaygılıya kırk günden sonra” A.A. 85/25

Qanlı *busañ*, qaz saqla “kanlı isen, kaz sakla” A.A. 99/1

Qılıqsız adam qılıqsız qomuz *yimik* “ahlaksız adam ahlaksız komuz gibi”

A.A. 99/11

Puçluqğa *göre* borçluq “ümitsizliğe göre borçluk” A.A. 128/19

Gözemelik *uçun* yahşılıq etme “gösteriş için iyilik yapma” A.A. 134/6

Eger qarğap gişini öltürüpbola edi “eğer beddua edip kişiyi öldürüyordu”

A.A. 135/11

Sen görgenden *qayrı* “senin gördüğünden başka” Ç.Y. 25/13

Bola *busañ* birin al “oluyorsan birini al” Ç.Y. 35/14

Cıymağa *yimik* cıyıp “toplamaya gibi toplayıp” Ç.Y. 38/11

Siñen, *amma* suv tügül “içilen, ama su değil” Ç.Y. 39/2

Burnu *bulan* buz yara “burnu ile buz yarıyor” Ç.Y. 47/11

Ahşamdan *soñ* öle “akşamdan sonra ölüyor” Ç.Y. 54/3

İçi kızıl gül *yimik* “içi kırmızı gül gibi” Ç.Y. 68/1

Amma özü ot aşay “ama kendisi ot yiyor” Ç.Y. 73/2

Sayki sorma qan az dep “sankikan az diye” Ç.Y. 90/1

Bulay mal tüşüm köpden *berli* alınmağan “böyle mal çoktan beri alınmamış”
Ç.Y. 122/13

Çaçım *sama* tügülmü “saçım bari değil mi?” Ç.Y. 127/11

Baliki şo ördeği bavdan aqğan “belki şu ördeği bağdan yüzmüş” Ç.Y. 142/14

Almanı aşığan *soj* qatın sav bola “elmayı yedikten sonra kadın sağlıklı oluyor”
Ç.Y. 161/8

Meni *uçun* ananı ihtiyarı da “benim için anenenin ihtiyarı da” Ç.Y. 4/20

Bir birevge *qarşı* “birbirine karşı” S.A.S. 71/4

Qara *çı*, nazru, qara! “bak ki, andet, bak!” S.A.S. 81/19

Uruşlar üzüp mühletge *qarşı* “savaşlar koparıp zamana karşı” S.A.S. 132/14

Enniden *soj* örlüm yoq mağa “şimdiden sonra zafer yok bana” S.A.S. 133/8

Ne *busa* da bir oylar bar artıq “ne ise de bir düşünceler var artık ” S.A.S. 147/13

Gölemtgiler *bulan* tartışma “gölgeler ile tartışma” S.A.S. 149/2

Kumuk Türkçesi bulunduğu coğrafyanın etkisi ve tarihî ilişkilerin neticesinde Oğuzcadan etkilenmiş bu etki onların söz varlığına, ses ve şekil özelliklerine kadar girmiştir. Oğuzcanın Kumuk lehçesine etkisi araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Çobanzade, Kumuk Türkçesinin Azerbaycan Türkçesi ve onun aracılığıyla Osmanlı Türkçesi etkisi altında kaldığını (Çobanzade 1926: 47); J. Benzing, Kumuk Türkçesinde bazı fonetik özellikler ve gramatikal şekillerin Güneybatı Türkçesi etkisinde geliştiğini kaydeder (Benzing 1986-1993: 166).

Bu bağlamda Kumuk Türkçesinde oldukça fazla kullanılan ve olumsuzluk anlamı veren “*tügül*” edatı çalışmamızda dikkati çeken bir unsur olmuştur. Oğuz lehçelerinde *tügül* “değil” karakteristik şekildir. Bu sözcük; Azerbaycan Türkçesinde “deyil”, Türkmen Türkçesinde ise “deel” şeklinde yaşamaktadır. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde ise “emes” şekli yaygın olarak kullanılır. Kumuk Türkçesinde sadece Oğuzca olan *tügül* şekli yaşamaktadır. Taranan eserlerdeki bazı örnekleri şöyledir; avliya aviya *tügül* A.A. 96/3, at *tügül*, sıyr *tügül* Ç.Y. 72/14, yol boş *tügül* A.S. 152/3, anam mağa sütegen *tügül* süt bergen Y.K. 112/23.

2.6. Bağlaç

Bağlaçlar kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan kelimelerdir.

Eski Türkçeden günümüze kadar uzanan süreçte eş değerli sözler, araya herhangi bir bağlaç almadan art arda sıralanmıştır. Ancak bir çok kelime, edat, -A, -I/-U ve -p’li zarf-fiiller bağlama görevinde kullanılmıştır. Korkmaz, konuyla ilgili bu durum göz önünde bulundurulduğunda “Türkçede aslında bağlaç yoktur” gibi bir yargının yanlış olduğunu vurgulamıştır. Bunun yerine Türkçede bağlaç görevinin hangi yollarla karşılanmış, hangi ek ve kelimelerin kullanılmış olduğunu bildirmenin daha doğru bir değerlendirme olacağını ifade etmiştir (Korkmaz 2014: 923-924).

Her dil gibi Türkçenin de bağlaca ihtiyacı olmuş, bağlaç olan kelime ve şekiller aşamalı bir gelişme süreci geçirmiştir. Bu süreçte yabancı din ve kültürlerin etkisi de önemli bir yer tutmuştur. Eski Türkçedeki şekiller Orta Türkçeden sonra İslam kültürünün etkisi altında ya Arap ve Fars dillerinden girme bağlaçlara ya da doğrudan Türkçenin kendi yapısından oluşturduğu yeni şekillere bırakmıştır.

Bugün diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de sıklıkla kullanılan bağlaçlar vardır. İncelediğimiz eserlerde kullanılan bu bağlaçlar ve özellikleri şöyledir;

va bağlacı:

Kökeni Arapça olan *va* bağlacı, Kumuk Türkçesinde çok kullanılan alıntı bir bağlaçtır. Aynı tür veya görevdeki kelime ve tamlamaları birbirine bağlar.

ya...ya bağlacı:

Türkiye Türkçesinde de aynı görevde kullanılan *ya...ya* bağlacı, bağladığı unsurların başına gelir. İki unsurdan birini seçme, tercih etme veya iki unsuru birbirleriyle karşılaştırma görevi yüklenmiştir.

ne...ne bağlacı:

Aynı görevdeki kelimelerin, kelime gruplarının veya zıt anlamlı kelimelerin başına gelerek bunları arka arkaya sıralar. Bu bağlaç, cümleleri yapı bakımından olumlu oldukları hâlde olumsuz yapar.

da/de...da/de... bağlacı:

Genellikle, Eski Türkçenin “ve” anlamındaki kalıplaşmış takı (<tak-ı) zarf-fiilinden ses değişmesine uğrayarak oluştuğu kabul edilen dA bağlacı⁴, tekrarlamak olarak kullanıldığında, art arda sıralanan eş değerli ögelerin hepsini içine alan bir bağlama işlevi yüklenir (Korkmaz 2014: 936).

bulan bağlacı:

Türkiye Türkçesinde kullanılan *ile* bağlacıyla aynı görevde kullanılır. Aynı nitelikteki eş, yakın veya zıt anlamlı kelimeleri birbirine bağlayan bir bağlaçtır.

İncelediğimiz eserlerde görülen bağlaçlara örnekler şöyledir:

Ullu *va* giççi “büyük ve küçük” A.Ş. 12/16

Ya tez, ya geç “ya çabuk, ya geç” A.Ş. 38/2

Gün *va* ay “güneş ve ay” A.Ş. 64/1

Yanıv *va* güyüv “yanış ve yanmak” A.Ş. 140/17

Yañıra *va* türlene “yenilenir ve çeşitlenir” A.Ş. 160/4

Ayağın *bulan* qoluñ “ayağın ile elin” Y.K. 75/11

Özdenler *de*, başı teñgli biyler *de* “asillerde başı büyük beyler *de*” Y.K. 200/7

Ne divansız, *ne* yolsuz “hem yolsuz, hem zamansız” Y.K. 203/26

O zamanğa *ya* eşek, *ya* eşekni yesi öler “o zamana *ya* eşek, *ya* eşeğin sahibi ölür” A.A. 41/16

Ali *de* Ali, Hoca *da* Hoca “Ali *de* Ali, Hoca *da* Hoca” A.A. 68/1

Deñizni suvu *ne* içilmes, *ne* geçilmes “denizin suyu *ne* içilmez, *ne* geçilmez” A.A. 71/28

⁴ dA bağlacının geçirdiği değişme süreci konusunda birbirinden farklı görüşler vardır. Tekin Çakı>dağ>dağ>da/de biçiminde geliştiğini (Türk Dili S. 78-1958-, s. 211-216), Elöve tağı>dağı>dağı>dahi>daha>da/de (Türk Dili S. 81-1958-, s. 454-456), değişimine bağlanacağını, Ergin dA'nın kökenini Eski Türkçe ma/me'de gördüğünü, Hacıminoğlu bağlacın kökeni üzerinde şimdilik bir şey söylenemeyeceğini ileri sürer.

Ya tavuğu avruy, ya özü avruy “*ya tavuğu hastalanıyor, ya kendisi hastalanıyor*”

A.A. 95/4

Dosluq uçun ne mezigil, ne dozu yoq “*dostluk için ne mesafe, ne dozu yok*”

A.A. 98/19

Ya alacağım, ya bereceğim yoq “*ya alacağım, ya vereceğim yok*” AA 129/13

Üstü va түbү teşik “*üstü ve dibi delik*” Ç.Y. 24/1

Ne haplamay, ne ħapmay “*ne ısırmıyor, ne ısıyor*” Ç.Y. 32/13

Ne eti yoq, ne canı “*ne eti yok, ne canı*” Ç.Y. 43/11

Geçe de yürüy, gün de yürüy “*gece de yürüyor, gündüz de yürüyor*” Ç.Y. 53/2

Bayrağı va atı qalğan “*bayrağı ve atı kalmış*” Ç.Y. 96/15

Ya ħannı, ya onu bazirlerini kepine gelmey “*ya hanın, ya onun vezirlerinin keyfine gelmiyor*” Ç.Y. 148/20

Tekrarla va yaz “*tekrarla ve yaz*” S.A.S. 20/1

Zamanım va gücüm yoqnu bilemen “*zamanım ve gücümün olmadığını bilmiyorum*” S.A.S. 149/3

2.7. Ünlem

Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırıp, nefret, hayıflanma, coşkunluk v.s. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade ederler (Ergin 2011: 349).

Ünlemler, söz içinde tek başlarına kullanıldıkları gibi bir isim unsuru ile birleşerek ünlem grubu da oluştururlar; hayt ulanlar, xalq yürekden yazaman Y.K. 47/2, hey kudrat! bizge yarıq sebele YK 188/24, vay amansız gün getse YK 182/9 gibi.

Cümle içinde belirli bir yeri yoktur. Kumuk Türkçesinde kullanılan ünlemler çoğunlukla başta kullanılmıştır. Bununla birlikte cümle içinde ve sonunda kullanılan ünlemler de vardır.

Eserleri incelediğimizde Türkiye Türkçesinden farklı birçok ünlemler karşımıza çıkarken, dilimizle aynı olan ünlemler de görülmüştür. Bunlardan hey, ah, vay, oh gibi ünlemler ortak iken, vayt, vanay, xox, vöre, haray gibi ünlemler Kumuk Türkçesinde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu ünlemler metinlerde yer yer vurguyu da sağlayarak hitabı kuvvetlendirmiştir.

Taman! Dedim “tamam! dedim” A.Ş. 10/2

Yazbaşlarım, *oh*, neçe de çalt öte “baharlarım, oh, ne kadar da çabuk geçer” A.Ş. 40/3,4

Hey! Toktağız! dep bolmayman “hey! durun! Diyemiyorum” A.Ş. 90/22

Hayt değende “hayt! denilince” A.Ş. 150/26

Vayt dep, atlanıp “vayt! diyip ata binelim” A.Ş. 150/27

Vanay desem *vaynanay* “vay desem, vay vay” A.Ş. 156/28

Yol çıkğanman, *hayda hay!* “yola çıkmışım, hey de hey!” A.Ş. 160/23

Hey! degen bulan saban yürüme “hey! demekle saban yürümez” Y.K. 32/11

Hayt ulanlar “heyit yiğitler” Y.K. 47/2

Vay huya haraylağa “vay huya çığlıklara” Y.K. 52/7

Vay vay aman, vay aman “vay vay aman, vay aman” Y.K. 67/25

Qalğan busa *hey* ulan “kalmış ise hey oğlan” Y.K. 70/12

Haydap bardım qapusuna yanına “hay! deyip vadım kapısının yanına” Y.K. 112/8

Hay degeçe, *vayt!* “heyit denince, vayt!” Y.K. 112/5

Xox aytalar xoşluq süygen çabanğa “hoh derler rahat olan çobana” Y.K. 114/18

Ah! Degende arqa süyek iyele “ah deyişte arka kemikler eğrilir” Y.K. 150/4

Hayt ulanlar, ne etme gerek “heyit oğlanlar! Ne etmek gerek” Y.K. 178/1

Mah dep aytıp savutların bermegen “işte diyerek silahlarını vermeyen” Y.K. 194/25

Ah seni, *ah* seni ya “ah seni, ah seni ya” Y.K. 205/18

Tuffu! Yah, namus tas bolğan, Apendi “tüh! Vicdan, namus kaybolmuş, Efendi” Y.K. 244/16

Qumuqlar, *vaya* doslar “Kumuklar, vay a dostlar!” Y.K. 248/2

Oh, üyün Allah yıqsın nasipni! “oh, evini Allah yıqsın huzurun” Y.K. 256/13

Hayt! Degen gün “haydi! denen gün” Y.K. 256/20

Üydegiler “*Hey- vöre*” dep qıçırır “evdekiler hey vöre deyip bağırır”

A.A. 35/21

Qırdağılar “*Vay- haray*” dep qıçırır “kırdakiler vay haray deyip bağırır”

A.A. 35/22

“*Hey*” dese yürüme “hey dese, yürümez” Ç.Y. 73/12

Hayt! değende, *vayt!* dep “hey! Denince, *vayt!* deyip” S.A.S. 7/4,5

Hey, *h*alq, *baq!* *Baq* dey “hey, halk, bak diyor” S.A.S. 107/10

*H*ars urmağa gerekde “*hay aman*” dep “alkışlamak gerek, hay aman deyip”

S.A.S. 162/10

2.8. Fiil

2.8.1. Yapı

2.8.1.1. Basit Fiiler

Basit fiil, parçalanamayan kök hâlindeki fiil demektir. Bunlar hareket bildiren kök sözlerdir. Yapısı basit olan bu fiilleri kendi arasında taşıdıkları ünlü ve ünsüzlerin konumuna göre gruplandırarak sıraladık:

ünlü+ünsüz

ur- “vurmak” (A.Ş. 10/6) *aq-* “akmak” (A.Ş. 12/32), *oy-* “oymak” (Y.K. 212/22), *uv-* “ufalamak” (Y.K. 217/22), *oz-* “geçmek” (Y.K. 256/7), *iç-* “içmek” (Ç.Y. 60/14), *et-* “yapmak” (Ç.Y. 138/6), *al-* “almak” (Ç.Y. 143/6), *ut-* “mağlup etmek” (A.A. 16/31), *öp-* “öpmek” (A.A. 19/28), *as-* “asmak” (A.A. 121/6), *em-* “emmek” (S.A.S. 5/18), *eş-* “örmek” (S.A.S. 73/19), *uç-* “uçmak” (S.A.S. 92/8).

ünsüz+ünlü

de- “demek, söylemek” (A.Ş. 10/2).

ünlü+ünsüz+ünsüz

ürk- “ürkmek” (A.Ş. 28/22), *ölç-* “ölçmek” (A.Ş. 150/24), *elt-* “götürmek” (Y.K. 60/17).

ünsüz+ünlü+ünsüz

kül- “gülmek” (A.Ş. 10/9), *bol-* “olmak” (A.Ş. 10/10), *tüş-* “düşmek”(A.Ş. 12/1), *tab-* “bulmak” (A.Ş. 12/27), *bat-* “batmak” (A.Ş. 18/13), *ber-* “vermek” (A.Ş. 20/12), *tut-* “tutmak” (A.Ş. 30/8), *koş-* “koşmak” (Y.K. 182/18), *göm-* “gömmek” (Y.K. 210/4), *sal-* “koymak” (Y.K. 212/11), *çeç-* “çözmek” (Y.K. 212/12), *qıl-* “vermek” (Y.K. 217/3), *çaç-* “saçmak” (Y.K. 246/20), *süy-* “sevmek” (Ç.Y. 48/20), *sor-* “sormak” (Ç.Y. 133/15), *soy-* “kesmek” (Ç.Y. 134/16), *bas-* “basmak” (Ç.Y. 138/20), *yut-* “yutmak” (Ç.Y. 141/12), *bat-* “batmak” (Ç.Y. 143/14), *bol-* “olmak” (Ç.Y. 143/15), *gör-* “görmek” (Ç.Y. 145/20), *sök-* “sövmek” (Ç.Y. 146/9), *bil-* “bilmek” (Ç.Y. 147/8), *qaz-* “kazmak” (Ç.Y. 150/15), *min-* “binmek” (Ç.Y. 161/1), *göç-* “göçmek”.

ünlü+ünsüz+ünlü

iri- “erimek” (A.Ş. 36/24), *ulu-* “ulumak” (Y.K. 137/6), *aşa-* “yemek” (Y.K. 208/28), *oşa-* “andırmak” (Ç.Y. 79/4), *arı-* “zayıflamak” (A.A. 120/8).

ünlü+ünsüz+ünsüz+ünlü

oyna- “oynamak” (A.Ş. 20/5), *añla-* “anlamak” (Ç.Y. 139/20), *işle-* “çalışmak” (Ç.Y. 143/11), *esgi-* “eskimek” (A.A. 116/13).

ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz

qayt- “dönmek” (A.Ş. 12/10), *tart-* “çekmek” (A.Ş. 18/11), *qorq-* “korkmak” (A.Ş. 26/9), *qalq-* “çıkmaq” (A.Ş. 30/23), *türt-* “dürtmek” (Y.K. 246/8), *sarq-* “süzülmek” (Ç.Y. 38/13), *yort-* “geçmek” (Ç.Y. 78/8), *yalq-* “sıkılmak” (A.A. 15/21), *yirt-* “yırtmak” (A.A. 18/14), *çanç-* “batırmak” (A.A. 25/7), *sürt-* “ovmak” (A.A. 74/27).

ünsüz+ünlü+ünsüz+ünlü

quru- “kurumak” (Y.K. 188/13), *qara-* “bakmak” (Y.K. 214/23), *yıla-* “ağlamak” (Y.K. 214/24), *yürü-* “yürümek” (Y.K. 216/6), *tanı-* “tanımak” (Ç.Y.

131/19), *çoqu-* “gagalamak” (A.A. 18/5), *boşa-* “boşalmak, tenhalaşmak” (A.A. 19/9), *yala-* “yalamak” (A.A. 121/18), *tara-* “taramak” (S.A.S. 32/4), *töle-* “ödemek” (S.A.S. 133/1).

2.8.1.2. Türemiş Fiiler

Türemiş fiiller, isim veya fiil köklerine fiil yapma eklerinin gelmesiyle oluşan fiillerdir. Kumuk Türkçesinde fiillerin daha çok türemiş fiillerden oluştuğu tespit edilmiştir.

2.8.1.2.1. İsimden Türemiş Fiiler

Bunlar isim köklerine bir takım yapım eklerinin gelmesi ile oluşan fiillerdir. Kumuk Türkçesindeki birçok fiilin isim tabanlı olduğu tespit edilmiştir.

2.8.1.2.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri

İsim köklerine yapım ekleri getirilerek fiiller türetilmiştir.

+A-

tile- “dilemek” (A.Ş. 50/14), *muña-* “küsmek” (Y.K. 238/22).

+Ar-, +r-

göger- “göğermek” (Y.K. 175/2), *göter-* “çevrilmek” (Y.K. 230/8).

+Ay-

muñay- “küsmek” (Y.K. 84/1).

+gAr-

yaşgar- “yeşermek” (A.Ş. 14/11), *esger-* “hatırlamak” (A.Ş.150/23).

+gİr-

pışgır- “sesli burundan nefes almak,fasırdamak” (S.A.S. 143/16).

+Ik-

acık- “acıkmak” (Y.K. 192/4).

+la-

quçaqla- “kucaklamak” (A.Ş. 18/5), *yırla-* “türkü söylemek” (A.Ş. 46/1), *izle-* “aramak” (A.Ş. 50/3), *yuĥla-* “uyumak” (A.Ş. 60/9), *tıŋla-* “dinlemek” (A.Ş. 88/8), *baĝıŝla-* “baĝıŝlamak” (A.Ş.128/1), *baĝla-* “baĝlamak” (Y.K. 128/26), *taŝla-* “taŝlamak” (Y.K. 182/31), *izle-* “istemek” (Y.K. 240/11), *oyla-* “düşünmek” (Y.K. 242/13), *ayıpla-* “ayıplamak” (Ç.Y. 147/3), *yuĥla-* “uyumak” (Ç.Y. 154/11), *gözle-* “gözlemek” (A.A. 60/14), *bayla-* “baĝlamak” (A.A. 93/21), *otla-* “otlamak” (A.A. 124/28).

+lAn-

örle- “tırmanmak” (A.Ş. 76/1), *canlan-* “canlanmak” (A.Ş.120/11), *artlan-* “atılmak” (A.Ş.150/13), *baylan-* “baĝlanmak” (Y.K. 212/30), *atlan-* “atlanmak” (Y.K. 228/4), *işle-* “yapılmak” (Ç.Y. 30/4), *ĥoŝlan-* “hoŝnut olmak” (Ç.Y. 144/16), *sıylan-* “sayılmak” (A.A. 19/33), *suratlan-* “tasvir edilmek” (A.A. 23/4), *keplen-* “keyiflenmek” (A.A. 39/4), *avlan-* “dönmek, çevrilmek” (A.A. 58/2), *umutlan-* “umutlanmak” (A.A. 79/17), *ĥuyulan-* “incinmek” (A.A. 94/17), *atlan-* “atlanmak” (A.A. 103/12), *türlen-* “deĝişmek” (S.A.S 5/26), *lavlan-* “sallanmak” (S.A.S. 61/7).

+lAŝ-

genleŝ- “geniŝlemek” (Y.K. 100/16), *betleŝ-* “bakıŝmak” (Y.K. 109/6), *bozleŝ-* “bozleŝmak” (Y.K. 228/24), *tıŋleŝ-* “dinleŝmek” (Y.K. 238/15), *oyleŝ-* “düşünmek” (Ç.Y. 47/12), *razileŝ-* “razı olmak” (Ç.Y. 128/7), *kömekleŝ-* “yardımlaŝmak” (A.A. 71/37), *salamleŝ-* “selamleŝmak” (S.A.S. 14/7).

+lAt-

duvlat- “azdırmak” (A.A. 98/21).

+nA-

quvna- “sevinmek, hoŝnut olmak” (Y.K. 178/24).

+ta-

tokta- “doymak” (Y.K. 196/22).

+sİrA-

külemsire- “gülümsemek” (S.A.S. 122/19).

2.8.1.2.2. Fiilden Türemiş Fiiler

2.8.1.2.2.1. Fiilden Fiil Yapan Ekler

Bu ekler fiil kök ve gövdelerinden fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Bu gruptaki eklerin bir bölümü çok işlektir. Hemen her fiile gelebilir. Bir bölümü ise az işlektir.

-a-

qıçıra- “bağırmaq” (A.A. 73/20).

-mA-

Fiil köklerine gelerek fiile olumsuzluk anlamı verir. Olumsuzluk eki olarak da değerlendirir. Bütün fiil köklerine gelerek olumsuz yapar.

etme “yapma” (A.Ş. 98/19), *yırlama* “türkü söyleme” (A.Ş. 114/11), *qonuşma* “konuşma” (A.Ş. 128/5), *çıkma* “çıkma” (A.Ş. 138/9), *qaytma* “dönme” (Y.K. 84/7), *qoyma* “koyma” (Y.K.138 11/), *girme* “girme” (Y.K. 156/23), *alma* “alma” (Y.K. 222/11), *deme* “deme” (Y.K. 225/16), *satılma* “satılma” (Ç.Y. 13/6), *tüyme* “kesme” (Ç.Y. 14/11), *bilme* “bilme” (Ç.Y. 14/13), *batma* “batma” (Ç.Y. 18/7), *ayrılma* “ayrılma” (Ç.Y. 47/1), *göterme* “kaldırma” (Ç.Y. 55/14), *erinme* “üşenme” (Ç.Y. 59/13), *görünme* “görünme” (Ç.Y. 59/14), *sayma* “sayma” (Ç.Y. 61/12), *tiyme* “değme” (Ç.Y. 71/16), *yaşama* “yaşama” (Ç.Y. 74/2), *boşama* “boşama” (Ç.Y. 74/6), *alma* “alma” (Ç.Y. 74/20), *sınma* “kırılma” (Ç.Y. 97/12), *tökme* “dökme” (Ç.Y. 101/6), *tuvma* “doğma” (Ç.Y. 124/9), *tanıma* “tanıma” (Ç.Y. 131/19), *qalma* “qalma” (Ç.Y. 155/22), *qopma* “qopma” (A.A. 8/34), *yetişme* “yetişme” (A.A. 9/27), *çıkma* “çıkma” (A.A. 10/35), *qoşma* “koşma” (A.A. 11/22), *tırlama* “dinleme” (A.A. 15/5), *görme*

“görme” (A.A. 17/9), *qatılma* “katılma” (A.A. 18/4), *sökme* “sökme” (A.A. 21/130), *yarama* “yarama” (A.A. 33/18), *ölme* “ölme” (A.A. 40/11), *anlatma* “ölme” (A.A. 63/2), *bilme* “bilme” (A.A. 64/33), *süyme* “sevme” (A.A. 66/16), *tapma* “bulma” (A.A. 70/8), *yığılma* “yıkılma” (A.A. 71/19), *sürünme* “sürünme” (A.A. 77/19), *yaşama* “yaşama” (A.A. 83/3), *toyma* “doyma” (A.A. 110/4), *dağıtma* “dağıtma” (S.A.S. 11/5), *yatma* “yatma” (S.A.S. 56/14), *anlama* “anlama” (S.A.S. 73/12), *ötme* “geçme” (S.A.S. 104/11), *tüşme* “tüşme” (S.A.S. 123/12), *çökme* “çökme” (S.A.S. 133/21), *yürüme* “yürüme” (S.A.S. 141/1), *qarama* “bakma” (S.A.S. 177/5).

-nA-

yayna- “tadını çıkarmak” (Y.K. 192/1).

-(x)l- : Fiil köklerine gelerek fiili edilgen hale getirir. Ünlü ile biten fiillere doğrudan gelerek pasiflik anlamı kazandırır. Ünsüzle biten fiillere -i, -i, -u, -ü, yardımcı ünlüleri alarak bağlanıyor.

süzül- “süzülmek” (A.Ş. 14/16), *cıyıl-* “yığılmak” (Y.K. 34/21), *artıl-* “çoğalmak” (Y.K. 166/7), *yarıl-* “yarılmak” (Y.K. 168/2), *çeçil-* “çözülmek” (Y.K. 188/21), *gömül-* “gömülmek” (Y.K. 210/4), *burul-* “kapanmak” (Y.K. 226/13), *tabul-* “bulunmak” (Y.K. 226/14), *sögül-* “sökülmek” (Y.K. 236/5), *buzul-* “bozulmak” (Y.K. 236/10), *satıl-* “satılmak” (Ç.Y. 13/6), *yutul-* “yutulmak” (Ç.Y. 141/12), *yığıl-* “yığılmak” (A.A. 78/9), *ezil-* “ezilmek” (A.A. 126/1), *açıl-* “açılmak” (S.A.S. 105/5).

-(x)n- : Fiil köklerine gelerek fiili dönüşlü yapar. Ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenen bu ek ünsüzle biten fiillere -i,-i,-u,-ü yardımcı sesleri ile bağlanır. Ekin fonksiyonu dönüşlülük ifade etmektir. Yani, fiilin bildirdiği eylemin özneye dönük gerçekleştiğini anlatır.

süyüñ- “sevinmek” (A.Ş. 22/2), *urun-* “vurulmak” (A.Ş. 104/25), *bilin-* “bilinmek” (Y.K. 44/15), *görün-* “görünmek” (Y.K. 206/27), *yüğüñ-* “bağlanmak” (Y.K. 224/14), *giyin-* “giyinmek” (Ç.Y. 25/2), *salın-* “salınmak” (Ç.Y. 38/12), *geçin-* “ölmek” (Ç.Y. 152/2), *yaşın-* “gizlenmek” (A.A. 69/22), *sürün-* “sürçmek” (A.A. 77/19), *cuvun-* “yıkanmak” (A.A. 94/17), *bölün-* “bölünmek” (S.A.S. 21/23), *tüşün-* “bir şeyi anlamak” (S.A.S. 101/3).

-ş-: İşteşlik bildirir. Ünlü ile biten fiillere doğrudan doğruya eklenir. Ünsüzle biten fiillere ise büyük ve küçük ünlü uyumu gereği -ı, -i, -u, -ü yardımcı sesleri ile bağlanır. Bağlandığı fiile işteşlik (ortaklık) ifadesi kazandırır. Eylemin birçok kişi tarafından yapıldığını bildirir.

tabuş- “karşılaşmak” (A.Ş. 78/1), *toqtaş-* “durdurmak” (Y.K. 105/16), *çabuş-* “koşuşmak” (Y.K. 198/13), *görüş-* “görüşmüş” (Y.K. 200/6), *tayış-* “çekilip gitmek” (Ç.Y. 76/15), *yetiş-* “yetişmek” (Ç.Y. 128/4), *söyleş-* “söyleşmek” (Ç.Y. 137/15), *öbüş-* “öpüşmek” (A.A. 19/28), *qıyış-* “yerleşmek” (A.A. 77/32).

-Dir-: Fiil köklerine gelerek fiilleri ettirgen hale getiren ektir. En işlek fiilden fiil yapma ekidir. Fonksiyonu geçişsiz fiilleri geçişli hale getirerek yaptırma ifade etmektedir.

tutaştır- “bitiştirmek” (A.Ş. 62/4), *yazdır-* “yazdırmak” (A.Ş. 96/18), *katdır-* “sertleştirmek” (A.Ş. 162/1), *bildir-* “bildirmek” (Y.K. 78/9), *döndür-* “döndürmek” (Y.K. 184/1), *batdır-* “batırmak” (Y.K. 203/28), *atdır-* “attırmak” (Y.K. 208/26), *sındır-* “kırdırmak” (Y.K. 217/31), *çekdir-* “çektirmek” (Y.K. 217/32), *baqdır-* “baktırmak” (Ç.Y. 21/12), *qızdır-* “kızdırmak” (Ç.Y. 49/9), *qaldır-* “bırakmak” (Ç.Y. 85/1), *açdır-* “açtırmak” (Ç.Y. 153/8), *geltir-* “getirmek” (A.A. 73/3), *hürlendir-* “hürlendirmek” (S.A.S 5/27), *artdır-* “artırmak” (S.A.S. 27/2), *çekdir-* “çektirmek” (S.A.S. 126/8), *söndür-* “söndürmek” (S.A.S. 126/17).

-gAr-

ötger- “geçmek” (Ç.Y. 53/6).

(x)r, -r-

uçur- “uçurmak” (A.Ş. 114/13), *giyir-* “giydirmek” (Y.K. 40/28), *bişir-* “pişirmek” (Y.K. 166/19), *çüyür-* “eğdirmek” (Y.K. 202/9), *göçür-* “nakletmek” (A.A. 13/1).

-t-

anlat- “anlatmak” (Y.K. 84/8), *tanıt-* “tanıtmak” (Y.K. 117/11), *sarnat-* “oyunlatmak” (Y.K. 124/13), *qaynat-* “kaynatmak” (Y.K. 138/15), *oynat-* “oyunlatmak” (Y.K. 162/6), *ağart-* “ağartmak” (Y.K. 182/15), *añlat-* “anlatmak” (Y.K. 202/19),

söylet- “söyletmek” (Y.K. 202/20), *saldirt-* “saldirtmak” (Y.K. 208/15), *quvzat-* “eğlendirmek” (Y.K. 230/9), *yürüt-* “yürütmek” (Ç.Y. 33/8), *biyit-* “büyütmek” (Ç.Y. 59/4), *çuburt-* “koşturmak” (Ç.Y. 129/17), *söylet-* “söyletmek” (Ç.Y. 153/22).

-sAt-

görset- “göstermek” (A.Ş. 48/2).

-guz-

turguz- “ayağa kaldırmak” (Y.K. 82/3).

2.8.2. Fiil Çekimi

2.8.2.1. Şahıs Ekleri

Çekimli bir fiilde şekil ve zaman ekleri dışında şahıs ekleri de bulunur. Şahıs ekleri fiilin gösterdiği hareketin hangi şahıslar tarafından yapıldığını bildiren eklerdir. Bu ekler fiildeki oluş ve kılışı, şekil ve zaman içinde şahıslara bağlar.

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Kumuk Türkçesinde kullanıldığı kipler: Şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve gereklilik kipleri ve isim fiilinin şimdiki zaman çekimleri.

Teklik 1.şahıs: *-man, -men*

Çokluk 1.şahıs: *-biz, -bız, -buz, -büz*

Teklik 2.şahıs: *-san, -sen*

Çokluk 2.şahıs: *-sız, -siz, -suz, -süz*

Teklik 3.şahıs: *- (-dır, -dir, -dur, -dür)*

Çokluk 3.şahıs: *(-lar, -ler)*

men de bilemen “ben de biliyorum” (A.Ş. 14/23), *sen de bilesen* “sen de biliyorsun” (A.Ş. 14/24), *ölmeceksen* “ölmeyeceksin” (A.Ş. 18/6), *sen safa altınlı tereksen* “sen saf altınlı ağaçsın” (Y.K. 206/11), *arqalağa minip qararman* “arkalara

dönüp bakarım” (Y.K. 214/23), yağa kaçan *çığarbız* dep kışlıqdan “kenara ne zaman çıkarız deyip kışlıktan” (Y.K. 230/15), bolcalğa *gelesen*, *qalasan* az günler “izinde gelesin, kalasın az günler” (Y.K. 240/7), qardaşların *izleyler*, sağına seni “kardeşlerin isterler sağlıkla seni” (Y.K. 240/11), amalım, nege munça *sorğuşsan* “ağabeyciğim, niye bu kadar sorgulusun” (Ç.Y. 153/4), süyek bulan *tüyemen* “kemik ile doğruyorum” (A.A. 29/12), qumuqlar *barbız* dey bugün! “Kumuklar, varız diye bugün!” (S.A.S. 6/9), qulaq *asaman* “kulak asıyorum” (S.A.S 28/12), emcilerden em yoq, *bilemen* “ilaççılarda ilaç yok, biliyorum” (S.A.S. 120/21).

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Kumuk Türkçesinde kullanıldığı kipler: Görülen geçmiş zaman ve şart çekimi. Aynı zamanda isim fiilinin görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılır.

Teklik 1.şahıs: *-m*

Çokluk 1.şahıs: *-q, -k,*

Teklik 2. Şahıs: *-ŋ*

Çokluk 2.şahıs: *-ğız, giz, ğuz, güz,*

Teklik 3. Şahıs: *eksiz*

Çokluk 3.şahıs: *(-lar, -ler)*

nege bulay *çalmadıŋ* “nice böyle sızlandın” (Y.K. 186/13), abdırağan adamlığa yol *berdiŋ* “kulluk eden adamlara yol verdin” (Y.K. 194/12), Abdul’ğa kağız *yazdıŋ* “Abdul’a kağıt yazdın” (Y.K. 238/6), gel *deseŋ*, gelmey “gel desen, gelmez” (Ç.Y. 14/14).

2.8.2.2. Fiilde Kip

2.8.2.2.1. Haber Kipleri

2.8.2.2.1.1. Geçmiş Zaman

2.8.2.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman {-dI}

Kumuk Türkçesinde geçmiş zamanın birçok şekli vardır. Gramer kitaplarında “1. tip geçmiş zaman veya belgili geçmiş zaman” şeklinde adlandırılan bu zaman, fiil

köklerine -dı, -di, -du, -dü getirilerek yapılır. Türkiye Türkçesindeki görülen geçmiş zamanın karşılığıdır.

al - “almak” :	gör- “görmek”:
aldım	gördüm
aldıñ	gördüñ
aldı	gördü
aldıq	gördük
aldıñız	gördüñüz
aldı(lar)	gördü(ler)

Olumsuzu: -mA ekiyle yapılır: almadım “almadım”, almadıñ “almadın”, almadı “almadı”, almadıq “almadık”, almadıñız “almadınız”, almadılar “almadılar”.

Soru Şekli: Soru eki birleşik yazılır: başladımı, aldımı, gördümü “gördü mü?”.

Neçese yollanı *ötdüñüz* birce “nice yolları geçtiniz birlikte” (A.Ş. 12/17), Tas *ettiñ* nece “kaybettin pek çok” (A.Ş. 12/21) *eşitdim* “işittim” (A.Ş.52/1), çağın yetmey *ayrıldım* “çağım yetmeden ayrıldım” (Y.K. 124/29), *tüşdük* temir tuzaqğa “düştük demir tuzağa” (Y.K. 152/1), qast *etdi* etermen dep “kast etti yaparım diye” (Y.K. 202/31), biyler bulan *erişdiñ* “beyler ile eriştin” (Y.K. 206/31), Qalındıqlar saqlap yol *aldıñ* zorluklar aşıp yol aldın” (Y.K. 208/13), otluq çağıp ot *yaqdım* “kibrit çakıp ateş yaktım” (Y.K. 227/8), bizin yipge *tizdiler* “bizim ipe dizdiler” (Ç.Y. 29/12), qazan *qaldı* baylanıp “kazan kaldı bağlanıp” (Ç.Y. 173/2), alğış duam *qıldım* tizimden “hayır duam kıldım dizimden” (S.A.S. 5/32), gölentkim *çıqdı* oralıp “gölgem çıktı somurtup” (S.A.S. 89/9), birden *tüşündüm* “aniden düşündüm” (S.A.S. 101/7).

2.8.2.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman {-gAn}

Kumuk Türkçesi gramerinde “şimdiki geçmiş zaman” olarak adlandırılır. Fiil köklerine -ğan, -gen ekleri getirilerek yapılır. Türkiye Türkçesindeki öğrenilen geçmiş zamanın karşılığıdır.

ayt- “söylemek”:	al- “almak”:
------------------	--------------

aytğanman	alğanman
aytğansen	alğansan
aytğan	alğan
aytğanbız	alğanbız
aytğansız	alğansız
aytğan(lar)	alğan(lar)

Olumsuzu: -mA eki ile yapılır: almağanman “almamışım”, almağansan “almamışsın”, almağan “almamış”, almağanbız “almamışız”, almağansız “almamışsınız”, almağanlar “almamışlar”.

Soru Şekli: alğanmı “almış mı?”, bilgenmi “bilmiş mi?”.

Başlanğan “başlamış” (A.Ş. 8/5), qomuznı qılı *üzülgen* “kopuzun teli kopmuş” (A.Ş. 14/15), ana hislerde *çayılğan* “ak ana hislerde yıkanmış” (A.Ş. 26/8), seni çi qatın *tapğan* “seni ki kadın bulmuş” (Y.K. 222/13), suvsununa nar *bergen* “susamışa ateş vermiş” (Y.K. 252/1), muştarlı aylanağanlar tamaşağa *qalğan* “şevkli söylenmişler tuhafılığa kalmış” (Ç.Y. 158/1), bitine açuvlanıp, tonun otğa *salğan* “kendi bitine kızıp kürkünü yakan gibi” (A.A. 116/20), tepmey terek *avdarğan* tepilmeyen ağaç devrilmiş” (A.A. 118/24), başalmanlar biçip biçimsiz *qoyğan* “düzensizler biçip biçimsiz bırakmış” (S.A.S. 6/10).

2.8.2.2.1.2. Şimdiki Zaman

Kumuk Türkçesinde şimdiki zamanın iki şekli vardır:

Birinci Tip Şimdiki Zaman

Fiil köklerine -a, -e, -y ekleri getirilerek yapılır. Şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini alır. Türkçedeki şimdiki zamanla aynı anlamı taşır.

gez- “gezmek”:	işle- “işlemek”:	al- “almak”
gezemen “geziyorum”	işleyen “işliyorum”	alaman “alıyorum”

gezesen	işleysin	alasan
geze	işley	ala
gezebiz	işleybiz	alabız
gezesiz	işleysiz	alasıız
geze(ler)	işley(ler)	ala(lar)

Olumsuzuz: -mA ekiyle yapılır: bilmeymen “bilmiyorum”, bilmeysen “bilmiyorsun”, bilmey “bilmiyor”, bilmeybiz “bilmiyoruz”, bilmeysiz “bilmiyorsunuz”, bilmeyler “bilmiyorlar”.

Soru Şekli: başlaymı “başlıyor mu?”, bilemi “biliyor mu?”.

Bite ol (A.Ş.8/9) “biter o”, serpip çaça *bara* “serpip saçıp gidiyor” (A.Ş. 16/10), seni koyup *getemen* “seni koyup gidiyorum” (A.Ş. 20/3), sağa *qoyaman* “sana bırakıyorum” (A.Ş. 20/13), mizanlarda *tartıla* “ölçülerde tartılır” (A.Ş. 40/28), *küleymen* bugün “gülüyorum bugün” (A.Ş. 46/1), yahşıman *deymen* “iyiyim diyorum” (A.Ş. 102/13), dünyalar başğa bolsa *süyebiz* “dünyalar başka olsa seviyoruz” (Y.K. 126/1), enni mundan *barabız* “şimdi burdan varırız” (Y.K. 138/21), ömürüm boyüm toqtamay *aşayman* “ömürüm boyunca durmuyor, yiyorum” (Ç.Y. 45/13), asmaqlağa getirilgen yesirlege de *qaray* “asmak için getirilen esirlere de bakıyor” (Ç.Y. 158/3), men ne *söyleymen*, dombram ne çala “ben ne söylüyorum, dombram ne çalıyor” (A.A. 75/18), tavuqnu semizin sen *bilesen* “tavuğun semizini sen biliyorsun” (A.A. 77/25), qumuqlar barbız *dey* bugün! “Kumuklar varız diyor bugün” (S.A.S 6/9), teñrimden tizden çöğüp *tileymen* “Tanrımdan diz çöküp diliyorum” (S.A.S. 11/2), balcibinni uçuvuna *tıñlayman* “bal arısının uçuşunu dinliyorum” (S.A.S. 77/4), qalaqlanı suvğa *urabız* birce “ateş kancasını suya vururuz birlikte” (S.A.S. 171/18).

İkinci Tip Şimdiki Zaman

Ünsüzle biten fiil köklerine -A tur-a şeklinde, ünlüyle biten fiil köklerine -y tur-a kalıpları getirilerek yapılır. -(I)p tur-a, -(ı)p bar-a, -(I)p bol-a kalıplarının getirilmesiyle de yapılan şimdiki zaman çekimleri vardır.

işle- “çalışmak”:	gör- “görmek”:	al- “almak”
işley turaman	göre turaman	alıp turaman
işley turasan	göre turasan	alıp turasan
işley tura	göre tura	alıp tura
işley turabız	göre turabız	alıp turabız
işley turasız	göre turasız	alıp turasız
işley tura(lar)	göre tura(lar)	alıp tura(lar)

Olumsuzuz: -mA olumsuzluk eki tur- yardımcı fiiline getirilir: başlay turmayman “başlamıyorum”, bile turmayman “bilmiyorum”, göre turmaysan “görmüyorsun”.

Soru Şekli: göre turasızımı “görüyor musunuz?”, alıp turalarmı “alıyorlar mı?”.

Sessiz *tırlap turğanın* ne zaman? “sessiz dinleyip durduğun ne zaman?” (A.Ş. 10/4), *tiklene turup* “diklenerek” (A.Ş. 66/7), *biyiy turup* biçeyim “dans ederken biçeyim” (A.Ş. 80/19), hey! toқтағыз! *dep bolmayman* “hey! durun! diyemiyorum” (A.Ş. 90/22), süyemen *dep tura* edim özgeni “seveyim diye durdum başkasını” (A.Ş. 100/16), tamğa *tayanıp tura* “dama dayanmış durur” (Y.K. 83/12), haqdan madat *tiley turup* yalbara “haktan medet dileyerek yalvarır” (Y.K. 158/21), sırdaşın *muñayıp tura* uzaqdan “sırdaşın küsüp durur uzaktan” (Y.K. 238/22), ömürüm bar çaqı *işlep turaman* “ömrüm oldukça çalışıyorum” (Ç.Y. 46/14), *telmirip tura* bolğan “yalvaran gözlerle bakıp duruyor” (Ç.Y. 128/14), kız *çığıp bara* turağanda, onu opurağını “kız çıkıp gidiyor, onu elbisesini” (Ç.Y. 128/17), birini artından biri yetmey *ağılıp bara* birinin ardından biri yetişmiyor akıp gidiyor” (Ç.Y. 133/4), daim yamanlıqğa *belsenip turağan* “daima kötülükle beslenip duruyor” (Ç.Y. 146/17), ağırda da yılı yılı *söyley turup* amalın sonunda da tatlı tatlı söylüyor ağabeyciğın” (Ç.Y. 153/7), pedegog bolup köp yıllar *işlep turağan* “öğretmen olup çok yıllar çalışıyor” (A.A. 9/33), qartlığında *yürütüp bolmas* “yaşlılığında yürüyemez” (A.A. 43/11), *yürüy turup* baylağan belbav yolda çeriler “yürüyor bağlanmış kuşak yolda askerler” (A.A. 52/20), bir yerde *işlep turmağanı* biri eki bolmay “bir yerde çalıştığının biri ikisi olmuyor” (A.A. 69/26), *etip bolmay, kütüp bolmay, etip bolmay* “yapıp olmuyor, gerçekleşmiyor, yapıp olmuyor” (S.A.S. 86/21), *söylene turup*, mañalayıma “söyleniyor, alınma” (S.A.S. 102/12),

yelkendey *sarqa tursa* yolunda “yelken gibi süzülüyorsa yolunda” (S.A.S. 104/18), aq qarlanı *iritip tura* “beyaz karlarını eritiyor”(S.A.S. 125/4), körükde *pışğırıp tura* geçen gün “fırında soluyor geçen gün” (S.A.S. 143/16).

2.8.2.2.1.3. Gelecek Zaman

Gelecek zaman içinde bulunulan zamandan sonra yapılacak işleri anlatmada kullanılır. Fiil köklerine -acaq, -ecek ekleri getirilerek yapılır. Fiil kökü sesli harfle bitiyorsa -caq, -cek ekleri getirilir. Kumuk Türkçesinde *mekenli gelecek zaman* olarak adlandırılır. Türkiye Türkçesindeki gelecek zamanın karşılığıdır.

al- “almak”:	gör- “görmek”:	iç- “içmek”:
alacaqman	görecekmən	içecekmen
alacaqsan	göreceksen	içeceksen
alacaq	görecek	içecek
alacaqbız	görecekbiz	içecekbiz
alacaqsız	göreceksiz	içeceksiz
alacaq(lar)	görecekle(r)	içecek(ler)

Olumsuzu: -mA eki ile yapılır: görmeceksen “görmeyeceksin”, almacaksız “almayacaksınız”, başlamacabız “başlamayacağız”.

Soru Şekli: başlacakmanmı “başlayacak mıyım?”, göreceksizmi “görecekmisiniz?”.

ap aq süyüvün *berecek* “bembeyaz sevgisini verecek” (A.Ş. 26/20), Qoççaq onu *bilecek* “cesur onu bilecek” (Ç.Y. 46/12), qorqup uçup *getecek* “korkup uçup gidecek” (Ç.Y. 116/6), belgili ahvalat *bolacağı* ayan “tanıdık ahval olacağı aşikâr” (A.A. 13/10), qatınmı *qayırmacaq*, yımışaqnı *ayırmacaq* “kadını kayırmayacak, yumuşağı ayırmayacak” (A.A. 25/22,23), qatın gişi abat *alacaq* “kadın kişi adım alacak” (S.A.S. 61/23), havada süyüvnü ahı *qalacaq* “havada sevgisinin ahı kalacak” (S.A.S. 61/24), kök kökürep *qoyacaq* seni yallatıp “gök gürleyerek bırakacak seni yakıp” (S.A.S. 66/4),

zamanlıqğa, *decek*, o şıplıq “zamanlıqğa, diyecek o sessizlik” (S.A.S. 71/12), kömek *etecegin* bilemen “yardım edeceğini biliyorum” (S.A.S. 121/1).

2.8.2.2.1.4. Geniş Zaman {-Ar/-Ir}

Fiil köklerine -Ar / -Ir ekleri getirilerek yapılır. -Ar varyantının kullanımını daha yaygındır.

işle- “çalışmak”:	al- “almak”:
işlermen	alırman
işlersen	alırsın
işler	alır
işlerbiz	alırbiz
işersiz	alırsız
işler(ler)	alır(lar)

Olumsuzuz: -mas, -mes ekleriyle yapılır. Fiil tabanına olumsuzluk eki getirilir; üzerine şahıs ekleri eklenir: başlamasman “başlamam”, almasman “almam”, işlemesbiz “işlemeyiz”.

Soru şekli: başlarmanmı “başlar mıyım?”, başlarmı, başlarmısan “başlar mısın?”.

Yüregimni dazulağa *salarman* “yüregimi sınırlara koyarım” (A.Ş. 20/15), ağımlar *ağar* “akımlar akar” (A.Ş. 22/11), üstün çıqğan süyüvnü sırım *çeçer* “kutlu sevginin sırlarını çözer” (A.Ş. 122/11), tüyme *tigermen* taşdan “düğme dikerim taştan” (Y.K. 63/12), qan da *içer* “kan da içer” (Y.K. 154/8), tebinsem *yetermen* dep “tepinsem yetişirim diye” (Y.K. 203/4), arqalağa minip *qararman* “arkalara dönüp bakarım” (Y.K. 214/23), birev bilmey *qalar* miken şu kepde “kimse bilmeden kalır mı ki şu şekilde” (Y.K. 223/6), arğumağın *arır* seni yollarda “argümağın yorulur senin yollarda” (Y.K. 226/5), aldına *çığar* beşev “önüne çıkar beş kişi” (Ç.Y. 18/10), suv berseñ *öler* “su versen ölür” (Ç.Y. 35/12), şavhallağa şahalay *aylanar* gün *tuvar* “beylere sızlanmalar söylenir gün doğar” (A.A. 9/3), quymuçu da *sınar* “kuyruk sokumunu da kırar” (A.A. 9/13), avcu *urar*, eger *tutar* “avcı vurur, av köpeği tutar” (A.A. 44/4), almasnı almas bulan *geser* “elmasını elmas ile keser” (A.A. 68/6), tavğa göre qar *yavar* “dağa göre kar

yağar” (A.A. 77/23), bulaq başından *toyar* “pınar baştan donar” (A.A. 88/18), avruvnu yanında sav *semirer* “hastanın yanında sağlam şişmanlar” (A.A. 92/14), baş yel balıq *geltirer* “baş yel balıq getirir” (A.A. 130/7), caza *alır* aytmay qoyğan sözünden “ceza alır söylemeyip bıraktığı sözünden” (S.A.S. 121/13), yaşıl otuğunu *qaytararman* “yeşil otunu döndürüyorum” (S.A.S. 165/3).

2.8.2.2.2. Tasarlama Kipleri

Kumuk Türkçesinde de zaman ifade eden bildirme kiplerinden başka dilek kipleri vardır. Bunlar gerçekleşmesi istek, emir, şart ve gereklilik şekillerinde tasarlanan kiplerdir. Kiplerin aldığı ekler zaman kavramı taşımaz. Kumuk Türkçesinde dilek kiplerinin emir, istek, şart ve gereklilik şekilleri vardır.

2.8.2.2.2.1. Emir Kipi

Kumuk Türkçesinde emir kipi buyruk, yalvarış ve istek bildirir. Emir kipinin çekiminde kullanılan ekler aynı zamanda şahıs ekleri olarak kullanılır.

Teklik 1. şahıs: *-ayım, -eyim, -yum, -yim, -yum, yüm*

2. şahıs: *eksiz/ -ğın, -gin, -ğun, -gün, -ğır, -gir, -ğur, -gür⁵*

3. şahıs: *-sın, -sin, -sun, -sün*

Çokluk 1. şahıs: *-ayıq, -eyik; -yıq, -yik, -yuq, -yük*

2. şahıs: *-(ı)ğız, -(i)giz, -(u)ğuz, -(ü)güz*

3. şahıs: *-sın(lar), -sin(ler), -sun(lar), -sün(ler)*

Örnek çekimler:

get- “gitmek”

başla- “başlamak”

işle- “çalışmak”

geteyim

başlayım

işleyim

⁵ Dmitriyev (s. 118), Kerimov-Ahmedov (s.93-94) ve Hangişiyev (1995, s.116) teklik 2. Şahıs emir çekiminin eksiz yapıldığını belirtirler. Ancak Dmitriyev, -ğın, -gin, -ğun, -gün, -ğır, -gir, -ğur, -gür eklerini emir kipi bahsinde ele almış ve bu eklerin teklik 2.şahıs için ve emirden ziyade alkış, kargışvb. dileklerde kullanıldığını belirtmiştir. (Dmitryev, s.120). Kerimov-Ahmedov (s.95-96) ve Hangişiyev (1995, s.120) ise bu ekleri hem teklik hem de çokluk 2. Şahıs istek ekleri olarak verirler.

get(gin/gir)	başla(ğın/ğır)	işle(gin/gir)
getsin	başlasın	işlesin
geteyik	başlayıq	işleyik
getigiz	başlağız	işlegiz
getsin(ler)	başlasın(lar)	işlesin(ler)

Olumsuz: -mA ekiyle yapılır: görmesin “görmesin”, başlamasınlar “başlamasınlar”, işlemeğiz “çalışmayın”, görmeyim “görmeyeyim”.

Soru Şekli: Emrin 2. Şahıslarının soru şekli yoktur; başlayımmı “başlayım mı?”, başlasınımı “başlasın mı?”, başlayıqmı “başlayalım mı?”, başlasınımı “başlasınlar mı?”.

sen meni gözlerime *qara!* “sen benim gözlerime bak” (A.Ş. 16/11), Biyiy turup *biçeyim* “dans ederken biçeyim” (A.Ş. 80/19), *git!* denen sözü sağa “git! denen sözü sana” (A.Ş. 104/27), tüşüp getsem *neteyim?* “düşüp gitsem nedeyim” (Y.K.48/10), üç baylam tamaküğe *satayıq* “üç deste tütüne satalım” (Y.K. 105/19), *qaçayıq* desek, xucu terk tuzaq “kaçalım desek kötü terk tuzak” (Y.K.138/27), bir seni uçun *qılayıq* “bir sen için yapalım” (Y.K. 148/10), öksüz dese ölüp *qalayım* “öksüz dense ölüp kalayım” (Y.K. 214/8), sağa *ölmessin* dep edi “sana ölmesin derdi” (Y.K. 216/18), kimlege men *eteyim* vasiyat “ben kimlere edeyim vasiyet” (Y.K. 223/2), ata anadan nesin *göreyim* “ata anadan neyini göreyim” (Y.K. 232/11), axmax demey ol erlege ne *deyik?* “ahmak demeyip o erlere ne diyelim?” (Y.K. 248/24), *aytığız*, eşek neçik qutulmağa bola? “söyleyiniz, eşek nasıl kurtulabilir?” (Ç.Y. 112/4), aldın bulan *qaçayım* önceki ile kaçayım” (Ç.Y. 167/11), biz onu ne *bileyik* “biz onu ne bilelim” (Ç.Y. 171/3), yañşirtgin sözünnü yaşlardan *eşiteyik* “iyilik sözünü çocuklardan duyalım” (A.A. 66/17), esime tüşgende *yılayım* “aklıma geldiğinde ağlayayım” (A.A. 87/9), quyruqçusu *ölsün* “yardakçısı ölsün” (A.A. 123/32,33), enlerime kurum *yağayım* “yanaklarıma kurum yağayım” (S.A.S. 69/3), başımını *salayım* inbaşına “başımı omzuna koyayım” (S.A.S. 130/3).

2.8.2.2.2.2. İstek Kipi

Kumuk Türkçesinde asıl istek eki -gAy ekidir. Ancak bu ek basit istek çekiminde değil, isteğin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır: barğay edim, gelgey edim gibi. Kumuk Türkçesinde istek kipinde emir ekleri işletilmektedir (Ercilasun 2006: 573).

2.8.2.2.2.3. Şart Kipi

Fiil köklerine -sa, -se ekleri getirilerek yapılır. Şahıslara göre çekildiğinde iyelik kökenli şahıs eklerini alır.

ber- “vermek”:	gör- “görmek”:	al- “almak”:
bersem	görsem	alsam
berseñ	görseñ	alsañ
berse	görse	alsa
bersek	görsek	alsaq
bersegiz	görsegiz	alsağız
berse(ler)	görse(ler)	alsa(lar)

Olumsuzu: -mA eki ile yapılır: işlemesek “çalışmasak”, görmese, bermesem “vermesem”, bermesegiz “vermeseniz”.

Soru Şekli: başlasammı “başlasam mı”, işlesekmi “çalışsak mı”, görsegizmi “görseniz mi?”, alsañmı “alsan mı?”.

Yat ellerde *tüşse* mağa “yad ellerde düşse bana” (A.Ş. 38/3), *görünse* birden güneş “görünse birden güneş” (A.Ş.144/14), yol *berse* getermen dep “yol verse giderim diye” (Y.K. 203/2), öksüz *dese* ölüp qalayım “öksüz dense ölüp kalayım” (Y.K. 214/8), Oytanlağa *tüşsem* yılarman “kuytulara düşsem ağlarım” (Y.K. 214/24), oçarlarda yarlı ulanlar baş *ikse* “meydanlarda garip oğlanlar baş eğse” (Y.K. 225/1), bir toylarda ariv kızlar *muñaysa* “küsse” “bir toylarda güzel kızlar küsse” (Y.K. 225/6), miñlerden dağı

artık *ötse* de “binlerden de fazla olsa da” (Y.K. 226/3), havalağa qara laçın *talpınsa* “havalara kara doğan çırpınsa” (Y.K. 134/1), bermey *qoysa* yazıq “vermeyip bıraksa” (Ç.Y. 14/2), şonu *bilseñ* mükürmen “şunu bilsen itiraf ederim” (Ç.Y. 21/4), *süyse* havada qona “sevse havada konar” (Ç.Y. 48/20), *satsa* bahası yetmes “satsa fiyatı yetmez” (Ç.Y. 77/5), yaşlar *çapsa* qutula “çocuklar koşa kurtulur” (Ç.Y. 79/14), bulut yarıp gün *çıqsa* “bulut yarıp gün doğsa” (Ç.Y. 163/19), barmaqı *silксе* suv tüşe “parmağını silксе su düşer” (A.A. 32/16), baş yel qabuğa *baqsas* “baş yel kabuğa baksas” (A.A. 130/10), yumuruğum stolğa *ursam* “yumruğumu masaya vursam” (S.A.S. 69/10), tahtdan *tüşürse* art da “tahttan düşürse sonunda” (S.A.S. 154/3).

2.8.2.2.2.4. Gereklilik Kipi

Bu kip bir işin gerçekleştirilmesi gerektiğini anlatır. -mAgA ekini veya bu ekin hece kaynaşması sonucu ortaya çıkan -mA şeklini almış olan fiilden sonra gerek/tarıq “gerek” (-mAğa gerek/-mege gerek, mAğa tarıq, /-mege tarıq, -mAğa tarıqlı, /-mege tarıqlı) kelimelerinden birisi getirilerek yapılır.

2.8.2.2.2.4.1. Birinci Tip Gereklilik Kipi

Gereklilik kipinin en çok kullanılan şeklidir. Fiilin mastarının yaklaşma haline gerek veya tarıq(lı) sözcükleri getirilerek yapılır.

al- “almak”:	gör- “görmek”:
almağa gerekmen	görmege tarıq(lı)man
almağa gerekxen	görmege tarıq(lı)san
almağa gerek	görmege tarıq(lı)
almağa gerekbiz	görmege tarıq(lı)bız
almağa gereksiz	görmege tarıq(lı)sız
almağa gerek(ler)	görmege tarıq(lı)(lar)

Olumsuzu: Olumsuzu tügül “değil” edatıyla yapılır: başlamağa gerek tügül, görmege tarıq(lı)bız tügül, almağa gereksiz tügül.

Soru Şekli: almağa gerekbizmi “almalı mıyız?”, işlemege tariq(lı)manmı “çalışmalı mıyım?”.

Yıraqlağa tez *yetişme gerektir* “uzaklara tez ulaşmak gerekir” (A.Ş. 20/4), qılıç bulan iş *görmege gerek* “kılıç ile iş görmek gerekir” (A.A. 25/18,19), biyikni başdan *ötgermege gerek* “bügüyün başından geçmek gerekir” (A.A. 30/16), tabunu taziyatın *tergemege tariq tügül* “grubun taziyelerini kontrol etmek gerekli değil” (A.A. 42/12), manavnu *añlamağa gerek* “manasını anlamak gerekir” (A.A. 62/3), barbız bar! *bolmağa gerek* “varız var! Olmak gerek” (S.A.S. 7/9), ħars *urmağa gerekde* “hay aman” dep “alkışlamak gerek, hay aman deyip” (S.A.S. 162/9).

2.8.2.2.2.4.2. İkinci Tip Gereklilik Kipi

Fiil mastarının yaklaşma haline *tüşe* yardımcı fiili getirilerek yapılır (-mağa tüşe, -mege tüşe).

Hangişiyev’e göre gereklilik kipinin bu şekli 1.tip gereklilik kipinden şu özellikleriyle ayrılır:

1. Zamanlara göre çekilmez.
2. Başka fiiller gibi olumsuz -mA eki ile yapılır.
3. Birinci tip gereklilik kipi şahıslara göre çekilirken ikinci tip gereklilik kipi şahıslara göre çekilmez (Hangişiyev, 1995: 131).

variantların ayırıp *almağa tüşe* “varyantlarını ayırıp almak gerekir” (A.A. 10/20, 21), degen kitabın ayırça *esgermege tüşe* “denilen kitabı ayrıca hatırlamak gerekir” (A.A. 12/30).

2.8.2.2.3. Fiillerin Birleşik Çekimi

Bildirme ve tasarlama kipleri ile hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur. Birleşik çekim iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden,

birlikte kullanılmasından ibarettir. Birleştirilen iki çekimden biri, bir şekil ve zamanı, diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ederler (Ergin, 2009: 320).

Kumuk Türkçesinde hikâye birleşik çekiminde zaman veya dilek çekimleri üzerine edi yardımcı fiili, rivayet birleşik çekiminde bolğan yardımcı fiili, şart birleşik çekiminde ise busa kelimesi kullanılmıştır.

2.8.2.2.3.1. Hikâye Birleşik Çekimi

Fiillerin zaman veya dilek çekimleri üzerine edi yardımcı fiili getirilerek yapılır. Şahıslara göre çekildiğinde *edi* yardımcı fiili şahıs eklerini alır. İyelik kökenli şahıs ekleri ile çekilir.

a. Görülen Geçmiş Zamanın Hikayesi

Fiilin geçmiş zamanda çekimli halinin üzerine edi yardımcı fiili getirilerek yapılır. Türkçedeki görülen geçmiş zaman hikayesinin karşılığıdır.

bar- “gitmek”: *bardı edim* “gittiydim”, *bardı ediy* “gittiydin”, *bardı edi* “gittiydi”, *bardı edik* “gittiydik”, *bardı ediğiz* “gittiydiniz”, *bardı ediler* “gittiydiler”.

Olumsuz: *barmadı edim* gitmediydim”, *barmadı ediy* “gitmediydin”, *barmadı edi* “gitmediydi”, *barmadı edik* “gitmediydi”, *barmadı ediğiz* “gitmediydiniz”, *barmadı ediler* “gitmediydiler”.

b. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikayesi

Sıfat-fiilin -ğan, -gen şekline edi yardımcı fiili getirilerek şahıslara göre çekilir.

al- “almak”: *alğan edim* “almıştım”, *alğan ediy* “almıştın”, *alğan edi* “almıştı”, *alğan edik* “almıştık”, *alğan ediğiz* “almıştınız”, *alğan ediler* “almıştılar”.

Olumsuz: *almağan edim* “almamıştım”, *almağan ediy* “almamıştın”, *almağan edi* “almamıştı”, *almağan edik* “almamıştık”, *almağan ediğiz* “almamıştınız”, *almağan ediler* “almamıştılar”.

urğan edim Nuğay barğa yah etip “vuracaktım Nogay adına hazmedip” (Y.K. 36/14), men seni *süygen edim* “ben seni sevmişim” (Y.K. 50/13), *etgen edik* bir işleni yaşlıqdan “etmiş idik bu bu işleri gençlikten” (Y.K. 230/16), onu misgin Bahavutdin Mamaev *tizgen edi* “onu yoksul Bahavutdin Mamaev dizmişti” (A.A. 12/22), hayran *yaralğan ediy* ne uçun? “şaşkınlıkla meydana gelmiştin ne için?” (S.A.S. 79/2), esimden *çıqğan edi* bülbüller “hafızamdan çıkmıştı bülbüller” (S.A.S. 160/3), *unutğan edim* haşıqlar “unutmuşum âşıklar” (S.A.S. 160/4), giççige yer *bergen edim* “küçüğe yer vermişim” (S.A.S. 162/18).

c. Şimdiki Zamanın Hikayesi

Fiillerin *-a, -e, -y* ekleri ile yapılmış zarf-fiil şekillerine *edi* yardımcı fiili eklenerek çekilir.

ayt - “söylemek”: *ayta edim* “söylüyordum”, *ayta ediy* “söylüyordun”, *ayta edi* “söylüyordu”, *ayta edik* “söylüyorduk”, *ayta edigiz* “söylüyordunuz”, *ayta ediler* “söylüyordular”.

Olumsuzu: *aytmay edim* “söylemiyordum”, *aytmay ediy* “söylemiyordun”, *aytmay edi* “söylemiyordu”, *aytmay edik* “söylemiyorduk”, *aytmay edigiz* “söylemiyordunuz”, *aytmay ediler* “söylemiyordular”.

qıçıra edim “haykırıyordum” (A.Ş. 18/16), xalq *bara edi* pastanlanı baha etip “halk giderdi kavunlara değer biçip” (Y.K. 36/13), qaydan qarasañda *görüine edi* “nereden baksan görünüyordu” (Y.K. 44/8), şavla berip *artula edi* nür bulan “ışık verip çoğalıyordu nur ile” (Y.K. 166/7), öz özüme gönjürevler *ete edim* “kendi kendime üzüntüler ediyordum” (Y.K. 234/4), seni yimik halal ulan *izley edim* “senin gibi helal oğlan arıyordum” (Ç.Y. 145/17), qarğap gişini öltürüp *bola edi* “beddua edip kişiyi öldürüyordu” (A.A. 135/11), *süye edim* yaşama “seviyordum hayatı” (S.A.S. 20/16), sinip *qala ediy* qaplap töşünnü “sinip kalıyordun kaplayıp göğsünü” (S.A.S. 39/8), *söndüre edim* tüşümde “söndürüyordum rüyamda” (S.A.S. 101/3).

d. Gelecek Zamanın Hikayesi

Fiilin gelecek zamanda çekimli halinin üzerine edi yardımcı fiili eklenerek çekilir.

gel- “gelmek”: *gelecek edim* “gelecektim”, *gelecek ediy* “gelecektin”, *gelecek edi* “gelecekti”, *gelecek edik* “gelecektik”, *gelecek ediyiz* “gelecektiniz”, *gelecek ediler* “gelecektiler”.

Olumsuz: *gelmecek edim* “gelmeyecektim”, *gelmecek ediy* “gelmeyecektin”, *gelmecek edi* “gelmeyecekti”, *gelmecek edik* “gelmeyecektik”, *gelmecek ediyiz* “gelmeyecektiniz”, *gelmecek ediler* “gelmeyecektiler”.

e. Şart Kipinin Hikayesi

Fiilin şart kipi eki *-sa, -se* üzerine *edi* kelimesi getirilerek yapılır.

gör- “görmek”: *görse edim* “görseydim”, *görse ediy* “görseydin”, *görse edi* “görseydi”, *görse edik* “görseydik”, *görse ediyiz* “görseydiniz” , *görse ediler* “görseydiler”.

Olumsuz: *görmese edim* “görmeseydim”, *görmese ediy* “görmeseydin”, *görmese edi* “görmeseydi”, *görmese edik* “görmeseydik”, *görmese ediyiz* “görmeseydiniz”, *görmese ediler* “görmeseydiler”.

alda sen *bilesen edim*, hali sen ne *bilesen* “bilseydim” (A.A. 15/3).

f. Geniş Zamanın Hikayesi

Fiilin geniş zamanda çekimli halinin üzerine edi yardımcı fiili eklenerek çekilir.

ayt- “söylemek”: *aytar edim* “söyledim”, *aytar ediy* “söyledin”, *aytar edi* “söyledi”, *aytar edik* “söyledik”, *aytar ediyiz* “söylediniz”, *aytar ediler* “söylediler”.

Olumsuz: *aytmas edim* “söylemezdim”, *aytmas ediy* “söylemezdin”, *aytmas edi* “söylemezdi”, *aytmas edik* “söylemezdik”, *aytmas ediyiz* “söylemezsiniz”, *aytmas ediler* “söylemezdiler”.

qoyanı *qoyar edi* “tavşanı koyardı” (A.A. 25/29), ağıratda *tabuşar edi* “ahirette buluşurdu” (A.A. 33/6), paça *bolur edi* “kral olurdu” (A.A. 75/6), ucuz *bolar edi* “ucuz olurdu” (A.A. 80/14), yüreği yarılıp *öler edi* “yüreği yarılıp ölürdü” (A.A. 117/13), arpa çapelekge *satar edim* “arpa pide satardım” (A.A. 127/12).

g. İstek Kipinin Hikayesi

Fiilin istek kipinin üzerine edi yardımcı fiili getirilerek yapılır.

ayt- “söylemek”: *aytğay edim* “söyleyeydim”, *aytğay ediñ* “söyleyeydin”, *aytğay edi* “söyleyeydi”, *aytğay edik* “söyleyeydik”, *aytğay edigiz* “söyleyeydiniz”, *aytğay ediler* “söyleyeydiler”.

barı da qıyın şunu yimik *bolğay edi* “olaydı” (Ç.Y. 150/27).

h. Gereklilik Kipinin Hikayesi

Fiilin gereklilik kipinin üzerine edi yardımcı fiili getirilerek yapılır.

gör- “görmek”: *görmege gerek edim* “görmeliydim” *görmege gerek ediñ* “görmeliydin”, *görmege gerek edi* “görmeliydi”, *görmege gerek edik* “görmeliydik”, *görmege gerek edigiz* “görmeliydiniz”, *görmege gerek ediler* “görmeliydiler”.

2.8.2.2.3.2. Rivayet Birleşik Çekimi

a. *Görülen Geçmiş Zaman Rivayeti: Bu zamanın rivayeti yoktur.*

b. *Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti*

Fiilin anlatılan geçmiş zaman çekimi üzerine bolğan yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır.

yap-“yapmak”: *yapğan bolğanman*, “yapmışmışım”, *yapğan bolğansañ* “yapmışmışsın”, *yapğan bolğan* “yapmışmış”, *yapğan bolğanbız* “yapmışmışız”, *yapğan bolğansız* “yapmışmışsınız”, *yapğan bolğan (lar)* “yapmışmışlar”.

Olumsuzu: *yapmağan bolğanman*, *yapmagan bolğansen*, *yapmağan bolğan*, *yapmağan bolğanbız*, *yapmağan bolğansız*, *yapmağan bolğan(lar)*.

mollağa oxuma *bergen bolğan* “mollaya okuma vermişmiş” (Y.K. 46/2).

c. Şimdiki Zamanın Rivayeti

Fiilin şimdiki zamandaki çekimi üzerine bolğan yardımcı fiili getirilerek yapılır.

gel- “gelmek”: *gele bolğanman* “geliyormuşum”, *gele bolğansan* “geliyormuşsun”, *gele bolğan* “geliyormuş”, *gele bolğanbız* “geliyormuşuz”, *gele bolğansız* “geliyormuşsunuz”, *gele bolğan (lar)* “geliyormuşlar”.

Olumsuz: *gelmey bolğanman* “gelmiyormuşum”, *gelmey bolğansan* “gelmiyormuşsun”, *gelmey bolğan* “gelmiyormuş”, *gelmey bolğanbız* “gelmiyormuşuz”, *gelmey bolğansız* “gelmiyormuşsunuz”, *gelmey bolğan(lar)* “gelmiyormuşlar”.

aşap içip *gete bolğan* “yiyip içip gidiyormuş” (Y.K.40/7), yaxşı at, dep *maqtay bolğan* “güzel at deyip övüyormuş” (Y.K.81/2), küyde qırdağı işleni etip *yaşay bolğanlar* “köyde kırdaki işlerini yapıp yaşıyorlarmış” (Ç.Y. 152/6).

ç. Geniş Zamanın Rivayeti

Fiilin bu zamandaki çekimi üzerine bolğan yardımcı fiili getirilerek yapılır. Fakat bu birleşik çekime incelenen metinlerde rastlanmamıştır.

gel- “gelmek”: *geler bolğanman* “gelirmişim”, *geler bolğansan* “gelirmişsin”, *geler bolğan* “gelirmiş”, *geler bolğanbız* “gelirmişiz”, *geler bolğansız* “gelirmişsiniz”, *geler bolğan (lar)* “gelirlermiş”.

d. Gelecek Zamanın Rivayeti

Fiilin gelecek zamandaki çekimi üzerine bolğan yardımcı fiili getirilerek yapılır.

gel- “gelmek”: *gelecek bolğanman* “gelecekmişim”, *gelecek bolğansan* “gelecekmişsin”, *gelecek bolğan* “gelecekmiş”, *gelecek bolğanbız* “gelecekmişiz”, *gelecek bolğansız* “gelecekmişsiniz”, *gelecek bolğan (lar)* “geleceklermiş”.

Olumsuz: *gelmecek bolğanbız* “gelmeyecekmişiz”, *gelmecek bolğan* “gelmeyecekmiş”, *gelmecek bolğanman* “gelmeyecekmişim”.

özüne quyuq *berecek bolğan* dep “kendine kuyruk verecekmiş deyip” (A.A. 86/16).

e. Şart Kipinin Rivayeti

Şart kipinin rivayetinde diğerlerinden farklı olarak eken kelimesi kullanılır.

gel- “gelmek”: *gelse ekenmen* “gelseymişim”, *gelse ekensen* “gelseymişsin”, *gelse eken* “gelseymiş”, *gelse ekenbiz* “gelseymişiz”, *gelse ekensiz* “gelseymişsiniz”, *gelse eken(ler)* “gelseymişler”.

Olumsuzu: *gelmese ekenmen* “gelmeseymişim”, *gelmese ekensen* “gelmeseymişsin”, *gelmese eken* “gelmeseymiş”, *gelmese ekenbiz* “gelmeseymişiz”, *gelmese ekensiz* “gelmeseymişsiniz”, *gelmese eken(ler)* “gelmeseymişler”.

2.8.2.2.3.3. Şart Birleşik Çekimi

Fiilerin şart birleşik çekiminde *busa* kelimesi kullanılır.

a. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Fiilin bu çekimi üzerine *busa* yardımcı fiilin getirilmesiyle yapılır. Türkçedeki görülen geçmiş zamanın şartı birleşik çekiminin karşılığıdır.

yaz- “yazmak”: *yazdı busam* “yazdıysam”, *yazdı busaŋ* “yazdıysan”, *yazdı busa* “yazdıysa”, *yazdı busaŋ* “yazdıysak”, *yazdı busağız* “yazdıysanız”, *yazdı busa (lar)* “yazdıysalar”.

Olumsuzu: *yazmadı busam* “yazmadıysam”, *yazmadı busaŋ* “yazmadıysan”, *yazmadı busa* “yazmadıysa”, *yazmadı busaŋ* “yazmadıysak”, *yazmadı busağız* “yazmadıysanız”, *yazmadı busa(lar)* “yazmadıysalar”.

alıslanı *aldı busa* aq bulut “uzakları aldıysa ak bulut” (Y.K. 148/17), er ulanlar *tapdı busa*, ne tapdı “er oğlanlar bulduysa ne buldu?” (Y.K. 252/16).

b. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Fiilin geçmiş zaman çekiminin üzerine busa yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır. Türkçedeki öğrenilen geçmiş zamanın şartının karşılığıdır.

gel- “gelmek”: *gelgen busam* “gelmişsem”, *gelgen busaŋ* “gelmişsen”, *gelgen busa* “gelmişse”, *gelgen busaq* “gelmişsek”, *gelgen busağız* “gelmişseniz”, *gelgen busa(lar)* “gelmişseler”.

Olumsuzu: *gelmegen busam* “gelmemişsem”, *gelmegen busaŋ* “gelmemişsen”, *gelmegen busa* “gelmemişse”, *gelmegen busaq* “gelmemişsek”, *gelmegen busağız* “gelmemişseniz”, *gelmegen busa (lar)* “gelmemişseler”.

Qalğan busa hey ulan “kalmışsa hey oğlan” (Y.K. 70/12), *görgen busa* tamaşa “görmüşse garip” (Y.K. 80/16), *barğan busa* yaman etdi dermedi? “varmışsa kötü etti der miydi?” (Y.K. 200/8), *toyğan busaŋ* da, yolğa azıq al, gün *çıqğan busa* da yamuçunu unutma “Doymuş olsan da yola azık al, güneş çıkmış olsa da yamçını unutma” (A.A. 125/10, 11), *alğan busaŋ* berirsen, *bergen busaŋ* alırsan “aldıysan verirsin, verdiysen alırsın” (A.A. 127/6).

c. Şimdiki Zamanın Şartı

Fiilin şimdiki zamandaki şekline busa yard. fiili getirilerek yapılır. Türkçedeki şimdiki zamanın şartının aynısıdır.

gör- “görmek”: *göre busam* “görüyorsam”, *göre busaŋ* “görüyorsan”, *göre busa* “gggörüyorsa”, *göre busaq* “görüyorsak”, *göre busağız* “görüyorsanız”, *göre busa (lar)* “görüyorsalar”.

gele busa, qapu aldına gelsin dep “gelecekse kapı önüne gelsin diye” (Y.K. 112/4), *bola busaŋ* çeç, bolmay busaŋ qoy “oluyorsan çöz, olmuyorsan bırak” (Ç.Y. 149/12,13), eger yalğan otda *yağıla busa* “eğer yalan ateşte yakılıyorsa” (A.A. 80/13), *erişe busaŋ* gel beri “erişiyorsan gel beri” (A.A. 82/32), kim kant etip *söyley busa* “kim yemin ederek konuşuyorsa” (A.A. 134/17).

ç. Geniş Zamanın Şartı

Fiilin bu zamandaki çekimli haline busa yardımcı fiilinin getirilmesiyle oluşur. Türkçedeki geniş zamanın şartının karşılığıdır.

tap- “bulmak”: *tabar busam* “bulursam”, *tabar busaŋ* “bulursan”, *tabar busa* “bulursa”, *tabar busaŋ* “bulursak”, *tabar busağız* “bulursanız”, *tabar busa(lar)* “bulursalar”.

d. Gelecek Zamanın Şartı

Fiilin gelecek zamandaki çekimli haline busa yard. fiilinin getirilmesiyle yapılır.

git- “gitmek”: *gidecek busam* “gideceksem”, *gidecek busaŋ* “gideceksen”, *gidecek busa* “gidecekse”, *gidecek busaŋ* “gideceksek”, *gidecek busağız* “gidecekseniz”, *gidecek busa(lar)* “gidecekseler”.

e. Gereklilik Kipinin Şartı

Fiilin gereklilik kipinin çekimi üzerine busa yardımcı fiili getirilerek yapılır.

al- “almak”: *almağa gerek busam* “almalıysam”, *almağa gerek busaŋ* “almalıysan”, *almağa gerek busa* “almalıysa”, *almağa gerek busaŋ* “almalıysak”, *almağa gerek busağız* “almalıysanız”, *almağa gerek busa* “almalıysalar”.

f. Şart Kipinin Şartı

Bu kipin şart çekimi yoktur. Türkçede dilek kipinin şart çekimi olmadığı gibi.

2.8.2.3. Çekimsiz Fiiller

Korkmaz’a göre çekimsiz fiiller, fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olan fiillerdir. Çekimsiz fiil diye adlandırılmaları bu nedenledir.

Çekimsiz fiiller, bir oluş, bir kılış ve durum bildirdikleri, olumlu ve olumsuz biçimleri yapabildiği, bir türü zaman gösteren ekler de alabildiği için bu yönleri ile fiil özelliği taşırlar. Ancak, çekime girmemiş olmaları dolayısıyla, diğer yönleri ile de ad sınıfına girerler.

Çekimsiz fiiller, kendi içlerinde; isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil olmak üzere birbirinden farklı üç grup oluşturur.

Kumuk Türkçesindeki çekimsiz fiiller ile Türkiye Türkçesindeki çekimsiz fiilleri karşılaştırdığımızda *-mİş/-mUŞ* ekleriyle yaptığımız sıfat fiil eklerinin Kumuk Türkçesinde kullanılmadığını görmekteyiz. Bunun yerine geçmiş zaman sıfat fiil eki olan *-gAn* ise sıklıkla kullanılmıştır. Her ikisinde de aynı şekilde kullanılan gelecek zaman sıfat fiil eki *-(A)cAk*'ta incelediğimiz metinlerinde çok sayıda karşımıza çıkmıştır. Zarf fiil eklerinde ise ortak olarak kullanılan *-(I)p* eki Kumuk Türkçesinde fiille kurulan birleşik fiillerde asıl fiile gelerek onu yardımcı fiile bağlar; oturup qal- "oturup kalmak", oxup yiber- "okuyuvermek" gibi.

2.8.2.1.1. Sıfat-Fiil

Kumuk Türkçesinde sıfat-fiiller *-ğan, -ağan, -ar* ve *-acaq* eklerinin fiil köklerine getirilmesiyle yapılır. Kumuk Türkçesindeki sıfat-fiilleri bildirdikleri zamana göre sınıflandırdığımızda da başlıca üç tür sıfat-fiil olduğunu görürüz. Bunlar geçmiş zaman sıfat-fiili, şimdiki zaman sıfat-fiili, gelecek zaman sıfat-fiilidir.

2.8.2.1.1.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiili

Kumuk Türkçesinde geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiiller *-ğan, -gen* ekinin fiil köklerine getirilmesiyle yapılır.

suv *çayğan* satırları "su yıkayan satırları" (A.Ş. 14/18) *sarqğan* çuvluq saq "uzayan sessizliğe dikkat" (A.Ş. 32/14), Yırçı Qazaq'ını *aytğan* sarınlar "Yırçı Kazak'ın söylediği sarınlar" (Y.K. 49/3), Qazaq'ını şavxalga *yiber gen* cavabı "Kazak'ın şavhala

gönderdiği cevabı” (Y.K. 174/2), sırrı *açılğan* ulanlanı başı edip sırrı açılan oğlanların başı idin” (Y.K. 208/9), *bilengen* bıçak yimik “bilenmiş bıçak gibi” (Y.K. 216/11), aşama *yarayğan* zat getir “yemeye yarayan şey getir” (Ç.Y. 120/3), balbudan ton tikgen kız “dövenden don diken kız” (Ç.Y. 133/1), avletleri *yetişgen* gişi avulğa ayılır “evlâtları yetişen kişi köyde tanınır” (A.A. 30/6), özü teyip *yürüygen* adam “kendisi tepip yürüyen adam (A.A. 56/28), *tüşgen* qılıçdan qalğan kılıç yahşı “düşen kılıçtan kalan kılıç iyi” (A.A. 79/10), olanı *yaratğan* yer onların yarattığı yer” (S.A.S. 61/14), ocağıını *açğan* devletin “ocağını açan devletin” (S.A.S. 84/17), caza alır aytmay *qoyğan* sözünden “ceza alır söylemeyip bıraktığı sözünden” (S.A.S. 121/13).

2.8.2.1.1.2. Şimdiki Zaman Sıfat-Fiili

Şimdiki zamanın sıfat-fiili fiil köklerine -ağan, -egen ekleri getirilerek yapılır. Fiilin kökü ünsüz ile bitiyorsa -yğan, -ygen ekleri getirilir.

yaşgarıp *gelegen* hisni “yeşerip gelen hissi” (A.Ş. 14/11), xamur *salağan* çara “hamur konulmuş tekne” (Y.K. 68/1), savluğun hali men *aytağan* küy yimik “sağlığın şimdi benim söylediğin huzur gibi” (Y.K. 206/14), miñleni *titretegen* tavuşlum “binleri titreten sedalım” (Y.K. 216/7), yaş *süyegen* qılıqlı “çocuk sen ahlaklı” (Ç.Y. 77/15), toyğa barağan kızlar “dügüne giden kızlar” (Ç.Y. 163/1), erge *barağan* qızını “ere giden kızı” (Ç.Y. 172/5), qatınıñı ħadirin *bilegen* erge qatın erkeler “kadının kadrini bilen kocaya kadın şımarır” (A.A. 34/6), suvğa *batağan* salamğa qarışar “suya batan samana yapışır” (A.A. 86/22), savlay töşün yabıp *qoyağan* “diri göğsünü yapıp koyan” (S.A.S 4/7).

2.8.2.1.1.3. Gelecek Zaman Sıfat-Fiili

Gelecek zaman sıfat-fiili fiil köklerine -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür/-acaq, ecek, -caq, -cek ekleri getirilerek yapılır.

Turacak şavla berip “duracak şule verip” (A.Ş. 20/12), aytıp *qalacaq* zatğa “söylenip kalacak şeye” (Y.K. 78/5), *bolmacaq* yerge yetgen “olmayacak yere gitmiş”

(Y.K. 83/2), bugün mağa suv *tögecek* gişim yoq “bugün bana su dökecek kişim yok” (Y.K. 234/25), *eltecek* sahatın birçe qaravullay “götürecek saatini birlikte gözleyin” (Ç.Y. 157/11), ögüz *bolacaq* tana tanavundan belgili “öküz olacak dana burun deliğinden belli olur” (A.A. 26/12).

2.8.2.1.2. Zarf-Fiil

Zarf-fiiller zarf görevinde kullanılan fiil şekilleridir. Hem fiil hem zarf özelliği taşırlar ve yapı bakımında ikiye ayrılırlar; basit yapılı zarf-fiiller, birleşik yapılı zarf-fiiller.

2.8.2.1.2.1. Basit Yapılı Zarf-Fiiller

Basit yapılı zarf-fiiller -(1)p ekiyle yapılan zarf-fiillerdir.

posagasından *artlanıp* başlanğan ol “eşiğine dayanıp biter o” (A.Ş. 8/8), seni *qoyup* getemen “seni koyup gidiyorum” (A.Ş. 20/3), *aylanıp* gel şancalğa “uzanıp gel şancala” (Y.K. 65/5).

2.8.2.1.2.2. Birleşik Yapılı Zarf- Fiiller

Fiil köklerine birleşik yapıdaki zarf-fiil eklerinin getirilmesi ile oluştuğundan birleşik yapılı zarf-fiiller olarak adlandırılmıştır. Bu yapıdakiler aldığı eklere göre farklı türlere ayrılır:

-mAYlı

yollar sürüp, sen *gelmeyli* “yollar sürüyüp gelmeden” (A.Ş. 100/18), görme yalasan, *ölmeyli* ayrılmaysan “görme iftira edersin, ölmeden ayrılmayasın” (Ç.Y. 47/1), suv *salmaylı* til bilmez “su koymadan, dil bilmez” (Ç.Y. 168/3), yaman *gelmeyli*, yağşını ħadirin bilmes “kötü gelmedikçe iyinin kadri bilinmez” (A.A. 102/12), *toymaylı* yetim yırlamas “doymadan yetim ağlamaz” (A.A. 125/15), mart *çıqmaylı* dert çıqmas “mart çıkmadan dert çıkmaz” (A.A. 131/21).

-gandoq

Ortalıqğa *çıqğandoq* barmaq uçlardan “ortalıqğa çıktığında parmaq uçlardan” (A.A. 75/34).

-gAndA, -gAndAy

Yol *çıqğanda* men getemen “yol çıkınca ben gidiyoum” (A.Ş. 20/1), avazım yanırıp *gelgende* qayıp “sesim yankılanıp gelince” (A.Ş. 46/4), qorquvun *silkgendey* uçğun taşladı “korkusunu silkercesine kıvılcım attı” (A.Ş. 66/4), birinçi *görgendey* bolaman acayıp “ilk görmüşçesine tuhaf oluyorum” (A.Ş. 94/5), sen *avruyğanda* “sen hastalandığında” (A.Ş. 134/1), topraqdan *bolmağanday* tas bolma “topraktan olmamış gibi yok olmaya” (Y.K. 130/25), Xasay Hacı *avğanda* “Hasay Hacı gittiğinde” (Y.K. 205/11), *tartğanda* ağaç oqnu toqtatmay “kaldırınca ağaç oku durdurmaz” (Y.K. 232/7), erten *turğanda* eki ayrı yolğa çığa “sabah kaldırınca iki ayrı yola çıkıyor” (Ç.Y. 20/21), itlege şorpa *tökgende* “itlere çorba döktüğünde” (A.A. 72/32), et *bişgende* eziler “et pişince ezilir” (A.A. 126/1), eşek teyip cennetge *salğanday* “eşek tepip cennete koymuş gibi” (A.A. 135/13), hayt! *degende* “hey! Dediğinde” (S.A.S. 7/4), *suyuvğanda* qanıñ “susadığında kanın” (S.A.S. 20/11), *yetişgendey* aççı hıbar yoq yerden “ulaştığında acı haber yok yerden” (S.A.S. 29/2), biz qart *bolğanda* “biz yaşlanınca” (S.A.S. 130/1), *töleygendey* borcun savlay devürnü “borcun ödendiğinde bütün deviri” (S.A.S. 133/1), dünyğa *gelgendey* “dünyaya geldiğinde” (S.A.S. 177/16).

-gança, -gınça

toyğançağa “doyuncaya kadar” (A.Ş. 80/5), bu kimdir dep *qalğınça* “bu kimdir deyip kalınca” (Y.K. 205/23), paçasına *yetgençe*, quş qanatlım, yel atlım “paçasına yetişince kuş kanatlım, yel atlım” (Y.K. 220/8), bükgen bilek *talğınça* “bükülen bilek dalınca” (Y.K. 227/1), ortançısı bir abat *alğınça* “ortançısı bir adım alınca” (Ç.Y. 44/7), gün *batğınça* çıqmadı qgün batınca çıqmadı” (Ç.Y. 54/14), abzar *alğınça* hıonşu al “ev alma, komşu al” (A.A. 30/3), göñümnü *alğınça*, gözümnü aç “gönlümü alacağına gözümü aç” (A.A. 46/13), paqırını barı *bitğınçe* bayram “fakirin bayramı elindeki bitinceye kadar” (A.A. 106/9), eşek bulan arpa *aşağınca*, at bulan xum çayna “eşek ile arpa yemektense at ile kum çiğne” (A.A. 126/12), busurmanlıq *gelgençe*, analıq iman başı bolup “Müslümanlık gelince, analık iman başı olup” (S.A.S. 4/15), balcibinler uçup

qonğança “bal arıları uçup konunca” (S.A.S. 16/5), tor *atğança* “ağ atınca” (S.A.S. 16/10), göz yumup, gözübüz *açğınça* “göz yumup, gözümüzü açınca” (S.A.S. 79/11).

2.8.2.1.3. İsim-Fiil

2.8.2.1.4. İsimlerin ek fiille çekimi

2.8.2.1.4.1. Görülen Geçmiş Zaman (edi)

e- imek fiiline görülen geçmiş zaman eki getirilir.

Dür *edim* (A.Ş. 52/23) “doğru idim”, yağış *edi* yazmasañ “iyiydi yazmasan” (A.Ş. 114/3), Biylerde qazaq *edim* “beylerde yiğit idim” (Y.K. 51/15), qarçıday qayır xan *edi* “doğan gibi bakışlı han idi” (Y.K. 198/23), quvana quvğan alp *edi* “düşmana kovan alp idi” (Y.K. 203/10), Terski Oblast’ını yaşı *ediñ* “Terski Oblast’ın genciydin” (Y.K. 208/8), güçlü *ediñ* kömegiñden “güçlü idin yardımında” (Y.K. 216/27), gözlege şavla bergen nür *edin* “gözlere ışık veren nur idin” (Y.K. 220/1), avlaqlarda terek *edim* tarlalarda ağaç idim” (Ç.Y. 72/4), yüregiñ *edi*, yüregiñ “yüreğindi, yüregin” (S.A.S. 79/13), gök gözlü süygenim saq *edi* “mavi gözlü sevgilim dikkatliydi” (S.A.S. 105/14), köp *edi* yollarım “yollarım çoktu” (S.A.S. 164/1).

2.8.2.1.4.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman (eken)

e- fiilinin ekenli (imiş) biçimiyle yapılır.

epsiz qıyın *ekenni* “çaresiz zor olduğunu” (A.Ş.124/3), Yurekge balğam *eken* “yüreğe melhem imiş” (Y.K. 52/5), yamanlardan qolay *eken* qatınlar “kötülerden iyi imiş kadınlar” (Y.K. 109/5), aristañğa azap bergen yol *eken* “aristana azap veren yol iken” (Y.K. 146/29), at da mal *eken* “at da mal imiş” (A.A. 103/11), aç bolğandan yaman *eken* bek toyğan “aç olandan kötü imiş, pek doyan” (A.A. 120/20).

2.8.2.1.4.3. Şimdiki Zaman İsim-Fiili (bildirme çekimi)

Zamir kökenli ekler ve bildirme ekleriyle yapılır.

Qaytmaq *yoqdur* “dönmek yoktur” (A.Ş. 54/11), *tepçimdir* zaman “tefçimdir zaman” (A.Ş. 72/16), gözleriñ *gökdür* seni “gözlerin göktür senin” (Y.K. 67/1), *amanatdır* olca bulan atayım “emanettir kadın ile babam” (Y.K. 160/3), ölüm değen zalimdir “ölüm denen zalimdir” (Y.K. 210/2).

2.8.2.1.3.4. Ek fiilin Şart Çekimi (busa)

İsim fiilin şart çekimi -se, -sa ile değil busa (<bolsa) “ise” ile yapılır.

meni busa yımurtqanıday alıp “beni ise yumurta gibi alıp” (A.Ş. 90/13), *dür busam* men “haklıysam ben” (A.Ş. 112/10), Qutulaman ekki sahat *tüz busa* “kurtulurum iki şahit düz ise” (Y.K. 38/7), *usta busağ* göreyim “ustaysan göreyim” (Y.K. 63/6), *hakıllı busağ* onu bul “akıllıysan onu bul” (Ç.Y. 68/8), *elçi busağ* tilçi bolma “elçi isen dilci olma” (A.A. 22/14), gelinim *yağşı busa*, ulanım da *yağşı* bolur “gelinim iyiye, oğlum da iyi olur” (A.A. 32/26).

III. BÖLÜM

3. SONUÇ

Çalışmamızda taranan metinlerden hareketle Kumuk Türkçesinin kelime çeşitleri ortaya konulmuş olup ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

1. Kumuk Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak kullanılan isim yapma ekleri vardır: *-Aw*, *-gilt*, fiilden isim yapma eki; *-(I)w* ekleridir. *-Aw* eki sayı ismi yapar ve belirsizlik zamiri olarak kullanılabilir; *birew* “birisi”, *ekew* “ikisi”. *-gilt* eki belli bir renge benzer renk adı yapar; *qızgilt* “kızılımsı”, *sarğılt*; “sarımsı”. *-(I)w* eki Türkiye Türkçesindeki *-mA* ekinin işlevindedir; *boyaw* “boyama”, *yılaw* “ağlama” gibi.
2. Kumuk Türkçesinde *šo* işaret sıfatı kullanılmaktadır. *Šo* işaret sıfatı, hem “şu”, hem “o” anlamında kullanılmıştır: *Šo günden berli* “o günden beri”.
- 3.Şahıs zamirinde, “o” zamirinin yanında “ol” zamiri de sıklıkla kullanılmaktadır. “Ol” zamirinin kişi, o zamirinin ise hem kişi hem de diğer varlıkları karşılamak için kullanılışı görülür.
4. Dönüşlülük zamiri Kumuk Türkçesinde “öz” biçimindedir.
5. Kumuk Türkçesinde *-lay* ekinin işaret zamiri olarak bir görev üstlendiği görülmektedir: *bulay* “böyle”, *şulay* “şöyle”, *olay* “öyle”.
6. Kumuk Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak kullanılan bazı edatlar vardır: *çaqı*, *yimik*, *soñ*, *qayrı*, *sama* gibi. Bunların yanında Türkiye

Türkçesinde de kullanılan “göre” edatı sıklıkla kullanılmaktadır. “Yaşğa göre yaş bolma” gibi.

7. Emir çekiminden sonra kullanılan *çı/çi/çu/çü* edatı vardır. Bu edat vurgu ve tonlamaya bağlı olarak emri yumuşatma ve güçlendirme fonksiyonuna sahiptir; görmediñ *çi* sen “görmedin ki sen”, bilmediñ *çi* sen “bilmedin ki sen” gibi.
8. Kumuk Türkçesinde *-ğan -yğan* sıfat-fiil ekinin birden fazla fonksiyonu olduğu tespit edilmiştir. Bu ek hem geçmiş zaman kip eki olarak hem de geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır; seni *çi* qatın *tapğan* “seni ki kadın bulmuş”, Yırçı Qazaq’ını *aytğan* sarınlar “Yırçı Kazak’ın söylediği sarınlar”.
9. Kumuk Türkçesinde gereklilik kipi birden fazla şekilde çekimlenmektedir. Türkiye Türkçesindeki gibi standart ekler yoktur.
10. Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılan *-miş* sıfat fiil eki Kumuk Türkçesinde kullanılmamıştır. Bunun yerine sıfat-fiil köklerine *-ğan, -AgAn, -ygAn, -ar, -er, -Ir, -cAk, -AcAk* ekleri getirilerek yapılır. Bu eklerden *-AgAn, -ygAn* eklerinde *-a, -e, -y* kısmı haber kipinin şimdiki zamanını gösterir. Bu kısım, sıfat-fiile şimdiki zaman anlamını verir.
11. Şahıs zamirlerinin hal ekleriyle çekiminde eşitlik hâli için “mendey, sendey, bizdey, sizdey, olarday” şekilleri kullanılmaktadır. Burada kullanılan *-day, -dey* ekleri Eski Türkçedeki *teg* “gibi” edatının karşılığıdır. *-day, -dey* ekinin eşitlik fonksiyonunda kullanılması Kumuk Türkçesinde yaşayan bir Eski Türkçe özelliğidir.
12. Teklik kişi zamiri Kumuk Türkçesinde *men* şeklindedir. Bu özellik, Kumuk Türkçesinin Kıpçak grubu lehçelerinden olmasının tabii sonucudur.

13. Şimdiki zaman çekiminde birden fazla biçim vardır. Birinci tip şimdiki zamanda fiil köklerine *-a, -e, -y* ekleri getirilerek yapılır; *alaman, işleyen* gibi. İkinci tip şimdiki zamanda ise ünsüzle biten fiil köklerine *-A tur-a*, ünlüyle biten fiil köklerine *-y tur-a* ekleri getirilerek yapılır; *ala turaman, işley turasan* gibi. İkinci şekli ise *-(ı)p tur-a* ek grubuyla yapılır; *alıp turaman, işley turasan* gibi. Aynı zamanda *-p bol-* ve *ıp bar-* şekilleri de şimdiki zaman çekiminde kullanılır; *alıp bara, alıp bola* “alıyor” gibi.
14. Türkiye Türkçesinde çok sık kullanılan Arapça kökenli *ve* bağlacı Kumuk Türkçesinde “*va*” şeklinde kullanılmıştır.
15. Geçmiş zaman çekiminde *-dI* ekinin yanında *-gAn* eki kullanılmıştır. Öğrenilen geçmiş zaman eki *-ğan, -gen* biçimindedir.
16. Çokluk eki *-lar, -ler*'deki son ses *r*, ilgi ve yükleme hâl eklerini aldığı anda düşmüştür; *giççiler* “küçükler”, *giççileni* “küçüklerin, küçükleri”, *ullular* “biyikler”, *ulluları*, “büyüklerin, büyükleri”.
17. Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan sıfatlardan biri *ne* sıfatıdır. Kumuk Türkçesinde bu sıfatın yanında *qayda* “nerede”, *qaysı* “hangi” sıfatları kullanılmıştır.
18. Sayı sıfatları Türkiye Türkçesinden farksızdır. Yalnızca ses bilgisi bakımından bir takım değişiklikler gösterir; *eki* “iki”, *miş* “bin”, *qırq* “kırk” gibi.
19. Hâl zarflarında, *birdenden* şeklinde bir zarf görülmüştür. “Birden bire” anlamında kullanılan bu zarfta, sondaki *-den* eki tekrarlanmıştır. Bu durum bize birden sonra kullanılan, *bire* anlamının *-den* ekiyle sağlandığını göstermektedir.

20. İncelenen eserlerde sıklıkla karşılaşılan ve olumsuzluk anlamı veren tügül edatı dikkati çekmiştir. Oğuz lehçelerinde tügül “değil” karakteristik şekildir. Bu sözcük; Azerbaycan Türkçesinde “deyil”, Türkmen Türkçesinde ise “deel” şeklinde yaşamaktadır. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde ise “emes” şekli yaygın olarak kullanılır. Kumuk Türkçesinde sadece Oğuzca olan *tügül* şekli yaşamaktadır.
21. Türkiye Türkçesinde fazlaca kullanılan hey!, oh!, ah!, vay! ünleminin yanında Kumuk Türkçesinde; hayt!, vayt!, vanay!, tuffu!, xox! gibi ünlemler kullanılmıştır.
22. Fiilden fiil yapan eklerde; -ş, -Dİr, -l, -t, -a, -mA gibi Türkiye Türkçesinde de kullanılan eklerin yanında Kumuk Türkçesinde farklı olarak -guz ekine rastlanılmıştır. Turguz- “ayağa kaldırmak” gibi.
23. İyelik kökenli şahıs eklerinde, 2. çokluk şahıs ekleri Türkiye Türkçesinde -nız, -niz, -nuz, -nüz iken Kumuk Türkçesinde -ğız, -giz, -ğuz, -güz şeklindedir.
24. İstek kip eki, Türkiye Türkçesinde -a, -e ekleri ile sağlanırken, Kumuk Türkçesinde bu kip için -gAy eki kullanılmıştır. Ancak bu ek de basit istek çekinde değil, isteğin birleşik çekimlerinde kullanılmıştır: barğay edim “gideydim” gibi.
25. Hikaye birleşik çekimlerinde, Türkiye Türkçesinde fiillerin zaman veya dilek çekimleri üzerine *idi* yardımcı fiili getirilirken Kumuk Türkçesinde *edi* yardımcı fiili getirilerek çekimlenmiştir.
26. Rivayet birleşik çekimlerinde, Türkiye Türkçesinde fiillerin zaman veya dilek çekimleri üzerine *-miş* getirilirken Kumuk Türkçesinde *bolğan* yardımcı fiili getirilerek çekimlenmiştir. Ancak şart kipinin rivayetinde farklı olarak *eken* kelimesi kullanılmıştır.

27. Şart birleşik çekimlerinde, Türkiye Türkçesinde fiillerin zaman veya dilek çekimleri üzerine *-se, ise* getirilirken Kumuk Türkçesinde *busa* kelimesi getirilerek çekimlenmiştir.
28. İncelenen eselerde; *bir* “bir”, *har* “her”, *xıylı* “pek çok” gibi belirsizlik sıfatlarının yanında farklı olarak karşımıza *haray* ve *barı* sıfatları çıkmıştır. Bütün anlamına gelen bu belirsizlik sıfatları, nesnelere miktar veya sayı bakımından gösteren sıfatlardır.

KAYNAKLAR

Taranan Kaynaklar

Öztürk, Erol (2008). *Yırçı Kazak*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.

Öztürk, Erol ve Uyanık, Osman (2006). *Kumuk Şairi Şeyit Hanım Alişeva'dan Seçme Şiirler*. Konya.

Alişeva, Şeyit Hanım (1995). *Süy Yıla Süyün*. Dağıstan.

Abdurahmanov, Abdurrahim (1991). *Aytıvlar va Atalar Sözləri*. Mahaçkala.

Biybolatova, U. (1982). *Kumuk Halk Çeçegegen Yomakları*. Mahaçkala.

Kullanılan Kaynaklar

Akca, Hakan (2007). *Kumuk Sözlü Edebiyatı*. Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi Cilt: 8. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Aliyev, Salav (1980). *Revolyutsiyadan Aldağı Kumuk Adabiyatı*. Mahaçkala.

Alkaya, Ercan (2007). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*. Elazığ: Manas Yayıncılık

Arat, Reşit Rahmeti (1987). *Türk Şivelerinin Tasnifi Tecrübeleri*, Makaleler Cilt: I hzl.: Osman Fikri Sertkaya, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987 s.73-149.

Atalay, Besim (1995). *Divanü Lügati't-Türk Dizini-İndeks*. Ankara.

Bala, Mirza (1992). *Kumuklar*, İslâm Ansiklopedisi, s. 986-990.

Banguoğlu, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başar, Sema (2010). *Kumuk Türkçesinde Fiil*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Benzing, Johannes (2012). *Kumuk Türkçesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, s.167.

Çobanzade, Bekir Sıtkı (1926). *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri*, Bakü.

Ercilasun, Ahmet Bican (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.

Eren, Hasan (1975). *Kumuk Edebiyatı*. *Türk Ansiklopedisi*, Cilt 22, Ankara, s.350.

Ergin, Muharrem (2011). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım.

Gabain, A.Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. M.Akalın. Ankara: TDK Yayınları.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB Yayınları

Hangişiev (1995). *Kumuk Til – Morfoloğya*: Mahaçkala: Dağıstan Devlet Üniversitesi Yayınları.

Karahan, Leylâ (2012). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.

Korkmaz, Zeynep (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Magommedov, A.G. (1966). “*Kumukskiy Yazık*” *Yazıkı Narodov*, SSSR II, Moskova, s.194-212
- Nemeth, Gyula (1990). *Kumuk Balkar Lehçeleri Sözlüğü*, (Çev. Kemal Aytaç). Ankara.
- Pekacar, Çetin (2007). *Kumuk Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri*, (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Çetin (1986). *Türkiye Kumukları Ağzı Ses ve Şekil Bilgisi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Pekacar, Çetin (1998). “*Kumuk Türkleri Edebiyatı*”, Türk Dünyası El Kitabı, C.4.
- Tavkul, Ufuk (2005). *Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme*. Kırım Dergisi,
- Türk Dil Kurumu (2013). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil, Basit Çekim*: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Gülay BAŞ

Doğum Yeri ve Tarihi: Mudurnu, 01.12.1993

Eğitim Bilgileri

Yüksek Lisans : (2018) Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı.

Lisans : (2015) Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Ortaöğretim : (2011) Canip Baysal Lisesi

İlkokul : (2007) 50. Yıl İzzet Baysal İlköğretim Okulu

İletişim

E-posta : gulaykazma13.09@gmail.com